

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES

December 2018 • Volume 2 • Issue 2

ISSN 2602-3288

International journal of social and humanities sciences is an internationally refereed academic journal and is published twice a year.

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES

Internationally refereed academic journal and is published twice a year.
Uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

December 2018 ♦ Volume 2 ♦ Issue 2

Aralık 2018 ♦ Cilt 2 ♦ Sayı 2

dergipark.gov.tr/ijshs

ijshs.iarsp.org

All right reserved © Her hakkı saklıdır

The rights of all the papers accepted for publication belong to the International journal of social and humanities sciences.

Yayımlanacak makalelerin tüm yayın hakları International journal of social and humanities sciences'e aittir.

The responsibility of the manuscripts belong to the authors. International journal of social and humanities sciences and the editors are not responsible for the manuscripts.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlara ait olup, bu konuda International journal of social and humanities sciences ve editörler sorumlu tutulamazlar.

The articles published in the journal can be cited by giving proper reference.

Dergide yayımlanan makalelerden kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

KURUCU / FOUNDER

Tuncay AYDEMİR

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Asst. Prof. Dr. Leyla AYDEMİR / Karadeniz Technical University

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

(Listed by title and alphabetical order / Unvan ve alfabetik sıraya göre listelenmiştir)

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Ahmet INAM / Middle East Technical University
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY / Uludağ University
Prof. Dr. Andreas HEINZ / Humboldt University Berlin
Prof. Dr. Antonia DARDER / Loyola Marymount University
Prof. Dr. Atilla AKBABA / İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr. Aylâ NEUSEL / University of Kassel
Prof. Dr. Boike REHBEIN / Humboldt University Berlin
Prof. Dr. Claudia BRUNS / Humboldt University Berlin
Prof. Dr. David ANG / Auburn University Montgomery
Prof. Dr. Diane SUNAR / Istanbul Bilgi University
Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL / Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL / Kırıkkale University
Prof. Dr. Ercan S. TÜRK / University of South Carolina
Prof. Dr. Erol YILDIZ / University Innsbruck
Prof. Dr. Fadıl HOCA / International Vision University
Prof. Dr. Gökce YURDAKUL / Humboldt University Berlin
Prof. Dr. Harun GÜMRÜKÇÜ / Akdeniz University
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. İsmail DOĞAN / Ankara University
Prof. Dr. Kamuran REÇBER / Uludağ University
Prof. Dr. Kerim EDİNSEL / 19 Mayıs University
Prof. Dr. Klaus SCHLICHTE / University of Bremen
Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR / 19 Mayıs University
Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU / Ege University
Prof. Dr. Meltem KULAÇATAN / University of Zürich
Prof. Dr. Mustafa GENCER / Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Öner DEMİREL / Kırıkkale University
Prof. Dr. Özcan DEMİREL / Hacettepe University
Prof. Dr. Peter HEINE / Humboldt University Berlin
Prof. Dr. Sami KARADENİZ / Başkent University
Prof. Dr. Serpil SANCAR / Ankara University
Prof. Dr. Sevil ATASOY / Üsküdar University

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU / Middle East Technical University
Prof. Dr. Tayyar ARI / Uludağ University
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Ute PFLICKE / University of Applied Sciences Zittau/Görlitz
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Veysel BOZKURT / İstanbul University
Prof. Dr. Werner GRONAU / University of Applied Sciences Stralsund
Prof. Dr. Yasemin KARAKAŞOĞLU / University of Bremen
Prof. Dr. Yıldız ECEVİT / Middle East Technical University
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ / Karadeniz Technical University
Dr. Melitta WALIGORA / Humboldt University Berlin
Dr. Ulrike HAMANN / Humboldt University Berlin
Dr. Zafer AKINCI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

(Listed by title and alphabetical order / Unvan ve alfabetik sıraya göre listelenmiştir)

Prof. Dr. Abdulkadir GÜL / Erzincan University
Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK / Hitit University
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ / İnönü University
Prof. Dr. Adnan ÇELİK / Selçuk University
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN / Ordu University
Prof. Dr. Ali ÇELİK / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Ali Murat VURAL / İstanbul University
Prof. Dr. Arzdar KİRACI / Siirt University
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN / Hacettepe University
Prof. Dr. Aylin NAZLI / Ege University
Prof. Dr. Aysun ÖZKÖSE / Karabük University
Prof. Dr. Barış ÖZDAL / Uludağ University
Prof. Dr. Burçin HATİPOĞLU / Boğaziçi University
Prof. Dr. Çağlar ÖZEL / Cyprus International University
Prof. Dr. Gülay EKİCİ / Gazi University
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE / Cumhuriyet University
Prof. Dr. Hakan ACAR / Kocaeli University
Prof. Dr. HAYATİ AKTAŞ / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY / Trakya University
Prof. Dr. Hikmet YAZICI / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / 19 Mayıs University
Prof. Dr. İdil SAYIMER / Kocaeli University
Prof. Dr. İlknur AYDIN AVCI / 19 Mayıs University
Prof. Dr. İsmail A. ÖZÇELİK / Avrasya University
Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN / 19 Mayıs University
Prof. Dr. Lee G. STREETMAN / Delaware State University
Prof. Dr. M. Asif YOLDAŞ / Avrasya University
Prof. Dr. Mehmet OKUR / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Murat YILDIZ / Cumhuriyet University

Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR / Kafkas University
Prof. Dr. Nadir SUĞUR / Anadolu University
Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR / Üsküdar University
Prof. Dr. Nesrin KALYONCU / Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Nilgün ÇELEBİ / Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Niyazi USTA / 19 Mayıs University
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN / Selçuk University
Prof. Dr. Ömer ÇAHA / Yıldız Technical University
Prof. Dr. Rolf-Dieter HEPP / Freie University Berlin
Prof. Dr. Sema ETİKAN / Ahi Evran University
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL / Süleyman Demirel University
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ / Selçuk University
Prof. Dr. Turgut Hacı ZEYREK / Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT / Atatürk University
Assoc. Prof. Dr. A. Didem DANIŞ ŞENYÜZ / Galatasaray University
Assoc. Prof. Dr. A.Mecit CANATAK / Yüzüncü Yıl University
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ / Süleyman Demirel University
Assoc. Prof. Dr. Abdurrahman KOLCU / Recep Tayyip Erdoğan University
Assoc. Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN / International Vision University
Assoc. Prof. Dr. Açalıya ALLMER / Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Ali ESGİN / İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT / Akdeniz University
Assoc. Prof. Dr. Aliye Senem DEVİREN / Mustafa Kemal University
Assoc. Prof. Dr. Artun AVCI / Marmara University
Assoc. Prof. Dr. Arzuhan Burcu GÜLTEKİN / Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Aycan ÇİÇEK SAĞLAM / Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Ayşe Pelin ŞAHİN TEKİNALP / Hacettepe University
Assoc. Prof. Dr. Ayşe TAVUKÇUOĞLU / Middle East Technical University
Assoc. Prof. Dr. Aytakin ÇÖKELEZ / Istanbul Technical University
Assoc. Prof. Dr. Barış ERDEM / Kırgızistan Türkiye Manas University
Assoc. Prof. Dr. Bayram SEVİNÇ / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Berrin FİLİZÖZ / Cumhuriyet University
Assoc. Prof. Dr. Bülent KARA / Ömer Halisdemir University
Assoc. Prof. Dr. Bülent YILMAZ / İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR / İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Duygu KIZILDAĞ / Afyon Kocatepe University
Assoc. Prof. Dr. Ebru TAYSI / Süleyman Demirel University
Assoc. Prof. Dr. Erdal AKSOY / Gazi University
Assoc. Prof. Dr. Erhan DURUKAN / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL / Fırat University
Assoc. Prof. Dr. Ersan BAŞAR / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Fariz AHMADOV / Azerbaijan State Economics University
Assoc. Prof. Dr. Figen Güner DİLEK / Gazi University
Assoc. Prof. Dr. Hatice DEMİRBAŞ / Gazi University
Assoc. Prof. Dr. Hatice KUMCAĞIZ / 19 Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL / Gaziantep University
Assoc. Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ / İstanbul University
Assoc. Prof. Dr. İsmail Hakkı ERTEN / Hacettepe University

Assoc. Prof. Dr. Kezban ÇELİK / 19 Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Leyla ALPAGUT / Abant İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Dr. Lilian Maria TONELLA TÜZÜN / Anadolu University
Assoc. Prof. Dr. M. Kevser BAŞ / Yıldırım Beyazıt University
Assoc. Prof. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet KOYUNCU / Ege University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN / Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. Mensur NUREDİN / International Vision University
Assoc. Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ / Yıldız Technical University
Assoc. Prof. Dr. Nalan KAZAZ / International Vision University
Assoc. Prof. Dr. Qadir BAYRAMLI / Azerbaijan State Economics University
Assoc. Prof. Dr. Sefa ÇETİN / Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Selim EREN / 19 Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Semra PURKİS / Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Semra TUNÇ / Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Serdar SAĞLAM / Gazi University
Assoc. Prof. Dr. Sibel KILIÇ / Marmara University
Assoc. Prof. Dr. Şerife GENİŞ / Adnan Menderes University
Assoc. Prof. Dr. Şirin DİLLİ / Giresun University
Assoc. Prof. Dr. Şükrü ASLAN / Mimar Sinan Fine Arts University
Assoc. Prof. Dr. Vehbi BAYHAN / İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Volkan ALTINTAŞ / İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Dr. Yelda Aydın TÜRK / Karadeniz Technical University
Assoc. Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU / Trakya University
Asst. Prof. Dr. Kadir ÇAKIR / Çukurova University
Asst. Prof. Dr. Abdullah OĞRAK / Yüzüncü Yıl University
Asst. Prof. Dr. Abdurrahman ÇALIK / Yüzüncü Yıl University
Asst. Prof. Dr. Ali Barış KAPLAN / Istanbul Medipol University
Asst. Prof. Dr. Ali Haydar ALTUĞ / Artvin Çoruh University
Asst. Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK / Bartın University
Asst. Prof. Dr. Alpay TIRIL / Sinop University
Asst. Prof. Dr. Aslı GÜNGÖR / Istanbul Arel University
Asst. Prof. Dr. Aslı ÖZTOPÇU / Maltepe University
Asst. Prof. Dr. Aslı Yılmaz UÇAR / Altınbaş University
Asst. Prof. Dr. Aybike SERTTAŞ ERTİKE / Istanbul Arel University
Asst. Prof. Dr. Aykut HALDAN / Trakya University
Asst. Prof. Dr. Aytuğ ARSLAN / İzmir Kâtip Çelebi University
Asst. Prof. Dr. Bekir ZENGİN / Cumhuriyet University
Asst. Prof. Dr. Birnaz ER / Dumlupınar University
Asst. Prof. Dr. Buket KORKUT RAPTİS / Muğla Sıtkı Koçman University
Asst. Prof. Dr. Burak DOĞU / İzmir University of Economics
Asst. Prof. Dr. Burak HERGÜNER / Avrasya University
Asst. Prof. Dr. Canan AKSOY / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Canser KARDAŞ / Muş Alparslan University
Asst. Prof. Dr. Cemal İNCE / Gaziosmanpaşa University
Asst. Prof. Dr. Ceren YEGEN / Muş Alparslan University
Asst. Prof. Dr. Çiğdem USTA / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Davut YİĞİTPAŞA / 19 Mayıs University
Asst. Prof. Dr. Demet TÜZÜNKAN / Woosong University

Asst. Prof. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ / Erzurum Technical University
Asst. Prof. Dr. Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI / Nuh Naci Yazgan University
Asst. Prof. Dr. Elif DEMİREL / Kırıkkale University
Asst. Prof. Dr. Emin Baki ADAŞ / Adnan Menderes University
Asst. Prof. Dr. Emine DAĞTEKİN EKİNCİ / Dicle University
Asst. Prof. Dr. Emine Funda SERİN / 19 Mayıs University
Asst. Prof. Dr. Erol KALKAN / Avrasya University
Asst. Prof. Dr. Ertan DÜZGÜNEŞ / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Esra IŞIK / Dumlupınar University
Asst. Prof. Dr. Eyüp ÖZTÜRK / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Fahrünnisa BİLECİK / Bartın University
Asst. Prof. Dr. Fatih KAHRAMAN / Karamanoğlu Mehmetbey University
Asst. Prof. Dr. Fatih TOPALOĞLU / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Fatma Fehime AYDIN / Yüzüncü Yıl University
Asst. Prof. Dr. Fatma Gaye GÖKALP YILMAZ / Mehmet Akif Ersoy University
Asst. Prof. Dr. Feyza Ceyhan ÇOŞTU / Hitit University
Asst. Prof. Dr. Feyza TOKAT / Pamukkale University
Asst. Prof. Dr. Füsün YILDIZBAŞ / İstanbul Arel University
Asst. Prof. Dr. Gökhan ABA / Bandırma Onyedi Eylül University
Asst. Prof. Dr. Gül Esra COŞKUN / Üsküdar University
Asst. Prof. Dr. Gülten GÜLTEPE / Kahramanmaraş Sütcü Imam Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Hatice TOKSÖZ / Süleyman Demirel University
Asst. Prof. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL / Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Hilal Tuğba ÖRMECİOĞLU / Akdeniz University
Asst. Prof. Dr. Hülya Çalışkan AKGÜL / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ / Erzincan University
Asst. Prof. Dr. İbrahim BOZKURT / Mersin University
Asst. Prof. Dr. İdris YÜCEL / Hacettepe University
Asst. Prof. Dr. Levent KALYON / Avrasya University
Asst. Prof. Dr. Leyla AYDEMİR / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Mehmet Levent ERDAŞ / Akdeniz University
Asst. Prof. Dr. Mevlüde ZENGİN / Cumhuriyet University
Asst. Prof. Dr. Muhammed SAMANCI / Bozok University
Asst. Prof. Dr. Muharrem HAFIZ / İstanbul University
Asst. Prof. Dr. Mukaddes ÖRS / Akdeniz University
Asst. Prof. Dr. Murat ELMALI / İstanbul University
Asst. Prof. Dr. Mustafa METE / İstanbul Aydın University
Asst. Prof. Dr. Muzaffer UZUN / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Nehir VAROL / Ankara University
Asst. Prof. Dr. Niyazi GÜMÜŞ / Kastamonu University
Asst. Prof. Dr. Nurhodja AKBULAEV / Azerbaijan State Economics University
Asst. Prof. Dr. Nuri AVŞARLIGİL / Akdeniz University
Asst. Prof. Dr. Olga UNTILA KAPLAN / İstanbul Medipol University
Asst. Prof. Dr. Osman SİRKECİ / Giresun University
Asst. Prof. Dr. Pınar KARAMAN / Sinop University
Asst. Prof. Dr. Salih BİRİNCİ / Atatürk University
Asst. Prof. Dr. Salih SALBACAK / Fatih Sultan Mehmet University
Asst. Prof. Dr. Savaş TAŞ / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR / Çukurova University

Asst. Prof. Dr. Semih Serkant AKTUĞ / Siirt University
Asst. Prof. Dr. Semin KAZAZOĞLU / Yıldız Technical University
Asst. Prof. Dr. Serdal FİDAN / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Serkan DEMİREL / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Seval Ünlü GÖK / Beykoz University
Asst. Prof. Dr. Sevim HACIOĞLU / Kırklareli University
Asst. Prof. Dr. Sibel YILDIZ KISACIK / Ömer Halisdemir University
Asst. Prof. Dr. Şerif BALDIRAN / Amasya University
Asst. Prof. Dr. Tahir BENLİ / Kastamonu University
Asst. Prof. Dr. Tolga BOZKURT / Ankara University
Asst. Prof. Dr. Tuncer YILMAZ / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Yavuz BAYRAM / Karadeniz Technical University
Asst. Prof. Dr. Yeliz KINDAP TEPE / Cumhuriyet University
Asst. Prof. Dr. Yılmaz BÜKTEL / Trakya University
Asst. Prof. Dr. Zeliha TEKİN / Muş Alparslan University
Dr. Işıl Günseli KAÇAR / Middle East Technical University
Dr. Meryam SCHOULER-OCAK / Charite Berlin University
Dr. Neringa SLAVINSKAITE / Woosong University
Dr. Onur İNAL / University Hamburg
Dr. Selim KARYELİOĞLU / Karadeniz Technical University
Dr. Şahin EKBEROV / Azerbaijan State Economics University
Dr. Yasemin Tezgiden CAKCAK / Middle East Technical University

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

(Listed by alphabetical order / Alfabetik sıraya göre listelenmiştir)

Emrah NOYAN
Fred GERART
Meral BİRİNCİ
Tuba TEKİN

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

H. Burçin Henden Şolt

Kentsel Kalkınmada Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet 11-26
Women and Gender in Urban Development

Lilian Maria Tonella Tüzün

A Comparative Study of Data on Syrian Refugees in Turkey and Jordan 27 - 36
A Comparative Study of Data on Syrian Refugees in Turkey and Jordan

Özgür Demirkan

İşlev Değiştiren Bir İbadet Yapısının Kent Kimliği Üzerinden Okunması; Giresun Kapusen Kilisesi 37 - 52
A Reading of Worship Place Which Changed its Function Over the City Identity;
Giresun Kapusen Church

Genco Berkin

Bizans Mirası Mimarlık ve Sanat 53 - 64
The Legacy of Byzantine Architecture and Art

Yılmaz Büktel

"U" Narteksli Geç Dönem Kiliseleri II – Ayvalık 65 - 84
Late -Term Churches With "U" Narthex, II – Ayvalık

Uğur Özcan, İbrahim Erol

Sürdürülebilir Yerel Planlamada Coğrafi Bilgi Sistemi 85 - 96
Geographic Information System in Sustainable Local Planning

Njomza Tasha, Luan Vardari, Dena Arapi

The Impact of Microfinance Institutions (MFI) On Small and Medium Enterprises (SME) in Kosovo 97 - 104
The Impact of Microfinance Institutions (MFI) On Small and Medium Enterprises (SME) in Kosovo

Opoku, Ohene Agyemang

Democratic Consolidation in Africa Beyond Elections: A Study On Democratic Institutions- the Judiciary in Ghana and Kenya 105 - 128
Democratic Consolidation in Africa Beyond Elections: A Study On Democratic Institutions- the Judiciary in Ghana and Kenya

Sahip Beroje

İslam Hukuku ile Beşeri Hukukun Birbirinden Yararlanma İmkânı Üzerine 129 - 143
On the Possibility of Benefiting of Islamic Law and Humanitarian Law From Each Other

Didem Yardımcıoğlu

Türk İş Hukukunda İşyerinde Şiddet ve Uygulanacak Hukuki Yaptırımlar
Violence in the Workplace and Legal Sanctions in Turkish Labour Law

144 - 160

Alpay Tırıl

Bir Özel İlgi Turizmi Olarak Edebiyat Turizmi ve Türkiye'nin Edebiyat Turizmi Potansiyeli
Literary Tourism as a Special Interest Tourism and Literary Tourism Potential of Turkey

161 - 184

Sauwaluck Koojaroenprasit

Satisfaction of Thai Students toward Master's Degree in Economics (English Program)
Satisfaction of Thai Students toward Master's Degree in Economics (English Program)

185 - 191

Mariem Souissi

Tom Stoppard's Arcadia and the Quest For Knowledge
Tom Stoppard's Arcadia and the Quest For Knowledge

192 - 200

KENTSEL KALKINMADA KADINLAR VE TOPLUMSAL CİNSİYET¹

H. Burçin Henden Şolt²

ÖZET

Toplumdaki cinsiyet dağılımı gerek Türkiye gerekse dünya ölçeğinde neredeyse yarı yarıya orandadır. Oysa gelir ve hizmet dağılımında aynı dağılım dengesi gözlenmemektedir. Sorunun çözümü adına yapılabilecek hamlelerden birisi yerel kalkındır. Yerel kalkınma, kalkınma olgusunun ekonomik, sosyal, kültürel boyutlarıyla bütünsel ele alınmasıdır. Bu çalışmada, kentsel gelişme bakış açısı ile yerel kalkınma yaklaşımı teorik olarak ele alındıktan sonra kadınların kalkınmadaki rolü ve önemi üzerinde durulmaktadır. Zonguldak Alaplı ilçesinde yapılan yerel kalkınma projesi yerel değerler açısından güzel bir örnektir. Yönetişim yaklaşımı ile kurumlar arası iş bölümü yapılarak gerçekleştirilmiştir. Proje, üniversitelerin buldukları kente sağladıkları katkı açısından da önem taşımaktadır. Projede kadınlara eğitim verilerek meslek sahibi olmaları sağlanmıştır. Yerel değerlerin tespiti ve kadınların istihdamı açısından politika geliştirilmesi yerel kalkınmada başarıyı beraberinde getirecektir. Bu tutumun çoğalmasa ülkemizin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki ilerlemesine yön verecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Yerel Yönetim, Yerel Kalkınma, Yönetişim

WOMEN AND GENDER IN URBAN DEVELOPMENT

ABSTRACT

Gender distribution in society is almost half of Turkey and the world. However, the same distribution balance is not observed in the distribution of income and services. Local development is a holistic approach to the economic, social and cultural aspects of development. In this study, the local development approach will be discussed with the perspective of urban development and the role and importance of women in development will be emphasized. Local values are very important in development. The local development project in Zonguldak Alaplı is a good example of local values. With the approach of governance, inter-institutional business division was carried out. The project is also important in terms of the contribution of universities to the city. In the project, women were

---

¹ Bu çalışma; Bülent Ecevit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (Proje No: 2018-YKD-67315292-01) tarafından desteklenmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı MYO, Alaplı/ Zonguldak, burcindhenden@hotmail.com

educated and they were provided with professional skills. Determination of local values and employment policies will bring success in local development. The increase in this attitude will lead to the progress of our country on gender equality.

Keywords: City, Local Government, Local Development, Governance

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi'nin 2017'de yayınladığı Dünya Nüfus Tahminleri Raporu'na göre, dünya nüfusu 7,6 milyara ulaşmıştır. Nüfus dağılımında her 100 kadına 102 erkek düşmektedir. Türkiye nüfusunun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini kadınlar oluşturmaktadır. Cinsiyete göre seçilmiş göstergelerinde 15 yaş üstü bireylerin istihdama katılım oranlarına bakıldığında; erkekler %65 iken kadınlar %27,5 te kalmaktadır (TÜİK, 2018). Kadınların ekonomik yaşama katılımları, sosyoekonomik kalkınmadan yararlanma düzeyleri nüfuslarıyla doğru orantılı olamamaktadır. Kent mekânları bireyler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin üretildiği, zamanla normalleştirilip kabullenildiği ve kuşaklar boyunca tekrar edildiği sosyolojik bir gerçekliği gündeme getirmektedir (Aktaş, 2017). Kentsel gelişme seçeneklerinden biri olan yerel kalkınma; yerel yönetimlerin ve/veya toplumsal grupların kendi aralarında ya da özel sektör ile birlikte mevcut kaynaklarını yöneterek ve ortaklık düzenlemelerine girerek yeni iş imkanlarının yaratıldığı ve bir bölgede ekonomik faaliyetlerin canlandırıldığı süreç olarak tanımlanmaktadır (Nel ve Binns, 2002). Kentsel hizmet sunumunun toplumsal cinsiyet eşitliği yönünden değerlendirilmesi yapılırken en önemli nokta, kadınların kent hayatına eşit katılımının önündeki engellerin ve yerel eşitsizliklerin doğru tanımlanmasının yapılması, kamusal eylem planları ve hizmet sunum yöntemleri oluşturulmasıdır. Bu politika ve modelleri oluştururken önkoşul ise yerel ihtiyacı doğru tespit edebilmektir (Şener ve Demirdirek, 2014). Yerel değerlerin yaşatılmasına dikkat çekilmesi bu noktada devreye girmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve yerel kalkınma, değişen ve gelişen dünya koşullarında sıklıkla çalışılan kavramlardır. Kentlerdeki ekonomik ve toplumsal değişim/dönüşüm sürecinin hız kazandığı açıktır. Bu dönüşüm sürecini olumluya çevirebilmek adına, daha çok “eril” olarak algılanan kent hayatında toplumsal cinsiyete dair duyarlılığın artırılması gereklidir. Bunun yapılabileceği alanlardan biri yerel kalkınmadır. Kavram bilim dünyasında güncelliğini her daim korumakta ve konuya dair yayınlar yapılmaktadır. Gasper (1995) kalkınmayı, toplumda ekonomik, toplumsal ve sosyal alanda arzu edilen her türlü değişim ve gelişim olarak tanımlamaktadır. Özdemir vd. (2016) kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma etkileşimini

geçiş ekonomileri örneğinde ele alarak; kadın emek talebine uygun istihdam şekillerinin iş piyasalarında hızla genişlediğine dikkat çekmektedir. Kaypak (2014) kentsel yaşamda toplumsal cinsiyet olgusunu tartışmaktadır. Şenesen vd. (2017); kadınların kentsel hayata erişimini yerel yönetim hizmetleri açısından ele almaktadır. Demirbaş (2012) toplumsal eşitsizliği, kadınların kentsel mekân algısı üzerinden yorumlamaktadır.

Bu çalışma toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunu yerel kalkınmaya kadınların etkisi yönünden ele almakta ve Zonguldak Alaplı ilçesinde yönetim mantığında yürütülen bir yerel kalkınma hareketi üzerinden yorumlar yapılmaktadır. Toplumların gelişmesi ve şekillenmesinde kadınların rolü yadsınamaz. Kadın ve erkek gibi basitçe tanımlanabilecek biyolojik cinsiyet; toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında şehirlerin daha çok erkeklerce kurgulandığı ve yaşandığı alanlar olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından, üretim ve kullanım boyutuyla kentsel mekanların yaratılması, kentsel hizmetlerin kurgulanması, kararlara katılım, hizmetlere erişebilme gibi konularda dengesizlikler olduğu açıktır. Bu konuların bilimsel bakış açısıyla irdelenebilmesi sorunun belirlenip, çözüm yollarının çoğaltılabilmesi açısından son derece olumludur.

Kentlerde Toplumsal Cinsiyet

Kentler, farklı niteliklere sahip pek çok bireyin bir arada yaşadığı mekanlardır. Dolayısıyla kentsel mekânı toplumsal ilişkiler boyutundan yoksun olarak değerlendirmek yanlış olur. Kentler çok sayıda sosyal temas olanağını bünyesinde barındırır ve söz konusu iletişim biçimlerinin devamlılığı/bağlantısı o kentin kültürel kimliği ile de ilgilidir. Peki, kentsel mekanların cinsiyetçi bir tavrı olabilir mi? Toplumların yaşam kültürlerinden, alışkanlıklarından ve günlük yaşam rutinlerinden dolayı kadına yönlendirilen roller vardır. Bu rollerin ötesinde, kentsel kamusal alan içerisinde, mesleki iş bölümünde ve kentin sosyal yaşamında meydana gelebilecek cinsiyete dayalı ayrışmalar “toplumsal cinsiyetçilik” kavramına işaret eder. Bu olgu çok sayıda bilim insanı (Jarvis vd., 2012) (Karaağaç, 2013) (Kaypak, 2014) (Aktaş, 2017) (Aytaç, 2007) (Kite, 1996) tarafından araştırılmaktadır. Modern toplumsal hayatın organizasyonunun temelini oluşturan özel-kamusal ayrımı, kadın ve mekân etkileşiminin en belirgin biçimde somutlaştığı alanlardan birisidir. Bu ayrım, özellikle de kentsel ölçekte ele alındığı zaman, kadınların kentteki davranışlarını, pratiklerini ve aynı zamanda hareket alanlarının sosyo-mekânsal sınırlılıklarını açıklamaya imkân veren bir çerçeve sunar (Tuncer,

2015:31). Değişen ve gelişen kentsel imkanlardan faydalanma, mekânsal kullanım, yerel siyasete katılım, kaynaklara erişim vb. konularda kadınların dezavantajlı olduğu gerçeği yadsınmaz. Özetle, “Kentli Hakları” boyutuyla sunulan kentsel hizmetler konusunda toplumsal eşitsizlikten söz edebiliriz. Toplumsal cinsiyette eşitlik; yasalar önünde kadın ve erkeğe eşit davranılması, aile ve toplum içinde kadın ve erkeğin, kaynaklardan, fırsatlardan ve hizmetlerden eşit yararlanmaları olarak tanımlanmaktadır (WHO, 1998). Kadınların eğitimi ve işgücüne katılımı arttıkça toplumsal cinsiyete dair sıkıntılarda da azalma gözlenebilecektir. Çünkü, kentsel ekonominin kadınsal katkıyla güçlenmesine dair somut veriler, toplumsal kimlikleri açısından da güç verir bir konum yaratmaktadır. Önceleri sadece ev işleri ve çocukların sorumluluğunu üstlenen kadınların giderek iş ve meslek hayatındaki başarıları konuşulmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda örnek mevcuttur. Bu nedenle kentsel mekanlarda cinsiyet dengesini tesis edebilmek adına yapılacak düzenlemelere de hız verilmelidir.

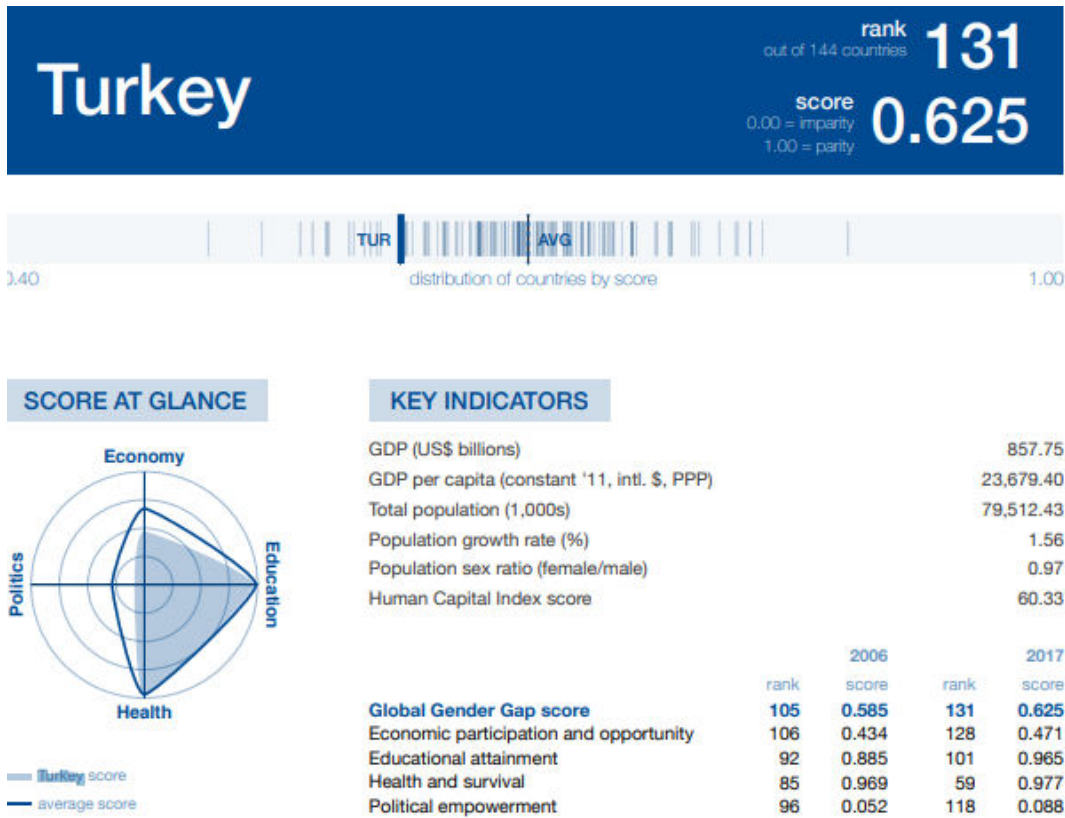
Toplumsal cinsiyet eşitliği, 2008 yılından beri UNESCO’nun küresel önceliklerinden biri olarak yer almaktadır. UNESCO’nun toplumsal cinsiyet eşitliği vizyonu (2018), Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığı Ortadan Kaldırma Sözleşmesi, Pekin Beyannamesi ve Eylem Planı gibi uluslararası hareketlerle birlikte ilerlemektedir. UNESCO için toplumsal cinsiyet eşitliği kadın ve erkek arasında eşit hakları, sorumlulukları ve fırsatları ifade etmektedir. Bu hem kadınların hem erkeklerin çıkarları, ihtiyaçları ve önceliklerini dikkate almak ve kadın erkek arasındaki grupların çeşitliliğini fark etmek anlamına gelmektedir. UNESCO’nun toplumsal cinsiyet önceliğinin temel amacı, yaşamın her alanında kadın ve erkekler için fırsat veren çevreler yaratmak için kurumun yeteneklerini güçlendirmek, sürdürülebilir kalkınma ve barışın faydalarına katkı sağlamaktır.

Çizelge 1. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Ayrımı Araştırmasında Türkiye’nin Yıllara Göre Yeri

SAMPLE		INDEX		ECONOMY		EDUCATION		HEALTH		POLITICS	
Year	No. of countries	Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score	Rank	Score
2015	145	130	0.624	131	0.459	105	0.957	1	0.980	105	0.103
2014	142	125	0.618	132	0.453	105	0.953	1	0.980	113	0.088
2013	136	120	0.608	127	0.427	104	0.943	59	0.976	103	0.087
2012	135	124	0.601	129	0.414	108	0.930	62	0.976	98	0.087
2011	135	122	0.595	132	0.389	106	0.920	62	0.976	89	0.097
2010	134	126	0.588	131	0.386	109	0.912	61	0.976	99	0.077
2009	134	129	0.583	130	0.400	110	0.892	93	0.971	107	0.068
2008	130	123	0.585	124	0.412	108	0.890	88	0.971	106	0.068
2007	128	121	0.577	118	0.431	110	0.854	87	0.971	108	0.052
2006	115	105	0.585	106	0.434	92	0.885	85	0.969	96	0.052
2006-2015 CHANGE		▲ 0.039		▲ 0.024		▲ 0.072		▲ 0.010		▲ 0.051	

Kaynak: <http://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/cover.pdf>, Erişim Tarihi: 11.04.2018

İlk defa 2006 yılında yayınlanan Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Ayrımı 2012 Raporu'nda toplumsal eşitsizlik (Hausmann vd., 2012); ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitimsel kazanım, sağlık ve yaşam süresi, siyasi güçlenme ana kategorileri üzerinden sorgulanmaktadır. Aynı araştırmanın 2015 yılı verilerinde Türkiye'nin yıllara göre, kategoriler bazında kaçınıcı sırada olduğu Çizelge 1'de görülmektedir. Örneğin; genel indeks açısından 2006'da sıra numarası 105 iken, 2015'te 130 olmuştur. Araştırma 144 ülkede yapılmaktadır. 2017 Dünya Ekonomik Forumu Cinsiyet Eşitsizliği araştırmasında ülkemizin genel sıralamadaki yeri 131dir. Son raporda Türkiye ile ilgili sonuçları yayınladığı rapor bölümü Resim 1'de gözlenebilmektedir.

Resim 1. 2017 yılı Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Ayrımı Araştırması

Türkiye Sayfası

Kaynak: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf,

Erişim Tarihi: 11.04.2018

Araştırma gereğinden de ortaya çıkmaktadır ki; dünya kadınları, toplumsal statü, gelir, karar alma mekanizmalarında temsil edilme, eğitim ve sağlık gibi konularda sorunlar yaşamaktadırlar. Araştırmalar, ekonomik faaliyet alanında eşitsizliklerle karşı karşıya kalan kadınların, benzer nedenlerle aile reisliği, mülk sahipliği, iş kurma ve yürütme gibi konularda erkeklerle eşit olmadığını ortaya koymaktadır (Günday, 2011:20). UNESCO'nun saptamalarına göre (2018), dünyadaki okuryazar olmayanların ve mutlak yoksulluk sınırındakilerin çoğunu kadınlar oluşturmaktadır.

Türkiye İstatistik Enstitüsü Mart-2018'de yayınladığı *İstatistiklerle Kadın-2017* başlıklı haber bülteninde toplumsal cinsiyet eşitliği açısından bilgiler aktarılmaktadır. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %15,2, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %27,2, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %33,6, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %41,4; yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %71,3'dir. Çizelge 2'de görüldüğü gibi, 15-24 yaş arası genç işsizlik oranı kadınlarda %23,7 iken, erkeklerde %17,4'tür. Oranlar arasındaki uçurum 15 yaş üstüne çıkıldığında daha da artmaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından üzücü bir durumdur. Bu nedenle yerel kalkınma hareketlerinde kadın gücüne destek verilmesi teşvik edilmeli; bu konuda politikalar geliştirilmelidir.

Çizelge 2. TÜİK Cinsiyete Bağlı Seçilmiş Göstergeler

Seçilmiş göstergeler	(%)		
	Toplam	Erkek	Kadın
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	5,1	1,6	8,5
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı (25+ yaş)	16,5	18,8	14,2
İstihdam oranı (15+ yaş)	46,3	65,1	28,0
İşgücüne katılım oranı (15+ yaş)	52,0	72,0	32,5
Genç işsizlik oranı (15-24 yaş)	19,6	17,4	23,7

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594>, Erişim Tarihi: 11.04.2018

Yerel Kalkınma Kavramı ve Kadınlar

Değişmek ve gelişmek kavramlarından doğan “kalkınma” olgusu, dünya ölçeğindeki izlenebilirlik ve rekabet ortamında kentler için göz ardı edilemez bir hal al-

mıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre (ILO, 2018) yerel ekonomik kalkınma; yerel kaynakları ve rekabet avantajını kullanarak belirli bir bölgede kamu ve özel sektör aktörleri arasında ortaklık ve iş birliği faaliyetlerini destekleyen, genel bir kalkınma stratejisinin ortak şekilde oluşumu ve uygulamasına imkân tanıyan, uygun bir iş ortamının yaratılması ve ekonomik aktivitelerin desteklenmesi gibi önemli hedefleri olan katılımcı bir kalkınma sürecidir. Bookel ve Logtestijn (2002:7) yerel kalkınmanın özelliklerini şu şekilde gruplandırmaktadır:

- Sosyal diyalog ve katılımı gerektirmesi,
- Çeşitli alan-mekanlara dayalı olması,
- Yerel kaynakların mobilizasyonu
- Rekabet avantajı
- Yerel olarak kendine özgü olması
- Yerel bazda yönetilmeleri

Yukarıdaki özelliklerden anlaşılacağı üzere; yerel ekonomik kalkınma yukarıdan aşağı olarak tanımlanabilecek geleneksel kalkınma anlayışının ötesinde; aşağıdan yukarıya talep aktarımı sayesinde örgütlenen, yönetim mantığında bir modeldir. O nedenle genele has bir uygulama yöntemi yoktur. Uygulanacağı kentin kendine has değerleriyle yoğurulan, kent paydaşlarının katılım/iş birliği anlayışıyla güç kazanan niteliktedir. Rodriguez (2002) yerel kalkınmanın temel niteliklerini ve geleneksel kalkınmadan ayrılan noktalarını maddeler halinde sıralamaktadır:

- ✓ Kalkınma tüm alansal düzeylerde aşağıdan (yerelden) alınan inisiyatif ile gerçekleştirilir.
- ✓ Tek merkezden yönetilmez, yönetim katmanları arasında dikey iş birliği, kamu ve özel kesim arasında yatay iş birliği söz konusudur.
- ✓ Kalkınmada alansal yaklaşım (yerelleşme, çevre gibi) geçerlidir.
- ✓ Yerel ekonomik sistemin değişen ekonomik çevreye uyumunu sağlayabilmek için her bir yörenin kalkınma potansiyelinden azami fayda sağlanır.
- ✓ Ekonomik aktivitelerin gelişmesi için temel bazı koşullar gerçekleştirilmeye çalışılır.

Yerel ekonomik kalkınma örneklerinin daha sık rastlanır hal almasının temel nedenleri; ekonomik, demografik, teknolojik ve çevresel değişiklikler olarak sıralanabilir. Yerel kalkınma hareketlerinde kadınsal varlığın önemi yadsınamaz. Çünkü kentlerde genel anlamda kalkınma ihtiyacındaki toplumsal grup kadınlar olarak göze çarpmaktadır. Kalkınmanın sağlanmasında kadının eğitimi, işgücüne katılması ve büyümeden pay alması konuları her gelişmekte olan ülkenin ilgilenmesi gereken önemli bir konu olmaktadır.

Adem'e göre (1991) kadınlara daha fazla eğitim imkânı sağlanarak bir ülkede yoksulluk azaltılabilir, verimlilik artırılabilir, ekonomik ve toplumsal kalkınmada hızlı nüfus artışının baskısı hafifletilebilir. Eğitim arttıkça istihdam edilebilirlik artmakta, hem de eğitimin ekonomik kalkınma/büyüme ve yarattığı pozitif dışsallık ekonomiyi olumlu etkilemektedir (Berber ve Eser, 2008). Kadınların ekonomik alandaki varlığının artışıdaki önemli etkenlerden biri kültürel değişim, bilgi iletişim teknolojilerinin artışının dünya örneklerini gözler önüne sermesi, kadınların eğitim-öğretim oranının artması ve kentlerdeki yerel yönetim yaklaşımlarının katılım destekli olmasıdır.

Zonguldak Alaplı'da Bir Yerel Kalkınma Örneği: “Çekmene Can Veren Has Eller” Projesi

Bu araştırmada Zonguldak Alaplı ilçesinde hayata geçirilen bir yerel kalkınma hareketi üzerinden yorumlamalar gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Zonguldak kentinin toplumsal cinsiyet ve kalkınma açısından durumunu değerlendirmek doğru olacaktır. Zonguldak, Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Karadeniz'e batı ve kuzeyden kıyısı olan bir ildir. Kentte merkez ilçe dahil 8 ilçe, 25 belediye ve 372 köy bulunmaktadır. Zonguldak ilinin nüfusu, 2017 yılı adrese dayalı nüfus sayımı sonuçlarına göre 596.892'dir (Zonguldak Valiliği, 2018).

Çizelge 3. İller Arası Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Sıralamasında Zonguldak'ın Yeri

İller	Belediye Genel Meclisinde Kadın Oranı (Yüzde)	Toplam doğumlar içinde Ergen doğurganlık 19 yaş altı (binde)	Anne ölüm oranı (100,000 canlı doğumda) bölgesel düzeyde	Kadın kayıtlı istihdam	Erkek kayıtlı istihdam (il)	En az ortaöğretim mezunu kadın oranı (25 yaş ve üstü)	Yerel Düzeyde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	Yerel Düzeyde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Sıralaması
Şırnak	20,78	67,38	18,1	4,62	25,13	6,85	0,508	58
Tekirdağ	15,64	58,81	15	25,90	52,34	25,04	0,357	12
Tokat	4,01	81,56	14,1	10,68	35,44	14,14	0,526	61
Trabzon	6,67	27,04	15,4	17,34	43,34	24,43	0,391	23
Tunceli	21,84	43,05	33,8	17,98	39,57	24,68	0,384	20
Uşak	9,7	81,38	14,7	20,01	46,80	17,77	0,426	32
Van	24,25	104,21	33,8	5,14	23,08	9,62	0,535	67
Yalova	11,54	46,1	7,2	20,13	49,54	22,48	0,323	7
Yozgat	2,94	108,98	14,4	9,53	41,53	12,73	0,593	79
Zonguldak	9,49	51,35	14,1	13,74	39,49	17,50	0,415	28

Kaynak:http://www.tepav.org.tr/upload/files/14581420298.81_Ilin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2018

Dünyada yapılan toplumsal eşitsizlik araştırmalarının ölkemizdeki kentler boyunda ayrıntılı olarak ele alındığı çalışmalardan biri 2014 ve 2016 yıllarında yayınlanan Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı(TEPAV) 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesidir. Dünya Ekonomik Forumu ile paralel kategoriler üzerinden hareket edilmektedir. Çizelge 3’de göröldüğü üzere; Zonguldak iller arası toplumsal cinsiyet eşitliksizliği araştırmasında 28. sırada yer almaktadır. Kayıtlı istihdam açısından bakıldığında erkeklerin oranı %39,49 iken; kadınların oranı %13,74 dür. Sadece bu oran farkı bile kadınların işgücüne kazandırılması için yerel kalkınma politikaları geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması yapılmaktadır. SEGE (2011) çalışmasında 10 başlık altında 61 göstergeden yararlanılmıştır. Temel kategoriler; demografi, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi/yenilikçi kapasite, mali durum, erişilebilirlik ve yaşam kalitesi göstergeleri şeklindedir.

Çizelge 4. SEGE Araştırması İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralamasında Zonguldak'ın Yeri

İl Kodu	İller	SEGE-2011 Sırası	SEGE-2011 Endeks Değeri
TR100	İstanbul	1	4,5154
TR510	Ankara	2	2,8384
TR310	İzmir	3	1,9715
TR421	Kocaeli	4	1,6592
TR611	Antalya	5	1,5026
TR411	Bursa	6	1,3740
TR412	Eskişehir	7	1,1671
TR323	Muğla	8	1,0493
TR211	Tekirdağ	9	0,9154
TR322	Denizli	10	0,9122
TR424	Bolu	11	0,6394
TR212	Edirne	12	0,6383
TR425	Yalova	13	0,6263
TR222	Çanakkale	14	0,5999
TR213	Kırklareli	15	0,5923
TR621	Adana	16	0,5666
TR721	Kayseri	17	0,5650
TR422	Sakarya	18	0,5641
TR321	Aydın	19	0,5597
TR521	Konya	20	0,5308
TR612	Isparta	21	0,5272
TR221	Balıkesir	22	0,4764
TR331	Manisa	23	0,4711
TR622	Mersin	24	0,4636
TR334	Uşak	25	0,3737
TR613	Burdur	26	0,3684
TR413	Bilecik	27	0,3634
TR812	Karabük	28	0,2916
TR811	Zonguldak	29	0,2758
TRC11	Gaziantep	30	0,2678

Kaynak: SEGE-2011 Raporu, s:50,

[http://bolgesel.kalkinma.gov.tr/wp-content/uplo-](http://bolgesel.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/12/SEGE-2011.pdf)

[ads/2017/12/SEGE-2011.pdf](http://bolgesel.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/12/SEGE-2011.pdf), Erişim Tarihi: 11.04.2018

Yayımlanan rapora göre Zonguldak'ta işgücüne katılma oranı %52,2; çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı %70,7 dir. Hem genelde hem de kadın okuryazar oranlarında Zonguldak ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. Verimlilik, dolayısıyla rekabetçilik göstergelerinden olan kırsal nüfus başına tarımsal üretim değerine göre Bolu, Ankara ve Karaman ilk üç sırayı paylaşırken Zonguldak, Van ve Şırnak son üç sıradaki iller olmuştur. Zonguldak'ın bir diğer önemli sorunu ise nitelikli işgücü stokunun düşük değer göstermesidir. İlde 30 yaş

ve üzeri nüfus içerisinde on bin kişiye düşen yüksek lisans ve doktora sahibi nüfusun oranı 68 iken Türkiye ortalaması 134'tür. Çizelge 4'te görüldüğü gibi, Zonguldak ülke illeri sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında 29. durumdadır.

Resim 2. Proje Tanıtım Afışı

Alaplı, Zonguldak'ın bir ilçesidir. 2017 yılı nüfusu 21.900 kadın, 21.730 erkek olmak üzere toplam 43.630 kişidir. İlçeye ait 49 adet köy bulunmaktadır. Alaplı ilçesinde bölgesel değerler açısından dikkat çeken bir yerel kalkınma girişimi gerçekleştirilmiştir. Proje adı *Çekmene Can Veren Has Eller* dir. Keten ipinin içerisine bir miktar pamuk lifi karıştırılarak daha yumuşak lif özelliği kazandırılıp dokunulan beze ince çekmen bezi denir. Bez; gömlek, şalvar, peşkir(havlu) ve diğer süs eşyalarında kullanılmaktadır (Zonguldak KTM, 2017). Çekmen bezi Alaplı'nın bir kültürüdür. Geçmiş yıllarda Alaplı halkının çekmen bezinden yapılmış elbiseler giydiği bilinmektedir. Alaplı'ya bağlı Hasanlı köyü köyünün nüfusu toplam 318dir. Bu nüfusun 158'si erkek, 160'si kadındır. Hasanlı Köyü Merkez Mahallesi Kalkındırma Derneğince hazırlanan ve İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı tarafından onaylanarak hayata geçirilen projeye ilk etapta köyde yaşayan 37 kadın, dokuma tezgahlarında aldıkları bir yıllık eğitimi tamamlayarak meslek sahibi olmuştur (Resim 3). Proje ortakları arasında Hasanlı Köyü Muhtarlığı, Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksekokulu ve Alaplı Esnaflar Odası bulunmaktadır. Alaplı Belediyesi projeye destek vermektedir. Proje kapsamında kursiyerler ve proje yetkilileri tarafından; el dokumaları ile ünlü Denizli'nin Buldan ilçesinde bulunan dokuma atölyelerine teknik gezisi yapılmıştır

(Meydan Gazetesi, 2017). Ayrıca proje ekibi ve ailelerine Ankara Anıtkabir gezisi düzenlenmiştir (Milliyet Gazetesi, 2017). Proje ürünlerinden örnekler şehir içinde belediyeye ait bir dükkânda sergilenmiş ve kent halkıyla proje bilgileri paylaşılmıştır.

Resim 3. Çekmene Can Veren Has Eller Projesi Atölye Çalışmaları

Çekmene Can Veren Has Eller projesinin amacı; yok olan değerlerin yeniden kazanılması, kadınların işgücü piyasasına katılımının yükseltilmesi ve kadın istihdamının artırılmasıdır. Proje kapsamında yaşları 18 ile 55 arasında değişen işsiz ve dar gelirlili 37 kadına eğitim verilerek kadınların meslek sahibi olmaları ve iş gücüne katılmaları sağlanmaktadır.

Resim 4. Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksekokulu Çekmene Can Veren Has Eller Projesi Eğitim Toplantısı

Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksek Okulu tarafından, "Çekmene Can Veren Has Eller" projesine katılan kursiyer kadınlar ve ailelerine davranış

bilimleri, aile içi iletişim ve çevreyle iletişim konulu eğitim seminerleri verilmiştir. Böylece sadece yerel ekonomik kalkınmaya değil; sosyal ve kültürel anlamda da donanımlı kadın gücüne destek sağlanmıştır. Çağdaş yerel yönetim yaklaşımlarından biri yönetişimdir. Yönetişimde yöneten yönetilen ilişkisi dönüşüme uğramıştır. Çok aktörlü, saydam, hesap verebilir ve katılımcı iş birliği anlayışı hakimdir. Yönetişim olgusu, merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ortaklıklarına değer veren ve insiyatif alan kentliler boyutuna önem vermektedir. Bu çalışmada ele alınan Çekmece Can Veren Has Eller Projesi yerel kalkınmanın yönetişim ortamında gerçekleşen bir örneğidir. Şu anda 37 ev hanımı çalışmaktadır. Ancak; çalışmak isteyen kadın sayısı oldukça fazladır. Projenin eğitimlerinin yapıldığı atölyede mevcutta 10 adet tezgâh bulunmaktadır. Hasanlı Köyü Muhtarı Recep Tufan, ilerleyen süreçte 200 kadının çalışabileceği bir tesis kurmak istediklerini aktararak, Alaplı Belediye Başkanının ilçe merkezinde yer tahsis ettiğini ve satışların yakında orada devam edeceğini belirtmiştir. Projeden elde edilen ürünlere Türkiye'nin birçok bölgesinden siparişler gelmektedir. Ayrıca ihracat yapmak için patent çalışmaları devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadın gücünün ortaya konulması ve bunun yerel kalkınma yolunda değerlendirilmesi ülkelerin gelişimi açısından önemli bir noktadır. Kentsel gelişmenin anahtarlarından biri olan yerel kalkınmada kadınların itici güç niteliğinde kullanılması, büyümenin dengeli bir yapıya kavuşmasında da önemli bir etken olacaktır. Kültür, zaman ve mekân boyutlarıyla heterojenlik sergileyen kentsel alanların toplumsal cinsiyet ekseninde eril yanlı bir tutumunun olması olumsuz bir niteliktir. Kentsel kalkınma çabalarının yerel eksene aktarıldığı günümüzde; kadın tavrının şehirlerin ilerlemesine etkisi, pozitif çevrilebilecek konumdadır. Kadınların tasarım ve üretim sürecindeki farklı bakışları yerel kalkınma üzerinde oldukça belirgin sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle özellikle toplumsal cinsiyet dengesizliği yaşanan kentlerde gerek kamusal gerekse yerel bazda gerçekleştirilecek eğitim, bilinçlendirme toplantıları, iş birliği/örgütlenme çabaları ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ile yerel kalkınma hareketindeki kadın rolü güçlendirilmelidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı yerel hizmet sunumu oldukça önemli bir konudur. Meslek edinme kursları konusu 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun yerel yönetimlere tahsis ettiği bir görevdir. Sadece bu açıdan bakıldığında bile, yerel yönetimler açısından

kadınlara verilebilecek eğitimlerin kentsel yerel kalkınmanın itici gücü olabileceği anlaşılmaktadır. O nedenle yerel kalkınma hareketinin ülkenin ilerlemesindeki rolü asla hafife alınmamalıdır.

Üniversitelerin buldukları kente katabileceği en önemli değerlerden biri eğitimidir. Bu eğitim sadece kayıtlı öğrencilere olan eğitim öğretim hizmetiyle kısıtlanmamalıdır. Kente ve bölgeye katkı sağlayacak, sosyo kültürel gelişimi destekleyici hamleler gerçekleştirilmelidir. Çekmen bezi projesinde katılımcılara eğitim verme görevini Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksekokulu üstlenmiştir. Bu durum, yerel kalkınmada üniversitelerin desteği açısından önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği insan hakları ilkesi olup, sürdürülebilir ve insan merkezli kalkınma için önkoşul ve amacın kendisidir. Toplumsal kültürün inşası ev/aile yaşamı ve sonrasındaki toplumsal rollerden geçmektedir. Kadınların kentsel yaşama katılımı hususuna özen gösterilmeli; bu konuda uygulanabilecek proje sayıları artırılmalıdır. Bu konu önce kentsel, sonra ülkesel kalkınma boyutunda önemli bir hamle olarak görülmelidir. Unutulmamalıdır ki; dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, toplumların ilerlemesinde temel aktör konumundadır.

KAYNAKLAR

Adem, M. (1993). Kalkınmada Kadın Eğitimi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:2

Aktaş, G. (2017). Kadın Açısından Kente İlişkin Mekân Pratikleri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:27, Sayfa:136-149

Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, 199-226.

Berber, M.; Eser, B.Y. (2008). Türkiye’ de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:10 Sayı:2

Demirbaş, G. (2012). *Kadınların Mekân Algısı ve Mekânı Kullanma Biçimleri*, Yüksek Lisans, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Edirne

Demirdirek, H.; Şener, Ü. (2014). TEPAV 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2014, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1395051458-3.81_Il_Icin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.-2018

Ereğli Önder Gazetesi (2017). <http://www.ereglionder.com.tr/guncel/-cekmen-bezi-projesinde-basari-h74455.html>, Erişim Tarihi: 03.01.2018

Gaspar,D. (1995) *Kalkınma Ahlakı: Yeni Bir Alan mı? Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma* (Çev. İ. Eser), İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, S: 209.

Günday, P. (2011). *Ekonomik Kalkınmada Kadının Önemi ve Katkısı*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Genel İktisat Programı Yüksek Lisans Tezi, Şubat-2011, İzmir.

Hausmann, R.; Tyson,L.; Zahidi,S. (2012). Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Ayrımı Raporu, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/-kefe/belge/uluslararası_belgeler/bazi_rap/Dunya%20Ekonomik%20Forumu%20raporu%202012-bilgi%20notu.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2018

ILO (1995). International Labour Organization, <http://www.ilo.org/global/-about-the-ilo/lang--en/index.htm>, Erişim Tarihi:09.04.2018

Jarvis, H.; Kantor, P.; Cloke, J. (2012). *Kent ve Toplumsal Cinsiyet* (Çev. Y. Temurtürkan). Ankara: Dipnot Yayınları

Karaağaç, F. (2013). Kentin Cinsiyeti Var Mıdır?. http://www.academia.edu/5800508/_Kentin_Cinsiyeti_Var_Mıdır_Are_there_gender_in_Urban_areas, Erişim tarihi: 11.03.2016

Kavas, A. (2016). *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi–2016*, TEPAV Yayınları

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), s.340-350

Kite, M.E. (1996), “Age, Gender and Occupational Label: A Test of Social Role Theory, *Psychology of Women Quarterly*, 20, 361-374.

Meydan Gazetesi (2017). Çekmene Can Veren Eller Gezi Haberi http://www.kdzmeydangazetesi.com/h_8993/cekmene-can-veren-has-eller-denizli-buldanda.html , Erişim Tarihi: 03.01.2018

Milliyet Gazetesi (2017). Hasanlı Köyü Kadınları Ata'nın Huzurunda, Haber Yayın Tarihi: 16.03.2017, <http://www.milliyet.com.tr/hasanli-koyu-kadinlari-ata-nin-huzurunda-zonguldak-yerelhaber-1911640/>, Erişim Tarihi: 11.04.2018

Nel, E.; Binns, T. (2002). Place Marketing, Tourism Promotion, and Community Based Local Economic Development In Postapartheid South Africa. *Urban Affairs Review*, 38(2), 184-208.

Özdemir, Z.; Yalman, İ.; Bayraktar, S. (2016). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği, *7.Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 29-31.08.2016, Kaposvar-Macaristan.

Rodriguez-Pose, A. (2001). *The Role of the ILO in Implementing Local Economic Development Strategies in a Globalized World*, Working Papers, London,

https://www.researchgate.net/publication/228743446_The_role_of_the_ILO_in_implementing_local_economic_development_strategies_in_a_globalized_world, Erişim Tarihi: 09.04.2018

SEGE (2011). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-SEGE, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/tckb_sege_2013.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2018

Şener, Ü.; Demirdirek, H. (2014). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Çalışması, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/13953328325.TCDV_Toplumsal_Cinsiyet_Duyarli_Veri_Calismasi_Egitimi.pdf, Erişim Tarihi: 03.-01.2018

Şenesen, G.; Yücel, Y.; Önal, A.; Ergünaş, N.; Çakar, B. (2017) *Kadınsız Kentler- Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

TÜİK (2018). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 27594, Tarih: 06.Mart.2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594>, Erişim Tarihi: 11.04.2018

UNESCO (2018). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim Ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Küresel Öncelik Olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, <http://www.unesco.org.tr/?page=10:255:4:turkce>, Erişim Tarihi: 09.04.2018.

Urul, A.K. (2016). TEPAV 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2016,

http://www.tepav.org.tr/upload/files/14581420298.81_Ilin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2018

Van Boekel, G.; Van Logtestijn, M. (2002). *Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique*, Cooperative Branch International Labour Office, Geneva: Switzerland.

Zonguldak KTM (2017). Zonguldak KTM Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Alaplı Geleneksel El Sanatları Bilgi Sayfası, <http://www.zonguldakkultur-turizm.gov.tr/TR,93805/geleneksel-el-sanatlari.html>, Erişim Tarihi: 03.01.2018

Zonguldak Valiliği (2018). Zonguldak İl Geneli Nüfus Bilgileri, <http://www.zonguldak.gov.tr/nufus>, Erişim Tarihi: 11.04.2018

A COMPARATIVE STUDY OF DATA ON SYRIAN REFUGEES IN TURKEY AND JORDAN

Lilian Maria Tonella Tüzün¹

ABSTRACT

The paper compares official data of the refugee Syrian population in the countries of Turkey and Jordan. According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) more than 5.5 million people have fled Syria to neighbouring countries, with Turkey and Jordan in first and third place consecutively. The objective of this study is to compare the refugee host policy, work, education and the situation of the child population especially. The literature research methodology was used to describe the content analysis in this paper. According to the results, the following study leaves suggestions of governmental and non-governmental programs.

Keywords: Syrian Refugees, Turkey, Jordan, Data Study

INTRODUCTION

Since the second half of the 20th century, the Middle East has become one of the most unstable regions in the world. The intricate scenario became more insecure after the Arab Spring, when a series of popular revolts against the government erupted in several countries of the region. Since then, those countries have formed alliances with some other foreign state, and in this way, the global power have been actively involved in the region. The current conflict occurs by geostrategic factors, such as oil control, local rivalries and religious conflicts.

Specifically, Syria became the most dangerous country in the Middle East after the Arab Spring. The peaceful protests began in 15th of March of 2011 against President Bashar al-Assad's regime. However, repressed violently, the protests became uprising against the regime and Islamic extremists have multiplied causing the intervention of regional and international powers. Longer than Second World War (1939-1945), Syria war is today a field of world powers that dispute the geographic control in the Arab region. Owing to dangerous situation, entire communities fled their homes for safety and security, millions have left their country and crossed the national border to find protection in other countries. At

---

¹Anadolu University, State Conservatory, Department of Piano, Yunusemre Campus, 26470-Tepebasi/Eskişehir, TURKEY (TR) E-mail: lmtuzun@anadolu.edu.tr

this point those people became refugees (Betts, Loescher and Milner, 2017, p. 20). As reported by United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 5.5 million Syrian fled the country.

While the magnitude of the refugee population is an important factor, the size of a host country's population, economy and development level also are central when considering the burden of hosting refugees.

The aim of this study is focused on the refugee numbers that arrived in Turkey and Jordan during the last seven years. The research is limited in compare the situations of the two countries in the following sections: refugee host policy, work, education and children situation.

MATERIAL AND METHOD

The study originated from a need to compare the Syrians host policy, work possibilities, education and children's situation in Turkey and Jordan. For this purpose, the content analysis was used to describe literature research. The content analysis was researched in two stages. In the first, similar data from the defined themes were collected; in the second, detailed interpretations were made in the study (Yıldırım and Şimşek, 2011, p. 227).

The material selected in this process were official documents related to the subject. The official documents considered were produced by employees for record-keeping and dissemination purposes such as newsletters, files, yearbooks, and the like are used to study bureaucratic rhetoric (Bogdan and Bilken, 1998, p. 58; Merriam, 2013, p. 132; Karasar, 2003, p. 183).

The official documents used were:

- reports of specialized agencies of the United Nations
- data reported by governments
- data reported by non-governmental organizations

The research considered the publications of official data from UNHCR by the year 2017; from Turkish government and non-governmental organizations by the year 2018.

1. FINDINGS AND DISCUSSION

Over the past two decades, the global population of forcibly displaced people has grown substantially from 33.9 million in 1997 to 65.6 million in 2017.² From this number, more than 4.2 million represent the Syrians refugees in Turkey and Jordan. Condemned by the geographic and political position, those countries were heavily affected by the conflict in Syria. As shown in the Table 1, in 2012, the refugees in Turkey totalled 248.466 while in Jordan 238.798. In that year, it is observed an equilibrium between the numbers of the countries. In 2017, it is verified significant increase of refugees in the two countries: Turkey 3.400.000 and Jordan 744.865. It is concluded that Turkey received a hyper-agglomeration of Syrians refugees in five years.

Table 1. Numbers of Syrian refugees from 2011 to 2017 in Turkey and Jordan

	Turkey	Jordan
2017	3.400.000	744.865
2016	2.823.987	648.836
2015	1.557.899	628.112
2013	585.601	585.304
2012	248.466	238.798
2011	19	193

The information above brought up the need to investigate how the countries in question have responded to the main problems such as the reception policy, the possibility of finding employment, school referral focusing on children's conditions.

1.1. Refugee Host Policy

Turkey hosts the largest refugee population in the world, the vast majority coming from Syria. As observed in the Table 1, in 2017, the number of Syrians under 'temporary protection' reached just over 3.4 million, almost half of whom are children, and 45% of whom live in the South East of Turkey. Upon arrival in Turkey, refugees from Syria are able to register in the city of their choice, fall

² According to United Nations Migration Agency, the International Organization for Migration (IOM), the information does not refer to data after June 2017.

under Turkey's satellite cities asylum system, meaning they are assigned to a specific city, required to check in regularly with local authorities, and restricted from movement outside of the city without special permission (Leghtas and Sullivan, 2017, p. 5). Figure 1 shows the 62 satellite cities where refugees were allowed to live initially:

Figure 1. Satellite cities in Turkey for refugees and asylum-seekers. Refugees International Field Report, February 2017

With the rise of refugees and their infiltration into the society, it was difficult to keep them out of the capital and border cities, today they are allowed to live in the 81 cities of the country. Nonetheless, large numbers of unregistered Syrians have moved to other parts of Turkey and it is estimated that over 530.000 refugees are living in Istanbul alone, making it the largest refugee-hosting city in the country. According to Leghtas, 2017, despite being an expensive city of 14 million residents, Istanbul is a metropolis that attracted many refugees at first of who gravitated to it eventually, and the unregistered Syrian refugees number may well be more than 700.000.

The Syrians are in privileged position in relation to refugees of other nationality: they are granted “temporary protection”, which applies to foreigners forced to leave their country and who arrive in Turkey in a mass influx. A particular set of rules and rights apply to Syrians benefiting from “temporary protection.” The Turkish government has taken a number of positive steps to improve the lives of Syrians in Turkey, holding out the possibility for citizenship. For their registration, applicants provide an address in that city and then wait for their identity card.

The time it takes for people to receive their identity card varies from one place to another and can take between a few days to a few months. The lag carries great significance for the individual since holding an identity card is required for access to public healthcare as well as primary and secondary education.

Yet, Jordan is the third largest Syrian refugee hosting country in the world and occupies the seventh position in the global ranking of refugee population. Besides that, Jordan host the world's largest refugee camp in the world, the Za'atari camp, which at the same time became the fourth largest 'city' in the country.

Figure 2: Za'atari refugees camp opened in 28th of July of 2012

Host countries and communities continued to show exceptional generosity towards refugees, remaining the first and most important responders to the crisis. As in previous years, non-governmental organizations across the region supported these efforts, delivering protection and assistance programming that benefitted Syrian refugees, host community members, and supported the national systems and services that refugees and host communities alike rely on to meet their basic needs.

Originally, Turkey and Jordan planned the places where refugees should stay until they return to Syria at the end of the conflict. However, as the war did not end, on the contrary, it became more complex with the entry of the global powers, it

was difficult to keep the refugees in the pre-established delimitations. The study found that Syrian refugees have spread across the territory of both countries. In addition, the countries in question have taken refugees in distinct political frameworks. Turkey, as bridge county between the Middle East and Europe, assuming the responsibility of keeping the refugees in this region, do not permitting they migrate to Europe or United States. Yet Jordan, an ally Arabian country, for the past several decades, have been an important partner, trading goods and services with an easy flow of workers in Syria.

1.2. Work Possibilities

The specialized agency of the United Nations International Labour Organization (ILO), the existing literature on Syrian refugees places a heavy emphasis on the outcomes of humanitarian interventions, the needs of vulnerable populations, social and political rights, gender-based violence, and mental and physical health concerns. Most of this literature contains a very short reference to the prohibition against work that refugees face in host countries, yet rarely provides any in-depth analysis of the legal or policy structures that create this condition. Not surprisingly, recommendations and solutions often fall short.

In Turkey, the Ministry of Labour grants permission hiring only to contractors, the concession is not given directly to the refugee. Contractors must submit a special request to the Ministry of Labour and explain why they want to hire a refugee and not a Turkish citizen. After the long process, the refugee can only work at the company that hired him and receiving a salary subject to the collection of taxes. In case of change work, the refugee must go through the process again. In Turkey, the employment model for refugees is discouraging, working illegally is more advantageous. According to literature reviews, generally, male refugees choose to work in constructions.

The Labour Law in Turkey and Jordan does not contain any references to ‘refugees’ or ‘asylum seekers’. From this fact, ILO defended with the Jordanian government new policies for the access of Syrian refugees to work. Based on findings and research recommendations on the challenges faced by refugees in social integration, the ILO advocated with the Jordanian government to facilitate access by Syrian refugees by providing work permits in key sectors - agriculture and construction - in accordance with regulations national labour union. The first model was implemented in the agricultural sector with cooperatives. In this example, the Jordanian Ministry of Labour has authorized 22 national agricultural cooperatives

to employ refugees in agricultural activities. In the second model, the construction sector was engaged to trade unions. The innovation was to allow ‘non-Jordanians’ to work under the country’s labour laws. Thenceforth, the Ministry of Labour has begun to sign authorizations for registered refugees. 52.906 (2016) and 46.000 (2017) work permits were issued or renewed for registered Syrian refugees: a first step to guarantee livelihood opportunities for these people.

1.3. Education and Children Conditions

Refugees, adult and children, are provided with places of safety by the host country where camps are established. Children is the most sensitive topic on the education problem: in 2016 statistics, they were around half of the total refugees in the world. The majority of Syrians live in urban areas in poverty: over 80% live below the poverty line and 51% refugees are children. Without the protection of family, unaccompanied and separated children are particularly at risk of exploration and abuse.

According to UNHCR publication ‘Refugee Education: a Global Review’, education is one of the highest priorities of refugee communities. However, the schools for refugees are not usually the great problem for the receptor countries; clean water, adequate food, decent shelter and medical attention come first. The number of such children who were reported as having applied for asylum reached 75.000, although this number is considered to be an underestimate. Most of these child refugees have no access to the school system of the receiving country. In this study, the statistics is about the provisions for education that Turkey and Jordan have done. The collected data is from the Regional Refuse & Resilience 2017 Annual Report, and do not include the numbers of children that do not attend schools.

Table 2: Statistics about education in Turkey

45.580	children enrolled pre-primary education
575.931	Syrian children enrolled in formal education (Grades 1-12)
20.806	children enrolled in informal non-accredited education
15.080	students enrolled in tertiary education
1.657.775	Turkish language textbooks provided
13.181	teachers and education personnel provided with incentives
55.682	teachers and education personnel trained

Table 3: Statistics about education in Jordan

130.668	Syrian children (boys/girls) enrolled in camp schools, public schools and host communities
11.461	teachers, facilitators and school staff trained (male/female)
6.421	children enrolled in ME certified catch up and drop out programmes
118.107	children and adolescents (boys and girls) enrolled in learning support services
5.659	adolescents and youth enrolled in learning opportunities
8.617	enrolled in pre-primary in camps and host community

The literature review confirms that half of the total refugees number are children. In the Table 1, in 2017, the registered number of refugees in Turkey are 3.400.000 and in Jordan 744.865. Table 2 and 3 show the number of children that are not attending schools are much smaller than half of total registered child refugee population.

CONCLUSION

This paper explored how the political guidelines of the European Union, in addition to the war in Syria, shaped migration, and consequently, the flow of current refugees in the countries under investigation. The refugees have caused the greatest humanitarian crisis since Second World War, both Turkey and Jordan have no legal or political structures prepared for anything of this magnitude. The intention of comparison between the countries demonstrated the complexity of the issue and how the countries are addressing the same challenges. From the outcome of study, it is possible to conclude and suggest the following:

- a) Refugees who initially could only stay in the camps (Jordan) or satellite cities (Turkey), are now scattered everywhere, infiltrating within societies, with the risk of tripling at any time. Family planning programs should become a key issue to contain population growth.
- b) The right to work of Syrians refugees is not found in national legislation of the two countries, nonetheless, the government has authorizations programs of work to refugees. It was seen that in Jordan, that the flexible work permits models, between international agency with national regulations, helped the refugees to work in the laws. Attempts at national and regional dialogue on the employment of Syrian refugees may also be suggested.

c) Within the refugee group, children are the most disadvantaged and vulnerable. A Syrian baby born in 2011, lived the first seven years of his life directly or indirectly in the instability of the conflicts, it concludes that a generation of millions of Syrian children grows in the war with uncertain future. This study shows that efforts has been devoted to children in both countries, however, there are still much work to be done about the children's rights and their well-being. Humanitarian help, national, international projects and non-governmental organizations are fundamental in social initiatives, their extensiveness and flexibility operates where the State does not reach due to bureaucracy. The one who wishes to help must pay attention to the transparency in the activities and financial reports before joining an institution or non-governmental organizations.

d) Education for the refugees in Turkey and Jordan is a growing problem. The receiving countries have basic problems urgently to be solved, as health, medicines, food, shelters. The study concluded that the number of children that are not attending schools are much smaller than half of total registered child refugee population. Universities initiative programmes for children, non-governmental organizations and Education Ministry shall work strategically together in new projects. The child generation of Syrian war is greater than literature reviews shows and, in the close future, they are potential wasted lives owner (Bauman, 2004).

e) The last conclusion and recommendation is about foreign language for the Syrians refugees in Turkey, as Syrians and Jordanians speak in Arabic. In Turkey, the language is a barrier for the newcomer's communication. The challenge of learning a new language may be encouraged by propagation of integration courses, including orientation and language classes.

REFERENCES

- Bauman Z, (2014) *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Polity Press.
- Betts A, Loescher G, Milner J, (2017) *Mülteci Koruma Siyaseti ve Pratiği*. İKÜ.
- Bogdan R, Bilken SK, (1998) *Quantitative Research Education. An Introduction to Theory and Methods*. Allyn and Bacon.
- Karasar N, (2003) *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel.
- Leghtas I, Sullivan D, (2017) *Refugees International Field Report*.
- Merriam SB, (2013) *Case Study Research in Education*. Jossey-Bass.
- Yıldırım A, Şimşek H, (2011) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin.

Web Sites

International Labour Organization (ILO): www.ilo.org

International Organization for Migration (IOM): www.iom.int

Refugees International (RI): www.refugeesinternational.org

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR): www.unhcr.org

This work is partly supported by Anadolu University, Scientific Research Projects Commission, 2017, Project Number 1705E143.

İŞLEV DEĞİŞTİREN BİR İBADET YAPISININ KENT KİMLİĞİ ÜZERİNDEN OKUNMASI; GİRESUN KAPUSEN KİLİSESİ

Özgür Demirkan¹

ÖZET

İbadet yapıları, mimarlık tarihinde insanların bir araya geldikleri ilk kamusal yapılarıdır. Kentlerin tarih yazımını yönlendiren, kentlere kimliğini veren, kentlerin tanınması ve hatırlanmasında etkin rol oynayan bu yapılar dönemsel birer tanık ya da sembol yapı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Farklı dönemlerde, farklı uygarlıklar ve olaylar tarafından şekillendirilen bu yapılar kentsel kimlik arayışları açısından sembolik değer taşımakta, konumları, biçimsel farklılıkları ve boyutları ile kentsel doku içerisinde kolaylıkla dikkati çeken, en önemlisi de kamusal mekânın kimliğini tanımlayan bir araca dönüşmektedirler. Ancak ibadet yapılarından bazılarının zamanla ömürlerini tamamlamaları, kent kimliğinin önemli bir parçası olan bu yapılara sürdürülebilirliğini de etkileyecek yeni işlevler yüklenmesine neden olmaktadır. Bir taraftan yeniden kullanım alanlarıyla simgesel tarihini, mimari ve kültürel değerini mümkün olduğunca koruyacak diğer taraftan binanın karakteri ve konumuna uygun, ekonomik açıdan da uygulanabilir yeni işlevlerin yüklenmesi istenmektedir. Bu anlamda Anadolu kentlerinde dönemsel farklılıklara tanıklık etmiş, cemaat değişikliğine uğramış ya da müze olarak yeniden kullanıma açılmış pek çok kilise yapısı yer almaktadır. Giresun kentinin önemli sembol yapıları arasında yer alan ‘Giresun Kapusen Kilisesi’ ise hem işlev değişikliği ile çocuk kütüphanesi olarak kullanılması hem de yüklendiği işlevin sürdürülebilirliğini sağlaması açısından örneklerinden farklılaşmaktadır. Bu nedenle yapılan çalışmada Kapusen Kilisesi ve işlev değişikliği üzerinden Giresun kent kimliğinin dönemsel olarak tartışılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbadet Yapıları, Kent Kimliği, Giresun Kapusen Kilisesi

---

¹ Dr., Giresun Üniversitesi, TBMYO/Mimari Restorasyon Programı

A READING OF WORSHIP PLACE WHICH CHANGED ITS FUNCTION OVER THE CITY IDENTITY; GIRESUN KAPUSEN CHURCH

ABSTRACT

In the history of architecture, worship places are the first public constructions people came together. These structures, which direct the writing of cities' histories, give identity to the cities, play an active role in the recognition and recollection of the cities, emerge as a periodical witness or symbolic structure. In this sense, worship places have a symbolic value in the urban identity, which is shaped by different civilizations and events at different periods, in terms of public identity seek. They are transformed into a means that easily draws attention within the urban fabric, and most importantly, identifies the identity of the public space locations, formal differences, and dimensions. However, the fact that some of the worship places complete their lives leads to bringing new functions to these structures that are an important part of public identity which in return also affect their sustainability. On one hand, it is desired to protect their symbolic history, architectural and cultural values as much as possible with their reuse areas. On the other hand, it is aimed to bring new purposes appropriate to the character and position of the building as well as being economically viable. Therefore, these new functions are the most basic way of ensuring that worship places remain in use. However, a very small proportion of the worship structures may be faced with these new uses due to often being opened to the use of members of a different religion because of community change or being transformed into the museum. In this sense, the structure of the study is the discussion on refunctioned worship structures in the context of public identity seek. In our country, there are many worship structures left from those exchanged, who had to leave Anatolia, following the Lausanne Treaty and Giresun Capuchin Church is one of these structures. Capuchin Church, built at the beginning of 19th century by French Capuchin Priests and was transformed into a children's library in 1967, is different from many other church structures converted into mosque or museum. For this reason, the aim of this study is to discuss refunctioning of the Capuchin Church as children's library after the exchange in the context of public identity seek.

Keywords: Worship Places, Identity of City, Giresun Kapusen Church

GİRİŞ

Kentlerin her birinin yapısını tanımlayan, kendilerine özgü bir kimliği, kişiliği ve yaşamı bulunmaktadır. Bütün kentler zamanla içinde yaşamayı ve o kente tutunmayı anlatan bir dil geliştirirler. Böylece kentin coğrafi, mekânsal, tarihi, toplumsal ve kültürel özellikleri ortaya çıkar, üretim ve tüketim biçimleri netleşir, mimari yapı türleri ya da hayatı şekillendiren tüm toplumsal ve bireysel değerleri bu kimliği tanımlar. İbadet yapıları ise mimarlık tarihinde insanların bir araya geldikleri ilk kamusal alanlardır ve kent kimliğini tanımlayan mimari bir yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kentlerin tanınması ve hatırlanmasında etkin rol oynayan ibadet yapıları aynı zamanda dönemselsel birer tanıktır. Temsil ettikleri dönemin ve uygarlıkların izlerini taşımakta, konumları, mimari cepheleri ve boyutlarıyla kentsel doku içerisinde kolaylıkla dikkati çekmektedir. Neredeyse bütün çağlar boyunca hep aynı işlevi yerine getirmiş ibadet yapılarının mimari biçimlenişlerinin temelinde ise yüklenildiği ibadet işlevi etkilidir. Dolayısıyla dinsel kuralların bağlayıcılığı karşısında kullanım biçimleri bakımından sabittirler (Tanyeli, 2016). Farklı dönemlerde, farklı uygarlıklar ve olaylar tarafından şekillendirilen ibadet yapıları kentsel kimlik arayışları açısından sembolik değer taşımakta, konumları, biçimsel farklılıkları ve boyutları ile kentsel doku içerisinde kolaylıkla dikkati çeken, en önemlisi de kamusal mekanın kimliğini tanımlayan birer araca dönüşmektedirler. Ancak bu yapıların bazılarının zamanla ömürlerini tamamlamaları, kent kimliğinin önemli bir parçası olan bu yapıların sürdürülebilirliğini de etkileyecek işlev değişikliğiyle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Bu anlamda ‘Osmanlı Batılılaşması’ olarak kabul edilen ve 19.yüzyılda Anadolu’nun pek çok kentinde hem Tanzimat ve İslahat fermanlarıyla pek çok imtiyaza sahip olan hem de yenileşme hareketlerinin etkisiyle ekonomik durumlarını düzelteren gayrimüslimlerden kalma kilise yapısı bulunmaktadır. Batılılaşma reformlarının hızla uygulandığı bu dönemde Fransız, İngiliz ve Amerika gibi yabancı devletler her türlü siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyeti uygulamaya geçirmiş, pek çok ibadet ve eğitim yapısının inşaatını gerçekleştirmişlerdir (Deringil, 2014). Ancak bu yapıların çoğunluğu Cumhuriyet Döneminde mübadele ve göçlerle terk edilmiş, zamanla kullanılamaz hale gelmiş, tahrip edilmiş ya da işlev değişikliğine uğramıştır. Bu ekseninde bir 19.yüzyıl kilisesi olarak ‘Kapusen Katolik Kilisesi’ ve ‘Giresun’ kenti çalışmanın strüktürünü oluşturmaktadır. Varolan cematini kaybederek yeni kullanıcıların kamusal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çocuk kütüphanesi olarak işlev değiştiren kilise yapısı üzerinden Osmanlı’nın son dönemleri

ve Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda Giresun kent kimliğini tartışmak çalışmanın amacı olarak özetlenebilir.

KİMLİK, KENT KİMLİĞİ, İBADET YAPILARI VE MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜ

Kimlik, herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü olarak tanımlanırken, bir nesneyi diğer nesneden ayıran ve özgün kılan, ayırt edici özelliklerini de ifade etmektedir (TDK, 2014). Bireylerin kimliklerini anlamlı kılan en pratik çözümlenme aralarındaki benzerlik ve farklılıklardır. Her ikisinin de kimlik algısı üzerindeki değeri aynıdır, biri diğerinden daha değerli ya da daha önemli değildir. Kimliğin, benzerlik ve farklılığının arasındaki mücadele ve uzlaştırıcı girişimler aslında insanlığın da kültürel tarihidir (Simmel, 1950). Yerleşik anlamlarının ötesinde kimliğin benzerlik ve farklılıkta biçimsel ve mantıksal ilişkisi bulunmaktadır. Hiçbiri diğerinden bağımsız değildir ve kimlik her ikisini içermektedir (Jenkins, 2006). Bu nedenle günümüz kimlik çalışmaları yeni yaklaşımlarla değerlendirilmektedir. Kimlik, farklılık ve benzerlik algısıyla birlikte değerlendirilerek, sabitlik ya da süreklilik yerine, sınırları sabit olmayan, kurgulanan, değişebilen ve süreçsel bir olgu olarak tartışılmaktadır (Küçük, 2013). Kimlik söylemleri neredeyse 20.yüzyıl sonlarına kadar sürmüş, kimlik olgusunun 'aynılık' üzerine mi 'benzerlik' üzerine mi yapılandırılması gerektiği konusu uzun tartışmalara neden olmuştur. Sonuçta 20.yüzyıl nominalist mantıkçıları kimlik yerine 'anım-satma-benzeme' üzerinde fikir birliğine varmışlardır (Gür, 2016).

Kent kimliği ise uzun bir zaman dilimi içinde biçimlenen, büyüklü küçüklü her kentin sahip olduğu, anıldığı, o kimlikle yaşadığı bir durumu anlatmaktadır. Kimlik, bir anlamda, o kentte yaşayan bireylerin zaman içerisinde gerçekleştirmeye çalıştıkları bir görüntüdür (Tekeli, 1991). Kent kimliği bir bileşendir ve belli başlı aktörlerin ortaklaşa ürettiği toplumsal bir zemindir. Dolayısıyla kent kimliği sabit değildir; durağan olmayan, sürekli gelişip değişen, yenilenebilen veya bozulabilen nitelikte dinamik bir oluşumdur ve zamanla kimlik unsurlarında değişmeler meydana gelebilir (Alver, 2012).

Farklı nedenlerle ortaya çıkan toplumsal çatışma ya da savaşların ilk hedefi toplumların da simgesel değeri olarak görülen ibadet yapılarıdır. Dolayısıyla tarihsel süreçte çeşitli kültürlerin ibadet yapılarının farklı bir dinin mensupları tarafından kullanılması, yeni işlevler kazandırılması yaygın bir uygulamadır (Mallinson, 2004). Anadolu'nun farklı yerleşimlerinde ya da kırsalında rastlanan kiliseler ise bir ibadet yapısı olarak çoğunlukla camiye, bir bölümü müzeye, çok az bir bölümü

de kütüphane, sanat ve kültür merkezine dönüştürülmekte ya da sergi salonu gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Ahunbay, 2013) (Şekil, 1). Anadolu'daki kiliselerin işlev değiştirmesi ve mekânsal dönüşümü ile ilgili çalışmaların literatürdeki odak noktası ise camiye dönüştürülmeleridir. Bu anlamda Eyice (1990) İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de camiye dönüştürülen ancak yabancı bir dini temsil ettiği için bakımsız bırakılan kilise yapılarının devredilmesinden sonra koruma amaçlı yapılan ilavelerin aslında Türk sanatının izlerini taşıdığını anlatmaktadır (Eyice, 1990). Ancak bir mimarlık ürünü olarak ibadet yapılarının plan düzenleri ve biçimleri genellikle işlevlerinden çok daha uzun ömürlüdür. Aksi olsaydı, bir zamanlar başka işlevlere hizmet etmiş ibadet yapılarının o işlevler ortadan kalktıktan yüzyıllar sonra hala kullanılabilir olması mümkün olmazdı (Tanyeli, 2016). Burada önemli olan Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bulunan 19.yy. kiliselerinin ve mekânsal dönüşümlerinin sosyal ve mimari olarak farklı dönemleri yansıtan birer belge niteliğinde olmasıdır. 19.yüzyılda müslüman ve gayrimüslim vatandaşların birbirine yakınlaşması ve barışmasına zemin hazırlayan batılılaşma reformlarıyla (Gencer, 1990) Anadolu kentlerinde gregoryen kiliselerin yanı sıra protestan ve katolik kiliseleri de inşa edilmiştir. Bu dönemde gayri-müslim cemaatler yoğun imar faaliyetlerinin etkisiyle söz konusu kentleri kendi inanışları ekseninde ibadet yapılarıyla zenginleştirmişlerdir (Ahunbay, 2013). Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise Anadolu'da yaşayan gayri-müslimlerin mübadele ve göçle yaşadıkları kentlerden ayrılmaları bu kiliselerin kullanım dışında kalmalarına neden olmuştur. Ülke içinde homojen bir nüfus dağılımı sağlayan mübadele Cumhuriyet döneminde Anadolu kentlerinin şekillenmesinde rol oynayan etkenlerden birisidir. Toplumsal yapıyı etkilerken mekânsal olarak da kentleri şekillendirmiş, yöresel özelliklere ve göç edenlerin sayısına bağlı olarak kentlerin görece farklılaşmasını sağlamıştır (Karaibrahimoğlu, 2017). Dolayısıyla mübadele sonrası kiliselerin durumu bölgesel özelliklere göre farklılık göstermiş, bir taraftan terk edilme, vandalizm, kötü kullanım ya da bakımsızlık gibi nedenlerle zarar görmüş diğer taraftan işlev değişikliği kiliselerin mimari yapısı ve algısında tahrip edici zararlar gözlenmiştir.

Şekil,1. İşlev değiştirmiş Kilise yapılarından bazıları (Giresun Gogora Müzesi; Kars Kümbet Camii; Adana Yağ Camii; İznik Ayasofyası; Trabzon Ayasofya Camii; Ordu Taşbaşı Kültür Merkezi)

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE KAPUSEN KİLİSESİ

Giresun geçmişte farklı dinden ve inançtan insanların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir kenttir. Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusun sürdürdükleri bu birliktelik mimari ve kentsel anlamda kendine özgü bir kültürel zenginlik olarak bölgenin kimliğinde belirleyici olmuştur. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslimlere tanınan hakların genişletilmesi, müslüman ve gayrimüslim toplulukların yaşam şartlarında önemli değişikliklere neden olmuş, ekonomik dengelerinde farklılaşmasıyla Osmanlı topraklarında ve Anadolu'daki toplumsal ve mekânsal yapıyı değiştirmiştir.

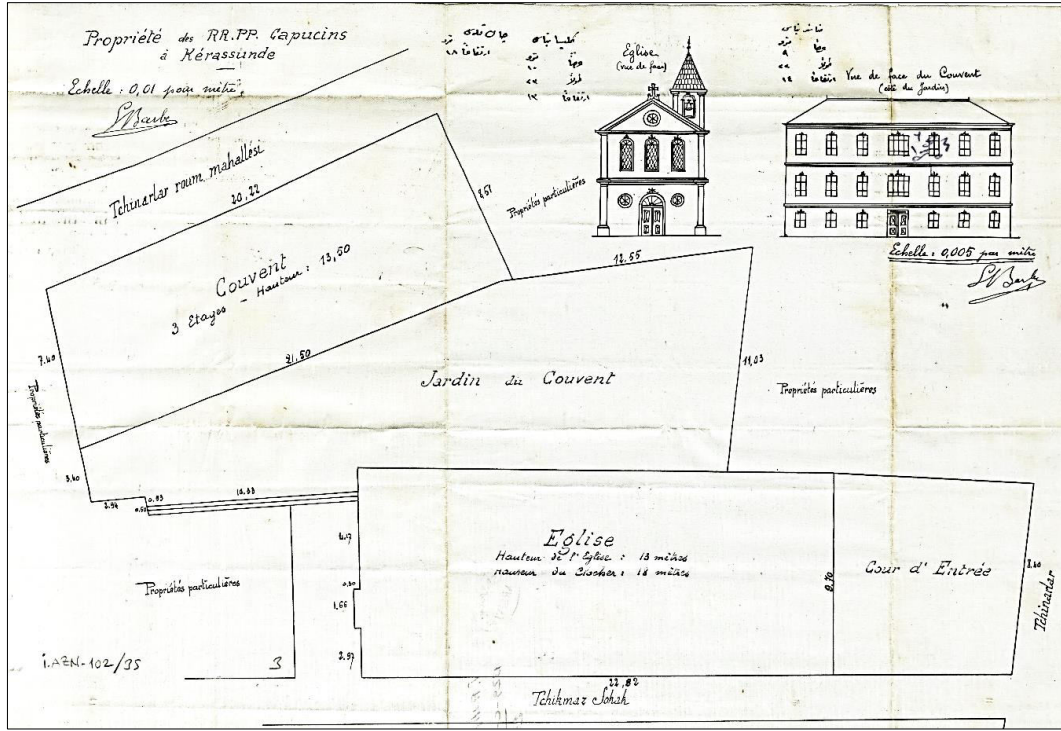
Anadolu taşra kentleri Osmanlı'nın son dönemlerinde toplumsal yapısının sosyo-ekonomik değişiminden etkilenmiş bunun sonucunda iki farklı sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi taşra kentlerinde çökmekte olan küçük ölçekli üretim ve ticaretle uğraşan esnaf ve zanaatkârlar, ikincisi ise bölgenin ürünlerini düşük vergiler ödeyerek dış pazarlara satan ve bu yoldan zengin olan Rum tüccarlar ve bu ürünleri köylüden toplayarak küçük ölçekli toptan-perakende ticaretle uğraşan Ermeni vatandaşlar (Aktüre, 1985). Bu dönemde Trabzon sancağına bağlı olan Giresun'da Anadolu genelinde gözlemlenen ekonomi odaklı bu kutuplaşma-

dan etkilenmiş kentin genelinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar güvenlik sorunlarının da eklenmesiyle Giresun'un ard alanından ayrılarak kent merkezine yerleşmişlerdir (Karaman, 2003). Bunun sonucunda Osmanlı'nın son dönemlerinden mübadele ve göçlerin yaşandığı yıllara kadar kent merkezindeki müslüman-gayrimüslim nüfus eşit dağılım göstermiştir. Ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru konut/işyeri ilişkilerinde ve farklı sosyal toplulukların kent mekânını kullanım şekillerinde zamanla farklılıklar görülmeye başlamıştır.

Karışık mahalleler de yaşayan topluluklar kendi cemaatlerine ait okullar, ibadet yapıları ve konut alanlarının bulunduğu ayrılmış mahallelerde toplanmışlardır (Yılmaz, 2013). Kendilerine özgü yaşam biçimlerini sürdürebildikleri bu mahalleler çoğunlukla bir cami, bir kilise ya da bir sinagog etrafında gelişmiş (Ergenç, 1996) sahip oldukları ibadet yapıları üzerinden Müslüman, Rum ya da Ermeni mahalleleri olarak tanımlanmışlardır. Giresun'da müslümanlar Hacı Hüseyin Camii; rumlar Gogora Kilisesi ve Rum Mektebi odaklı yerlerde (Gültekin, 2015) ermeniler ise 'ermenî mahallesi' olarak tanımlanan mahallelerde yaşamaktadır (Balcı, 2012).

Bu eksende Tarihçi Fallmerayer'in 'kilise zengini' bir kent olarak tanımladığı Giresun'da (Emecen,1998) Fransisken Kapusen Rahipleri tarafından 19.yüzyılın başlarında inşa edilen Kapusen Kilisesi rum nüfusun yoğunlukta olduğu çınarlar mahallesinde inşa edilmiştir (Şekil, 2). Kentin ana ulaşım aksı 'Fevzi Paşa Caddesi' üzerinde yer alan yapı dönemin sosyal yapısını ve mimari eğilimlerini yansıtmaktadır. 8 Ekim 1910 tarihinde, Giresun'da ikamet eden Kapusen rahipleri adına sınırları tapu senetlerinde gösterilen arsalar üzerinde ölçüleri tespit edilmiş olan 'bir çan kulesi', 'bir kilise' ve 'bir manastır' (Şekil, 2) inşa edilmesine izin verilmesi amacıyla Hariciye Nezaretine başvuruda bulunulmuştur (Bostan, 1997). Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde gayrimüslimlerin eğitim ve ibadet yapısı yapabilmeleri konusunda reformlarında etkisiyle gösterilen hoşgörü gerilemeyle birlikte değişmiş, kilise yapımı için talepler kuşkuyla karşılanmıştır (Deringil, 2014). Kilisesinin yapılması için Trabzon sancağı ile Hariciye nezareti arasında gerçekleşen yazışmalar; kilise inşa edilmek için izin istenen arsanın kentteki Ortodoks Rum hanelerine, Gogora Kilisesine ve kabristana çok yakın olmasının sakıncalı kabul edildiğini gösterir. Ayrıca yerli halk arasında Latin Katoliklerin bulunmadığı, sadece yabancı olarak ticaretle uğraşan 15 ermeni, bir hanede keldani Katolik ve çeşitli devletlere mensup 64 katolik yaşadığına vurgu yapılmaktadır. Her ne kadar görüşler olumsuz olsa ve izin için yapılan yazışmalar uzatılsa da

1911’de 18m. yüksekliğinde bir çan kulesi; 23m. uzunluğunda, 10m. eninde ve 13m. yüksekliğinde olan kilisenin yapımına izin verilmiştir (Bostan, 1997).

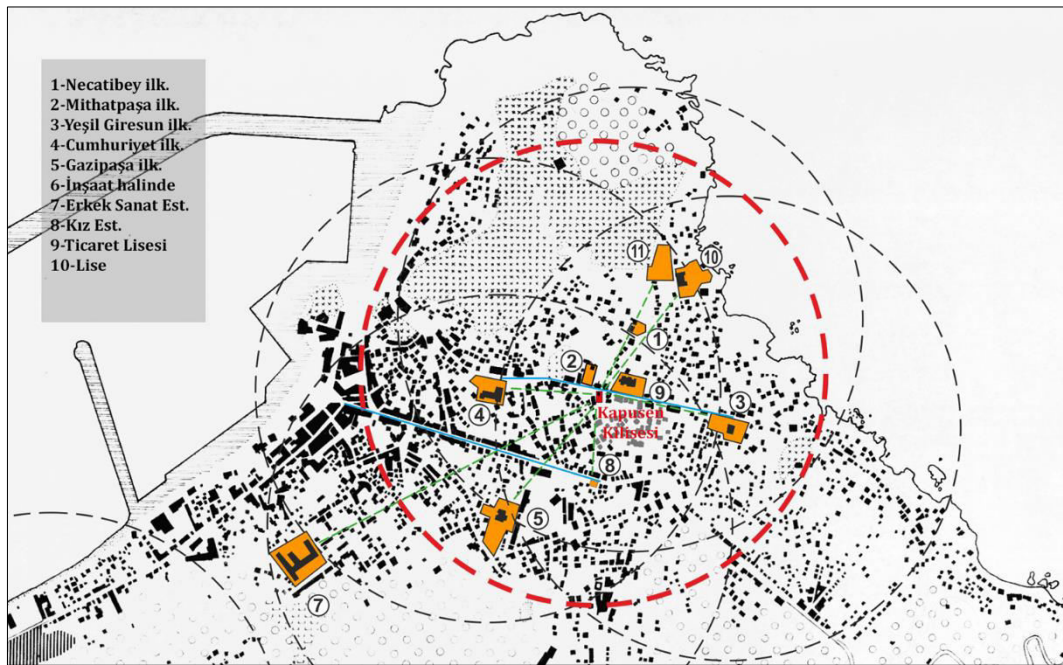
Şekil, 2. Kapusen Kilisesi için önerilen arsa ve planları, 1910 (B.O.A)

CUMHURİYET SONRASI DÖNEMDE ÇOCUK KÜTÜPHANESİ

1923 tarihinde Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından il olan Giresun bölgesel ve mekânsal bazı farklılıklarla birlikte diğer Anadolu kentleriyle benzer süreçleri izleyen bir kentleşme süreci içerisine girmiştir. Kentin 1927-1950 tarihleri arasında Giresun kent merkezinde fiziksel bir değişim görülmemiş ve nüfusu sabit kalmıştır (Emecen, 1996). Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde kentleşmenin merkezden taşraya yayılımının ancak 1950’ler ve sonrası üzerinden okunabildiği süreçte makineleşme ve sanayileşmeyle değer kaybeden tarımsal üretim ve pazar ekonomisine geçiş yönlendirici olmuştur. Anadolu’da yaşayan tarım işçisi sanayileşmeyle işsiz kalmış ve kentlere göç etmişlerdir. 1940-50 yılları arasında Anadolu kent merkezlerinde %20,1 olan kentli nüfus 1950-60 tarihlerinde %80,2’ye ulaşmıştır (Keleş, 1978). Bir Anadolu kenti olan Giresun’da bu kentsel değişimlerden etkilenmiş 1960’lı yıllara kadar kale ve kalenin eteklerde, Sultan Selim ve Hacı Hüseyin mahallelerinde geleneksel evleri ve sokakları ile tarihi dokusunu sürdüren kentin fiziki ve mekansal yapısı değişmiş; 1959’da limanın hizmete açılması ve sahil yolunun yapılmasıyla fiziksel olarak doğu-batı yönünde büyümeye başlamıştır (Emecen, 1996). Giresun limanı ise fındık gibi hammaddelerin ihraç edil-

mesiyle kent ekonomisini ve kalkınmasını hızlandıran etkili bir araca dönüşmüştür. Kentin idari sistemini örgütleyecek ve hızla artan kent nüfusunun konut taleplerini ya da hastane, okul, kütüphane gibi yapısal gereksinimlerini karşılayacak kamu binalarına ihtiyaç doğmuştur.

Özellikle eğitim yapılarında görülen bina sıkıntısına dikkati çeken dönemin Işık gazetesi okul binası ihtiyacının gayrimüslimlerden kalma binaların işlev değiştirilmesiyle karşılandığını yazmaktadır (Işık Gazetesi, Aralık, 1925). Diğer taraftan kazası olduğu Trabzon Vilayeti'nin en eski kütüphanesi Giresun'da bulunmaktadır. Sultan Selim Camii yanında aynı adla anılan kütüphanenin 1719'da müderris Hacı İsmail Efendi tarafından kurulduğu ve 690 kitap bulundurduğu bilinmektedir (Karaman, 2003). Kütüphane'nin kent belleğinde köklü bir geçmişe sahip olduğu açıktır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1964'de Katolik Kilisesi'nin Çocuk Kütüphanesi olarak işlev değiştirmesinde, zaten Cumhuriyet İlköğretiminde bulunan kütüphanenin mekânsal sorunlarının giderilmesine yönelik rasyonel çözümler etkili olmuştur. Ayrıca Kilisesi'nin bulunduğu bölgede Rum erkek ve kız okullarının da bulunduğu Mithatpaşa, Necatibey ve Yeşil Giresun gibi Giresun'un köklü eğitim yapıları bulunmaktadır (Şekil, 3).

Şekil, 3. Kilise ve çevresindeki eğitim yapılarının durumu, 1960

Şekil, 4. Kilisenin çevresindeki yapılaşma, 1965/70 (G. Kabacaoğlu Arşivi)
Milli Eğitimin aldığı kararın hemen ardından Giresun Halk Kütüphanesi Müdürlüğü atıl durumda olan kilisenin onarılması amacıyla girişimlerde bulunmuş, 1967 tarihinde yapının cephesinde ve iç mekanında değişiklikler yapılmadan onarım çalışmaları tamamlanarak kullanıma açılmıştır. Ancak kentin hızlı ve plansız kentleşmesi kilisenin bulunduğu bölgede kimliksiz yapıların artmasına ve yapının konumlandığı cadde üzerindeki algısında zararlara neden olmuştur (Şekil, 4).

Şekil, 4. Kilisenin Fevzipaşa Caddesi üzerinden algısı, 1987 (Trabzon Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil, 5. Kapusen kilisesinin görselleri, 1990 (T. Dervişoğlu Arşivi)

1988’de kilisenin etrafındaki bu yapıların kamulaştırılarak temizlenmesine ilişkin Trabzon bölge kurulunun kararı bulunmaktadır. Ancak kamulaştırma çalışmaları Rölove ve Tabiat varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü’nün 1992 tarihli raporuyla başlatılmış ve 1997’de tamamlanarak kilisenin anıtsal kimliği ön plana çıkartılarak, algısı ve cadde üzerinden görünürlüğü sağlanmıştır. Yapının sahip olduğu mimari değerın serbestçe izlenmesine ve uygun işlev değişikliğiyle kullanılmasına olanak sağlanmıştır (Şekil, 6). Bu süreçte yapının çan kulesi ve bahçesinde de değişiklikler yapıldığı kilise görsellerinden de (Şekil 4, 5) takip edilebilmektedir. Zamanla yapının çan kulesinin kısaltılarak yapıyla aynı yüksekliğe düşürüldüğü (Şekil, 4) ve bulunduğu parsel sınırlarının çevrilerek bahçe olarak düzenlendiği görülmektedir (Şekil, 6).

Şekil,6. Yapının giriş cephesi ve İç mekan görselleri, 2005 (G. İltar Arşivi)

GÜNÜMÜZDE ÇOCUK KÜTÜPHANESİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Gerek mimari düzeni gerekse cephesindeki detaylarla bölgedeki Ortodoks kiliselerinden oldukça farklı bir mimari kimliğe sahip Kapusen Kilisesi özgün değerini günümüze kadar korumayı başarabilmiştir (İltar, 2014). Yapının bulunduğu Çınarlar mahallesi, Fevzi Çakmak caddesi üzerinde önceden kız eğitim enstitüsü olarak kullanılan öğretmenevi, 1980'li yılların sonunda hizmete açılan çocuk esirgeme kurumu, Rum erkek okulundan Ticaret Lisesine dönüştürülen yapılar bulunmaktadır. Birbirine oldukça yakın konumlanan bu yapılar hem kent belleğinde önemli bir yere sahiptirler hem de konumları gereği birbirini tamamlayarak çevrelerindeki mimari yapıların varlığını güçlendirmektedir.

Kentin ve Fevzipaşa caddesinin kuzey-güney aksında yer alan Çocuk Kütüphanesi dikdörtgen planlı ve tek hacimli bir mekana sahiptir. Genel olarak yalın bir cephe düzenlemesi olan anıtsal bir sundurma ve yine oldukça yalın süslemelere sahip iki kanatlı ahşap bir kapıyla girilmektedir. Beşik çatılı örtüye sahip sundurma içte bir tonozla sahiptir ve kare kesitli kolonlarla taşıtılan sundurmanın kolonları bu tonozla birbirine bağlanmıştır. Sundurmanın üzerinde yapıya karakteristiğini de kazandıran bitişik düzende tasarlanmış sivri kemerli gotik pencereler bulunmaktadır. Giyotin sistemde tasarlanan bu pencereler sivri kemerlerin içerisindedir ve vitrayların yerleştirildiği sabit bölümlerle sonlandırılmıştır.

Pencere düzeni doğu-batı cephelerinde birbirinden bağımsız üç, güney cephesinde ise tek sivri kemerli pencereyle tekrarlanmıştır. Kilisenin doğu cephesine bitişik olan çan kulesi kare kesitlidir ve yapıyla aynı yüksekliğe sahiptir. Kubbesi olmayan kiliseye ana bölümden ahşap bir kapıyla ayrılmış sahanlıktan girilmektedir. Cephe düzeninde etkili olan yalın tasarım iç mekanda devam etmekte ancak zeminde yer alan karo mozaikler ve pencerelerdeki vitraylar iç mekanı farklılaştıran yapı öğeleridir. Mahfil bölümüne ahşap bir döner merdivenle çıkılmaktadır ve yapının doğu-batı cephelerine denk gelen mahfil bölümlerine dairesel rozetler bulunmaktadır (Şekil, 8).

Şekil 8. Kapusen Kilisesinin cephe düzeni ve detaylarına ilişkin görseller, 2018

SONUÇ

İnsanların kentlerle kurdukları ilişkilerin ortaya çıkarttığı kültürel, toplumsal değerlerin mekânsal izleri ve bir kenti diğerlerinden ayıran belirgin özelliklerin geneli ‘kent kimliği’ olarak kabul edilebilir. Giresun kenti farklı dönemlerde farklı inançlara sahip toplulukların uzun yıllar aynı mahallelerde yaşadığı, kültürel ve mekânsal izlerinin günümüzde dahi okunabildiği bir Anadolu kentidir. Müslüman

ve gayrimüslim toplulukların birlikteliğinin şekillendirdiği Giresun'da; Zeytinlik evleri, Hacı Siyam Camii, Rum Erkek Okulu, Gogora Müzesi, Kapusen Kilisesi gibi kentin farklı tarihsel zamanlarına tanıklık etmiş pek çok yapı bulunmaktadır. Bu yapılar Giresun kentinin kendi içsel dinamikleriyle oluşan, kent kimliğindeki benzerliklerle birlikte diğer Anadolu kentlerinden ayrışmasını sağlayan farklılıklarıdır.

Bir ibadet yapısı olarak kiliseler ise kent kimliğini tanımlayan araçlardan biridir ve gerek Anadolu'nun gerekse Giresun kentinin çok kültürlü geçmişini yansıtan birer belge niteliğindedir. Kentlerde güçlü işaret öğeleri olan ibadet yapıları, kent dokusunun genel kurgusu içerisinde dikkati çeken, boyutları ve mimari özellikleriyle farklılaşan, sembolik-tarihsel-kültürel değerlerle ilişkilendirilen yapı türleridir. Bu anlamda Anadolu'nun pek çok kentinde Osmanlı batılılaşma hareketlerinin mekânsal yansıması olarak inşa edilen ancak mübadele ve göçle terk edilen, vandalizm, kötü kullanım ya da bakımsızlık gibi nedenlerle hasar gören kiliseler bulunmaktadır. Kapusen Kilisesi ise işlev değiştiren ve bu işlev değişikliğini koruyarak günümüze kadar sürdüren bir ibadet yapısı olarak müzeye ya da camiye dönüştürülen örneklerinden farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilise yapısının simgesel tarihi, mimari ve kültürel değerinin mümkün olduğunca korunduğu diğer taraftan binanın karakteri ve konumuna uygun, ekonomik açıdan da uygulanabilir bir işlev değişikliği olarak açıklanması mümkündür. Konumu gereği bir öğrencinin ilk eğitimde kullanıcısı olduğu, orta eğitim ve lisede önünden geçtiği bir yapıdır. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek nesillerin bir çocuk kütüphanesi olarak deneyimlediği ibadet yapısının çok kültürlülüğe bakış açısı geliştiren günümüzün en büyük sorunsallarından olan dinler arasında bir hoşgörü köprüsü kurduğunu söyleyebilmeliyiz.

KAYNAKLAR

Açıkgoz, Ş.G. ve Ahunbay, Z. (2008). 19. Yüzyıl Kayseri Kiliseleri İçin Koruma Önerileri, *İTÜ Dergisi / a*, s. 7(2), s.26-37.

Ahunbay, Z., (2013). 2013'ün Tartışmalı Yeniden Kullanım ve İhyaları, *Mimarlık Dergisi*, s.374, s. 49-53.

Aktüre, S., (1985). "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s.891-904.

Alver, K., (2012). *Kent İmgesi*, Kent Sosyolojisi, Ed. K. Alver, Hece Yayınları, Ankara, s.9-31

Anonim (1925). Işık Gazetesi, Aralık

Balcı, s., (2012). Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı; Kaptan Yorgi ve Konstantinidi Paşa, İbra Kitapçılık, İstanbul

Bostan, İ., (1997). Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Calhoun, C., (1994). *Social Theory and The Politics of Identity*, Ed. Calhoun, Blackwell Publishers, USA, s. 2.

Deringil, S., (2014) İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji, Doğan Kitap, İstanbul

Emecen, F. (1996), Türk İslam Ansiklopedisi; Giresun, Türk Tarih Vakfı Yayınları. s.78-84

Emecen, F., (1998) Clavijo'dan Falmerayer'e Giresun'da Seyyahlar (1404-1840), Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri, s.23

Ergenç, Ö., (1996). *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1, İlke Yayınları, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Eyice, S., (1990). İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu, Vakıf Haftası Dergisi, s.7, s.279-291

Gür, Ş. Ö. (2016). Yeri Okumak, Kent Merkezlerinde Yaya İzleri Atölyesi, s.16-35, Editörler: N. Kuloğlu, H. Acar, A. Yavuz, K. Günay, Aydan Yayıncılık, ISBN: 978-605-01-0915-3, TMMOB Şehir Plancıları Odası

Gültekin, N. (2015), Batılılaşmanın Uzantısında Kent Bahçeleri; Giresun Memleket – Millet Bahçesi, I.Ulusal Ankara Ün.Peyzaj Mimarlığı Kongresi

Güvenç, B. (1993). *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi A.Ş., İstanbul, s.3-9

İltar, G., (2014). *Giresun Kültür Envanteri*, Giresun Valiliği - Dönence Yayınevi

İlter, F., (1981). Kayseri'de XIX. Yüzyıldan İki Kilise: Darsiyak ve Evkere, Ed.: C. Bayburtluoğlu, Anadolu (XXII), Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, s.353-370

Jenkins, R. (2006). *Social Identity*, London and New York: Routledge

Karaman, O. (2003). 19. ve 20. yüzyılda Giresun ile çevresindeki madenler ve maden İşletmeciliği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.5, s.63-74

Karaibrahimoğlu (2017) Türk- Rum Mübadelesinin Anadolu'da Kentsel Mekanın Şekillenmesine Etkisi, Giresun/Bulancak Örneği, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, Cilt 1. Sayı 2.

Küçük, M., (2013). Aidiyetin Mekânı: Mardin'de Kimlik ve Mekânın Değişimi, *idealkent*, s.9, s.114-137.

Küçük, S.G., ve Eyüpgiller, K.K., (2018). Çatalca Vilayeti'nde Camiye Çevrilen Kiliselerin Dönüşüm Süreci ve Mimari Analizi, *Megaron*, s.13(1):51-66

Mallinson, M.D.S. (2004). Mosque/Churches of the Sudan, Azania: Archaeological Research in Africa, s.39(1), s.225-241.

Pekak, M.S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, sayı 26(2), s.249-277.

Tanyeli, U., (2017). *Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Ahtlık*, İstanbul: Metis Yayınları.

Tekeli, İ. (1991). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler, Kent Planlaması Konuşmaları, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını, s.79-89

Yılmaz, A. (2013). XIX. Yüzyıldan Cumhuriyete: Giresun'da eğitim ve öğretim, Ondokuz Mayıs Ün., Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Dr. Tezi, Samsun

BİZANS MİRASI MİMARLIK VE SANAT

Genco Berkin¹

ÖZET

Bizans mimarisi, yapı, ikon ve mozaik sanatları açısından çok zengindir. Bizans mimarisi başta Avrupa ve Amerika olmak üzere birçok yapıya esin kaynağı olmuştur. Bu yüzden üzerinde daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bizans mimarisi ve sanatı yeni bir akım olan Neo-Bizans akımını ortaya çıkarmıştır. Bizans mimarisi 15. Ve 19. Yüzyılda Avrupa mimarisini derinden etkilemiştir. Bizans mimarisinin Doğu ve Batı kültürlerinin gelişmesi ve ilerlemesi üzerinde büyük katkısı olmuştur. Bu çalışmada geçmiş ve bugünün Doğu-Batı mimari etkileşimleri karşılıklı olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans Mimarisi, Bizans Mozaikleri, Neo Bizans Akımı

THE LEGACY OF BYZANTINE ARCHITECTURE AND ART

ABSTRACT

Byzantine architecture is extraordinarily rich in terms of the buildings, iconography and mosaics that have survived in the course of two millennia. Byzantine architecture and art was overlooked for a long period. Byzantine influence on architecture and art has widespread through Europe and America. Byzantine influence on several professions consisted of architecture, paintings, poetry, decorations and jewelry. Byzantine architecture and art was so spectacular that in the following eras it whether created a revival or became the spring of Neo-Byzantine style. Byzantine architecture had impressions on European Architecture from 15th century to 19th century. Byzantine Empire has served as a bridge of cultural transportation between East and West civilizations throughout its birth till the present time. This study aims to find the reciprocal influences between the past and the present architectural and artistic style intervals mainly shaped by Byzantine Empire.

Keywords: Byzantine Architecture, Byzantine Mosaics, Byzantine Art

---

¹ Doç.Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, gberkin@fsm.edu.tr

INTRODUCTION

This paper examines how Byzantine art and architecture have reached at a climax and how Byzantine craftsmen became so skillful and creative that have shown great influence on both Western and Eastern civilizations. It would also be mentioned that how the interactions of different disciplines that Byzantine masters has blended the aesthetics and functional requirements in every design.

Byzantine architecture and art was overlooked for a long period. The interest for Byzantine architecture and art was derived from the curiosity about ancient Greek and Roman Empires. It is interesting to note that Byzantine influence on architecture and art has widespread through Europe and America.

The word 'Byzantine' refers to the culture of the Eastern Roman Empire which was founded by Emperor Constantine in circa 300 A.D. The term is also used to describe the art and architecture which flourished throughout the empire encompassing the Mediterranean Sea. Byzantine architecture is extraordinarily rich in terms of the buildings, iconography and mosaics that have survived in the course of two millennia. This achievement can be attributed to Byzantium citizens' sophistication in the philosophy and theology. The Archimedes codex has been snatched from Hagia Sophia church during the conquest. This shows that Byzantine intellect rests on Greek philosophy and art. Another aspect was the visionary and powerful emperors of the empire. Byzantine architects tried to surpass Roman architecture. They looked for ways to build a rectangular basilica with a central dome. They found the oracle in Eastern Architecture of Syria and Armenia. Improved derivations of Eastern architecture's features lead the way to form a new style. Byzantine travelers transferred their special style of round arched building technique through Western states of the empire. Many buildings reflecting this essence were built with Byzantine assistance like San Marco in Venice and Norman churches of Palermo. Byzantine influence on several professions consisted of architecture, paintings, poetry, and jewelry. Byzantine architecture and art was so spectacular that in the following eras it whether created a revival or became the spring of a new style. Being the most outstanding edifice of Byzantine architecture, Hagia Sophia church became the model for a magnificent series of domed mosques in the city of Istanbul and throughout the Ottoman Empire.

BYZANTINE CITY PLANNING

Byzantines have built their cities with meticulous planning. They have considered the topography, the climate, the prevailing winds and the sun path. Since they have been deeply influenced by theology, they have adduced many genius of loci points to indicate node points for the main roads in Constantinople (Grant, 1998, s.99). They have also introduced the grid iron plan in the sense of democracy. The grid iron plan enabled the equal distribution of land among citizens. Byzantine architecture had principal axes, the town forums, and the circumference of its walls. Byzantine architecture's restrained; precise forms are supposedly three-dimensional realizations of an objective reasoning process. There is other geometrical planning for settlements. For planning the city of Constantinople, a tetrahedron has been implemented as a starting point. Cyril Mango has cited in his book *Byzantine Architecture* that both Romans and Byzantines have divided their cities into 14 zones (Duzguner, 2006).

The streets of the city plan in Byzantine Empire have also been designed according to the prevailing winds and moist conditions. This shows that architects were taking good care of citizens' health at those times. They have also anticipated the sprawl of the city. The city planners pre-designed the roads so that they end up with rather a harbor or a forum. Archaeological evidence from both Europe and Asia Minor shows that there was a considerable increase in the size of commerce and they built big harbors for trade ships in circa 900.

The main streets in their capital, named decamenus lying straight ahead east to west and cardo lying between north and south. In the course of time, many cities were planned with reference to this plan with adapting to their topographical conditions (Duzguner, 2006). The cardo served as the center of economic life. The street was lined with shops, merchants, and vendors. Most Roman cities also had a decamenus, an east-west street that served as a secondary main street. Due to varying geography, in some cities the decamenus is the main street and the cardo is secondary, but in general the cardo maximus served as the primary road. In Constantinople, the Mese, the principal avenue of the city served as the decamenus. Along this road there were several squares and central columns. It was 25 meters wide and served as the spine for the city with aqueducts and forums. There were short cardos like the Makros Embalos which had shops on both sides. In Constantinople, cardos ended up with the city's main harbor. These harbors were unearthed during a subway excavation

in Yenikapi in 2007.

BYZANTINE ARCHITECTURE

“Hagia Sophia stimulates remembrance and induces one to honor those memorialized...”(Crouch, 1985)

The 6th century was the peak point of the Byzantine Empire. The reign of Justinian saw a period of unprecedented expansion and prosperity. When Italy was reconquered by Byzantine Emperor Justinian in the 6th century, politically East and West have been bridged and the many buildings initiated by its rulers show the influence of the nascent Byzantine Style (Baker, 2002). Three main types of religious buildings occurred in Byzantine architecture in time: The basilica, churches with a central plan and domed cupola and lastly the cruciform type of church with five cupolas. These buildings were designed to reflect the mystic ambiance of pre-Christianity. A huge, propagandizing program of building works ushered in a period of architectural innovation, which saw the Early Christian forms into the Byzantine Style. While the basilica remained predominant in the West, in the East there was an increasing tendency toward centralization, with square domed bays being introduced into rectangular plans (Baker, 2002). The new centralized plans focused attention on the nave, which became a stage for the processions, while the congregation watched from the aisles, the galleries, and the narthex. The introduction of the domed centralized plan was made possible by the pendentive a curved triangle spanning between arches. While the Romans were able to build domes only over circular spaces, the pendentive allowed the Byzantines to build domes over square plans. The form probably originated from Syrian architecture. Squinches had been a feature of Armenian church building and were also used in Islamic architecture. They comprised a small arch or niche placed at the corners of a square bay to form a base for a dome. Masonry, often consisted not of pure brick but of alternating bands of brick and ashlar, arranged in courses. This technique was employed in Constantinople and the Aegean from the 5th century. Sometimes brick masonry was strengthened with single courses of ashlar. Another key element in the introduction of domed spaces was the use of brick for construction, with thin bricks laid in thick beds of mortar. The brick was superior to stone in the perspective of forming delicate structures. Where vaults in concrete and stone could span only small spaces, brick could be used to create thin, light vaults, allowing greater flexibility and larger spans,

with fewer, thinner supports (Baker, 2002). This was the surpassing technique concerning the structures of Byzantine architecture to Roman.

A high intellectual interest of the citizens rising from the philosophy and theology of the city scope has demanded a great church of perfection. Emperor Justinian has decided to build a church resembling his power and success of the empire. He has ordered his architects to create an extraordinary edifice. Hagia Sophia church (532-567) is huge and simple in form; this has created a glorious power effect in the perception of the space. This ambiance had been created with the help of the window arrangements and the orientation of the building. According to Orhan Bolak (1967), the windows of the dome resemble a necklace of light. Hagia Sophia's apse is oriented towards the South-East so that the Christmas morning liturgy is celebrated with the participation of sunlight. Hagia Sophia's semi dome over the apse has sunlight reflection architecture by focusing rays on a paramount icon. In this way of sunlight effect, the icons are illuminated indirectly by tilting the window sills according to the sun's angle of incidence and with the arrangement of windows on a semicircular axis.

Byzantine architecture in the West gave way to Romanesque and Gothic architecture. In the East it exerted a profound influence on early Islamic architecture. Byzantine architecture has been flourished as ecclesiastical use. According to J.B. Bullen (2006), the Byzantine architecture has been a pattern for Gothic architecture. St. Vitale church in Ravenna was built with Byzantine architecture conventions. St. Serge and Bacchus church in Istanbul, might have served as a model. Many churches from 5th and 6th century of Ravenna feature Byzantine capitals.

Figure 1: Hagia Sophia, Istanbul

Figure 2: Interior of Hagia Sophia

Neo-Byzantine architecture incorporates elements of the Byzantine style associated with Eastern and Orthodox Christian architecture dating from the 5th through 11th centuries. At the end of the 19th century few designs have ever been so widely accepted and copied. We see a Byzantine connection in Viennese architect Otto Wagner's concepts. He was occupied with the proportions of Hagia Sophia (Bullen, 2006). This is obvious in his St. Leopold am Steinhoff building in Vienna. Even

Frank Lloyd Wright in the twentieth century could not do better for an Orthodox church than base his design on the tradition of Hagia Sophia (Crouch, 1985). From 1850 to 1880 a related style known as Bristol Byzantine was popular for industrial buildings which combined elements of the Byzantine style with Moorish architecture in Bristol. Representative examples of Neo-Byzantine architecture are Paul Abadie's Sacre Coeur in Paris (1875-1919) and John Francis Bentley's Westminster Cathedral (1894-1903). They have simply blended Byzantine and Romanesque architecture (Banham, 1997).

Figure 3: Westminster Cathedral, London

PROPORTIONS

Byzantine architects' philosophy was concerned with defining the indefinable and led to an interest in finer points of religious doctrine, in which ceremony was given important symbolic functions (Banham, 1997). On the contrary to Ruskin's and other citations about the irregular use of proportion in Byzantine architecture there are dissenting opinions claiming that it was a well-proportioned architecture with geometrical principles (Bullen, 2006, Crouch, 1985). Robert Ousterhout (2008), has discussed in his book *Master Builders of Byzantium* that Byzantines had used geometric ways to determine the elevation of the buildings. By this way they could arrange proportional relationships in a rational technique. Architects have employed a modular growth system in both plan and elevation. The height of to the cross arms of a cross-in-square church is equivalent to the width of the naos, or twice the basic

module.

In both Myrelaion and the Chora churches, the relationship of the height of the dome to the overall length begins to approximate an equilateral triangle. In some buildings, the design was controlled both by a system of measurements and by a system of geometric proportions (Ousterhout, 2008). Rowland Mainstone (1998), has drawn attention to the proportions of the Hagia Sophia church in his same titled book; he quoted that “Unity is achieved by an underlying geometrical discipline that becomes obvious only at the level of the semi-domes and dome...” Byzantine architects were aware of quadrature construction; they used it on both plan and elevation. In church construction plans, the ratios are $1:\sqrt{2}$, $1:\sqrt{3}$, $1:1+\sqrt{2}$ and $1:2$. In Hagia Sophia the column height is decreased and/or increased by factor $\sqrt{2}$ of the analemma (Hoffman, 2005; Ousterhout, 2008).

BYZANTINE ART

Byzantine art was mainly based on mosaics and iconography. The figures were idealized and unrestricted by time and space. Symbolic signs and emblems were integrated as figures and reliefs in architecture. The two basic media of expression in this art were its colors – intense, luminous, evoking the mystical joy of a world permitted by the light of God and the extended perspective of its figures, violating laws of volume and gravity and lifting them to a level of pure ecstasy and solemn splendor.

It is vital to compare Roman and Byzantine mosaics in order to trace the progression. While Romans used opaque marble cubes for mosaic art, Byzantines used reflective glass cubes. Roman pieces of mosaics had smooth flat finishes while the Byzantine surfaces left uneven so the work sparkled. Roman mosaics were limited in color due to the use of natural stone. Owing to the glowing glass use, Byzantine artists enabled use of wide range of colors. The mosaics in the Roman period were found on the floors of houses. The Byzantines used mosaics on walls and ceilings of churches. Also the subjects differ in the Roman and Byzantine usage of mosaics. The Roman depicted the secular subjects like battles and games. The Byzantine subjects were about Christ and his apostles (Strickland, 1992). This excellence of Byzantine art had a profound influence on European art of the Middle Ages.

Figure 4: Mosaics in Chora Church

The rich and genuine use of mosaics of Byzantine has highly influenced other sects of Christianity all over the world. The decoration of St. Paul's marks a considerable change in what British Protestants were prepared to tolerate in church interiors. The mosaic revival, encouraged by royal patronage, drew attention to the peculiar beauty of Byzantine art, but the greatest force behind the Byzantine Revival in Britain was the Arts and Crafts movement. Several notable individuals with personal motives for wishing to build domes or basilicas developed the style in architecture.

Figure 5: Iconostases in Chora Church

Byzantine murals were executed in oil or tempera on dry plaster. They handled the same subjects as the mosaics but generally in a cruder style. The iconostases were painted on panels of plaster. A pioneer painter of Art Nouveau style, Gustave Klimt has been deeply influenced from Byzantine art. He has traced the angelic faces from the Byzantine icons. This is obvious from the motifs drawn in his painting the 'Expectation'. With Klimt, Byzantine iconography has been entirely secularized (Bullen, 2006). According to Alexander Speltz (1996), Byzantine influence penetrated as far through Ireland and Scotland in which it is found intermingled with Celtic Art.

Figure 6: Painting by Gustave Klimt

CONCLUSION

Byzantine Architecture is of paramount importance that its doctrine has to be unveiled and rediscovered. Byzantine architecture has influenced almost all the countries so far. Early Byzantine architecture was built as a continuation of Roman architecture. Artistic drift, structural advancement, and a rational use of spaces formed a distinct style gradually emerged which imbued certain influences from the Near East and served as an inspiration reference for church architecture in the

following centuries. Buildings were designed according to geometric conventions. Byzantine Architecture is of paramount importance that almost all the secure buildings of Europe have been influenced by its sophisticated architectural presence. In Hagia Sophia the architects created a rectangular basilica with a central dome. The pendentive, was the Byzantine contribution to engineering. For the first time four arches forming a square supported the dome. Ottoman architects, following the traces, developed the centralized plans in their mosques.

Byzantine art became a unique independent art school in circa 500. One feature common to all religious buildings of the Byzantine architecture was their sumptuous internal decoration, consisting of facings and columns in precious marble, mosaics, paintings and iconostases in carved stone or painted panels. It can be concluded that Byzantine architecture and art has been a cradle of culture by uniting the Eastern and Western civilizations.

REFERENCES

- Baker, P. (2002), *Early Christian and Byzantine, in: The Grammar of Architecture*, ed., Emily, C., E, Bulfinch Press, Boston, 148-165
- Banham, J. (1997), *Encyclopedia of Interior Design*, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago
- Bogdanovic, J. (2017), *The Framing of Sacred Space: The Canopy and the Byzantine Church*, Oxford University Press
- Bolak, O. (1967), *Camilerin Aydinlatilmasi Uzerine Bir Arastirma*, (in Turkish) (A Research on Mosque Lighting), Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Istanbul,
- Bullen, J.B. (2006), *Byzantium Rediscovered*, Phaidon
- Crouch, D.P. (1985), *History of Architecture*, McGraw-Hill, New York
- Duzguner, F. (2004), *Iustinianus Doneminde Istanbul'da Yapilar*, Arkeoloji ve Sanat, Istanbul
- Duzguner, F. (2006), *Istanbul: an Anatolian miracle designed in Byzantion period* (in Turkish), *Mimarist* 21, 91-102
- Fitoz, I., Berkin, G. (2007), *Space, light and beliefs the use of daylighting in churches and mosques*, *Arkitekt*,/04-05 (p.12-24)
- Grant, M. (1998), *From Rome to Byzantium the Fifth Century AD*, Routledge

- Hoffmann, V. (2005), *Der Geometrische Entwurf Der Hagia Sophia in Istanbul*, Ausstellung, Germany,
- Mainstone R.J. (1998), *Hagia Sophia*, Thames and Hudson, London,
- Mango, C. (2006), *Bizans Mimarisi*, (in Turkish) (Byzantine Architecture), trans. M. KADIROGLU, Rekmay, Ankara,
- Ousterhout, R. (2008), *Master Builders of Byzantium*. University of Pennsylvania, Philadelphia,
- Schibille, N. (2014), *Hagia Sophia and the Byzantine Aesthetic Experience*, Ashgate, England
- Speltz, A. (1996), *Styles of Ornament*, Bracken, London
- Stricland, C. (1992), *The Annotated Mona Lisa*, Andrews Mc Meel

“U” NARTEKSLİ GEÇ DÖNEM KİLİSELERİ II – AYVALIK

Yılmaz Büktel¹

ÖZET

Bu çalışma, “U” *Narteksli kiliseler* ile ilgili yayınınımızın ikinci bölümü olarak değerlendirilmelidir.

2000’li yılların başlarında Edirne’deki iki Bulgar Kilisesi ile başlayan ve yayınlanan bildirimlerle bugünlere dek ulaşan süreç, geçen yıl yine bu sempozyumda sunulan, Edirne, Ayvalık (Türkiye) ile Evros, Midilli’de (Yunanistan) bulunan toplamda 14 kilisenin belirlenen kriterler çerçevesinde değerlendirilmesini içeren bir yayınla sona ermişti. 2018 yazında ilk bölümde gördüğümüz eksiklikleri tamamlama gayesiyle “U” narteksli kiliseleri tespit, inceleme ve derleme çalışmalarımız çerçevesinde Ayvalık’ta Müze olarak kullanılan Taksiyarhis kilisesini inceledik. Bu gezi kapsamında araştırmamıza dahil olabilecek iki kilisenin Ayvalık içinde ve bir diğeri Ayvalığın güneyinde yer alan Küçükköy’de bulunduğunu belirledik ve onları da incelememize dahil ettik. Midilli’deki iki kiliseyi de dahil ettiğimizde Ayvalık-Midilli bölgesinin bu plan tipinin görüldüğü ikinci bir yoğun bölge olarak karşımıza çıktığını gördük.

Başta Taksiyarhis Kilisesi olmak üzere belirlediğimiz 4 kiliseyi önceki yapılar için uyguladığımız kriterler çerçevesinde değerlendirdik ve bölgenin gösterdiği farklılıklar nedeniyle bu kiliselerin “U” *narteksli planlara* uymasına karşılık bazı farklılıklar da gösterdiğini ortaya koyduk.

Bugün görünen tabloda, inceleme için geriye sadece Midilli Adası’ndaki yapılar kalmış görünüyorsa da araştırmalarımızın bize yeni sürpriz yapılar çıkarabileceğini düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kilise, “U” narteks, Ayvalık, Cami, 19. yy.

LATE -TERM CHURCHES WITH "U" NARTHEX, II – AYVALIK

ABSTRACT

This study should be considered as the second part of our publication on *Churches with "U" Nartex*.

The process, which began with the two Bulgarian churches in Edirne in the early years of 2000 and the present period, was presented in this symposium last year, with the total of 14 churches in Edirne, Ayvalık (Turkey) and Evros, Mytilene (Greece) It was concluded that a publication containing the evaluation of the

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, ybuktel@gmail.com

criteria was determined. In the summer of 2018, we examined the Church of Taksiyarhis, which was used as a museum in Ayvalık in the framework of identifying, examining and compiling the churches with “U” nartex the aim of completing the shortcomings we saw in the first chapter. Within the scope of this trip, we have identified two churches that may be included in Ayvalık and another in Küçükköy, one located south of Ayvalık and included in our investigation. When we included the two churches in Mytilene, we saw that the Ayvalık-Mytilene region emerged as a second dense area where this type of plan was seen.

We evaluated the 4 churches we have determined to be the first installment of the Taksiyarhis Church in accordance with the criteria we have applied for the previous structures and because of the differences the region has shown, some The differences.

In the table that appears today, we think that only the structures in Mytilene Island are left for review, but our research may be able to bring us new surprises.

Keywords: Church, “U” nartex, Ayvalık, Mosque, 19th century.

GİRİŞ

Özette de belirtildiği üzere çalışmanın ilk bölümünde, çoğunluğu Osmanlı Trakya’sının Edirne kentinde olan 14 yapıyı ele alarak bunlardan 9 tanesini kapsamlı olarak incelemiş, kalan 5’ini ise yapıların kendilerini görmeden internet kaynaklarına dayanarak irdelemiştik. (Büktel, 2017)

Aradan geçen süreçte araştırmalarımızı sürdürürken 2017 yazında bugün Anıt Müze olarak kullanılan Ayvalık’taki (Balıkesir) Taksiyarhis Kilisesi’ni (1844) görmek ve incelemelerde bulunmak üzere Ayvalığa gidilmiştir. Yaptığımız araştırmalara göre Ayvalık’ta Anıt Müze dışında, biri cami olarak kullanılan ve diğeri de bir zamanlar tütün deposu olarak kullanılmış yıkık bir kilise vardır. Dördüncü bir kilise ise Ayvalık yakınlarındaki, Küçükköy’de bugün yine cami olarak kullanılan bir yapıdır.

Ayvalık, İzmir’in Kuzeyi, Balıkesir’in batısı ve Edremit’in güneyinde yer alan bir ilçe merkezidir. Ama Deniz Saban’a göre burası özellikli bir ilçedir. Bu durum İlçede konu ettiğimiz yapıların, önceki yayınlarda söz ettiğimiz gibi bağımsız mücadelesinin unsurları olarak meydana getirildiğini gösteriyor:

“Ayvalık, 1580 yılında Midilli Adası’ndan gelip ganimetlerini burada saklayan korsanlar tarafından iskâna açılmış, 18. yüzyılın başında ise zeytinciliğe ve zeytinyağı üretimi ile bunun ticaretine başlanmış ve böylece Ayvalıklılar yerleşimin

hızla gelişmesini sağlamışlardır. Zamanla artan gayrimüslim nüfus, yerleşimin de büyümesine yol açmış ve 1774 yılında Baltazzi (Μπαλτατζής) Ailesi'nin itibarı ve Ayvalıklı Papaz İkonomos'un çabaları sonucu sultandan alınan muafiyet beratı ile kasaba yalnızca gayrimüslimlere bırakılıp bir de belediye kurulması kararlaştırılmıştı.” (Saban-Ergi, 2015: 122)

Bu Muafiyet Beratı ile ilçenin, yöneticileri de dahil tam bir Rum yerleşimine dönüştüğünü anlamak mümkündür.

“1773 yılına gelindiğinde Ayvalık'ta kiliseler etrafında şekillenmiş, Taksiyarhis, Ayos Yannis, Ayos Dimitrios ve Messi Panagia olmak üzere dört mahalle bulunmaktaydı. Ancak elde edilen Berat ile Ayvalık hızla gelişti ve Papaz İkonomos'un 1780'de, bugünkü Hayrettin Paşa Camisi'nin yerine bir okul, hastane ve kiliseden oluşan Kato Panagia Kilisesi'ni (Η Ζωοδόχου Πηγής Κάτω Παναγιάς) inşa ettirmesi kısa zamanda Ayvalık'ta beşinci büyük mahallenin oluşmasını sağlamıştır.” (Saban-Ergi,2015:122)

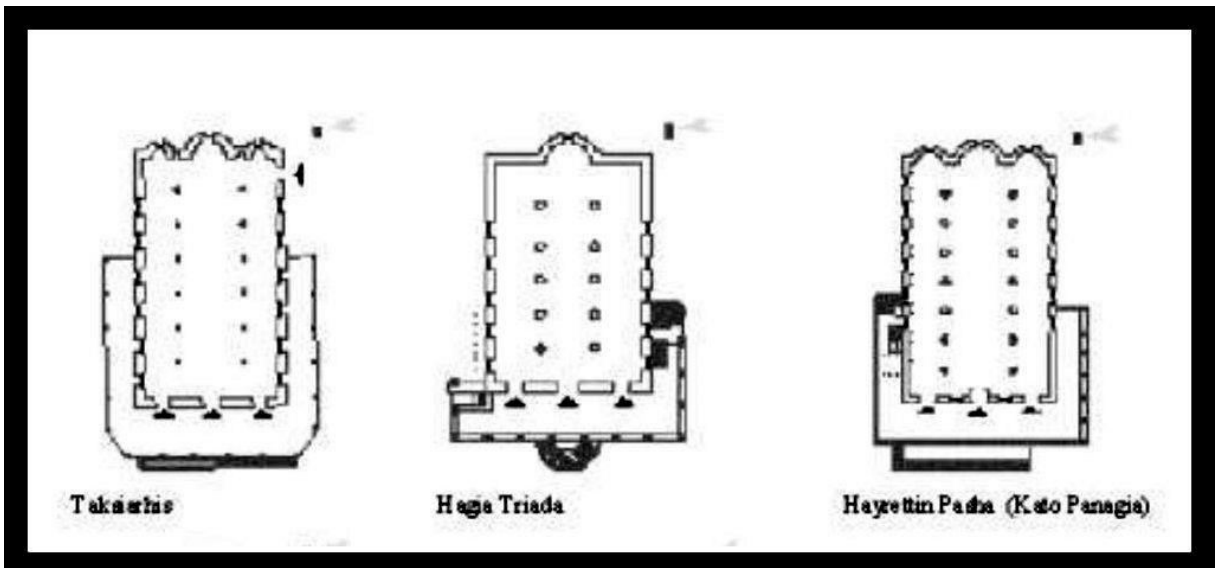
Berat'ın, İlçenin gelişimine nasıl katkı verdiği, yerleşimin köy olmaktan çıkıp nasıl bir büyüme sürecine girdiğini önceki ve aşağıdaki paragraflar özetliyor, “Hızla gelişen kentte 1821'e kadar üç yeni mahalle daha eklenmişti: Ayos Yorgos, Ayos Basileos ve Ayos Nikolaos. Şehrin nüfusu yaklaşık olarak 15.000'e yükselmişti. Ayvalık'a bağlı bir köy olan Küçükköy (Yeniçarohorion) ise bir mahalleden oluşuyordu ve nüfusu yaklaşık olarak 2.000 olup Ayos Athanasios adında bir kiliseye sahipti. Ancak, Mora (Yunan) İsyanı'nın² başlangıcından üç ay sonra, 3 Haziran 1821'de, Ayvalık, Cunda Adası ve Küçükköy bölgedeki çatışmalar sırasında çıkan yangınlarda tümüyle yıkıldılar. Bu üç yerleşim yeri de 1832'ye kadar harap durumunda kaldı. İsyanı kışkırttıkları gerekçesiyle Ayvalık'tan sürülen halkın bir bölümü ise o sene çıkan bir ferman ile affedilerek 20.000 yerlinin kentlerine dönebilmelerine izin verilmiştir. Ayvalık'a geri dönen yerli halkın büyük bölümü ise, 1850'ye kadar hem yıkılan evleri ve kiliseleri onarmış hem de yenilerini inşa etmiştir. Tüm yapıların yeniden inşası 1821 öncesi kullanılan geleneksel teknikleri uygulayan, eski ustalar tarafından yeniden gerçekleştirilmesi sebebiyle Ayvalık ve çevresinde bulunan tüm yapılar, Midilli ve Anadolu'nun karşı kıyısındaki yapılardan farklı özellikler göstermemekle be-

² Osmanlı terminolojisinde “Yunan İsyanı” olarak tanımlanan bu ayaklanma, iki ülkenin bu ayaklanmaya yönelik iki farklı yorumu olarak, Yunan kaynaklarında “Yunan Devrimi/ '21 Devrimi (Επανάσταση του Είκοσι Ένα / Epanastasi tou ikosi ena) olarak tanımlanmaktadır. (Deniz Saban Ergi'nin notu)

raber, kimi araştırmacı tarafından 1821 öncesi ve sonrası inşa edilenler olarak iki dönemde incelenmektedirler.” (Saban-Ergi, 2015:123)

1821 yılında Yunan ana karasında başlayan İsyân-Bağımsızlık hareketinde, bu kalkışmanın yanında yer alan Ayvalık, Cunda ve Küçükköy için yıkım getirdiğini yaşadıkları yerlerden sürülen halkın ancak bir af fermanı ile geldikleri yerlere dönebildiğini görüyoruz. Bu geri dönüş yörede evler ve yıkılan dini yapılar ve okullar için bir imar hareketinin başlangıcını oluşturmaktadır. Aynı Edirne ve Evros(Yunanistan) bölgesindeki gibi bağımsızlık düşüncesini diri tutacak bir imar hareketi. (Büktel, 2017:162)

Ayvalık'ta “Günümüze gelen yedi kiliseden dördü, Ayos Athanasios Kilisesi (1840), Taksıyarhis Kilisesi (1844), Aya Triada Kilisesi (1846) ve Kato Panagia Kilisesi (1850) yalnızca kuzey Ege, özellikle de Midilli Adası'na özgü bir plan tipi olan ve Yunan yayınlarında Aeolya tipi olarak adlandırılan kiliselerdir. *Aeolya tipi kiliselerin en belirleyici özellikleri, üç nefli bazilikal plan özelliklerini sergilemekle beraber bağdadi tekniğindeki bir ahşap çatı, orta nef örtüsünün yan neflere göre daha yüksek ve ahşaptan bir örtüye sahip olması ve üst kata çıkmayı sağlayan basamakların yapının içinden değil de, yapıyı dıştan U biçiminde kuşatan narteksin mutlaka kuzeyinden veya güneyinden sağlanmasıdır.* Ayvalık'ta bulunan Aeolya tipi kiliseler, 1821 ayaklanmasında harap olan kentin 1840 senesinden sonra girişilen faaliyetlerinde inşa edilen ilk kiliseleri olma özelliğini de taşımaktadırlar. İlgili yayınlar ve kitabelerden de bilindiği üzere Taksıyarhis Kilisesi'nin ilk inşa tarihi 1753, Kato Panagia Kilisesi'nin ise 1780'dir. Dolayısıyla günümüze gelebilenler de 1840 yılından sonra inşa edilen Aeolya tipi kiliseleridir.” (Saban-Ergi, 2015:124)

Burada çalışmamamıza konu olan ve Edirne-Evros bölgelerinde görülen kiliselerle yakın benzerlikler gösteren, bizim “U” narteksli Kiliseler olarak tanımladığımız 4 yapı, değişik bir tanımlamayla AEOLYA Tipi kiliseler olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmanın nedeni olasılıkla Midilli adası ve karşısındaki Anadolu topraklarının Roma ve Yunan uygarlıkları öncesi Aeoller’in yurdu olmasına dayanıyor olmalıdır. Bu tanımlama, yapıların bölgesel bir üslup gösterdiğine işaret eden bir adlandırmadır oysa bizim yapı tipi özelliklerine dayanarak yaptığımız “U” Narteksli Kiliseler tanımlaması her iki bölgeyi de içerdiği için daha doğru bir adlandırma olduğunu düşünüyoruz.

“Yunan araştırmacılara göre, söz konusu yüzyılda, Midilli’de bu plan tipinden 75 kilise mevcut olup bunların tamamı 19. yüzyılda restore edildiyse de sınırlı müdahalelere uğrayan 14’ü hala 18. yüzyıldan etkiler taşımaktadır. Bununla beraber, Eolya Tipi olarak belirlenen kiliselerin ayrı bir tip olarak sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmasının bir nedeni de bu tipin Midilli ve çevre adaları ile çevresindeki kıyı yerleşimlerinde yaygın olarak görülmesinden de kaynaklanmaktadır. Çünkü ilgili adalarda bazilikal planlı kiliselere de sıkça rastlanıldığından, bazilikal plandan az da olsa farklılık gösterenleri ayrı bir tip olarak gruplandırma ihtiyacı duyulmuştur.” (Saban-Ergi, 2015:126)

Aşağıda isimleri ve yaklaşık yapım tarihleri verilen 4 yapıyı, geçen yıl ki çalışmamızda belirlemiş olduğumuz kriterler göz önüne alarak incelenmiş ve aynı kriterler doğrultusunda fotoğraflanmıştır.

1. Ayvalık Taksiyarhis Kilisesi-Anıt Müze 1844
2. Ayvalık Hayrettin Paşa Camii (Kato Panaghia Kilisesi) 1850
3. Ayvalık Yıkık Kilise-Tütün Deposu (Hagios Triada Kilisesi) 1846
4. Küçükköy Camii (Hagios Athanasios Kilisesi) 1840

Araştırmalarımız sırasında Ayvalık’taki eski ve yakın tarihli pek çok yayına bakılmıştır. Ancak asıl gayemiz, Monografya değil, bir tipoloji çalışması yapmak olduğu için, bu çalışmaları içeren Deniz Saban Ergi ve Hatice Uçar’ın çalışmalarını esas aldık. Ayvalık’ta sadece çalışmaya esas olan 4 kilise değil farklı yapılanmalar ve plan şemaları gösteren çok sayıda kilise var. Bu 4 kilise onlardan farklı olarak yanı başlarında yukarıda belirtilen amaçlara uygun olduğunu düşündüğümüz dini okul binalarına sahipler. 4 Kilisenin 1840’da başlayan ve 1850

yılında biten 10 yıllık kısa bir süreçte tamamlanmış olması da bize ortak bir projenin sonuçları olduğunu düşündürüyor.³

“U” Narteksli 19. yy Kiliselerinin Ortak Özellikleri

Çalışmada ele alınan “U” Narteksli 4 Kilisenin, benzer özellikler gösteren Narteks yapılarının formları, duvar işçiliği ve çatı örtü sistemleri üzerinde durulacak ve önceki çalışmada incelenmiş yapılarla karşılaştırılacaktır. Ayvalık’taki 4 kilisenin toplu değerlendirmesi yine bu bölümde italik yazılı paragraflarla gösterilmektedir:

Çalışma konusu olan tek nefli Eriklice Kilisesi hariç kiliselerin tamamı üçer nefli olan bazilika plan tipinde yapılardır.

Ayvalık ve Küçükköy’deki 4 yapı da Bazilikal şemadadır.

“U” biçimli narteks bölümleri Naos bölümlerinin üç yanını sararken bazı farklı özellikler gösterebilir. Bazısı dışa tamamen kapalı olup sadece ön cephede üçlü veya tekli bir giriş bölümü bulunur. Bazılarında ön cephenin tamamı kemerli açıklarla dışarı açılırken, bazılarında ise bu kemerli açıklıklar yan cephede de devam etmekte ve “U” biçimli narteksi bir portiğe dönüştürmektedir.

4 kiliseninde “U” narteksleri dışa kemerle açılan birer portik şeklindedir. Ancak nartekslerin yan kolları farklı uzunluklar içerir hatta birisinin (Yıkık Kilise) bir yan kolu yoktur ve Yapı “U” narteksli gibi düşünülmesine karşın “L” formunda bir nartekse sahiptir. Gynekion katına çıkaran merdiven başlangıçları bir standart göstermez, kiminin girişi narteksten, kimisi ise yan kolların apsis bakan yönünden başlar ya da çift yönlüdür. Narteks cephesinin ön cephesinde birbirini tekrarlayan üçer kemerli kapı sistemi bulunur. Orta kapı diğerlerine göre daha hareketli bir görünüm sergiler. Bu orta kapılar iç taraftan ahşaptan mamul üçgen alınlıklara sahiptir.

“U” biçimli nartekslerin ahşap ikinci katları genellikle Gynekion (=Kadınlar Mahfili) olarak kullanılır. Kadınların, kiliseye erkeklere görünmeden girebilmesi için onlara ayrılan girişler, narteksin sağ ve sol yan cephelerinden ya da “U” biçimli nartekslerin apsis yönüne bakan bitim noktalarından açılan kapılarla sağlanır.

³ Bu arada bir yayından söz etmeden geçemeyeceğiz: Ayvalık tarihine ilişkin olarak D. Psarros tarafından çalışılan bildiri, 2004’te gerçekleştirilen ama bildiri kitabının hala basılmamış olduğu “EGE’nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı”nda sunulmuştur. 2004 yılından bu yana Ayvalık üzerine yapılan tüm çalışmalarda bu basılmamış yayına yer verilmiştir. Dolaylı olarak kullandığımız bu yayından bizde burada söz etme gereğini duyduk. (Psarros, D. 2004)

Edirne'deki Sv. Georgi Kilisesi narteksinin ön cephesinde alınlık üstünde bir de çan kulesi yer alır. Bu çan kulesinin yeri karakteristik görünse de diğer yapılarda görülmez ama bazı örneklerde adı geçer. Yunanistan sınırları içindeki örneklerde, yanlarında bulunduğu kiliselerden daha yeni oldukları fark edilen çan kuleleri vardır. Aslında çan kulesinin yapı üzerinde olması yerine yapının bitişiğinde olması, cami-minare ilişkisini akla getirir. Bu da birlikte yaşayan iki toplumun kültürlerinin etkileşimi olarak yorumlanabilir.

4 kilisede bugün için çan kulesi yoktur sadece Taksiyarhis Anıt müzesinde Gynekion sol yan girişinde çan kulesi olarak kullanılmış olması muhtemel bir bölüm vardır, aynı yapının avlusunda da çan kulesi olarak işaretlenen bir yer olsa da burada görülen bir yapılanma yoktur. Bu iki bölüm olasılıkla yapının sonraki dönemlerinde yapılan eklentiler olmalıdır. Zaten Bu sınıflamaya dahil ettiğimiz tüm yapılarda, Edirne'deki Bulgar Ortodoks Kilisesi Aya Yorgi dışında hiçbir yapıda çan kulesi göremeyiz. Evros ili sınırlarında ki kiliselerde bugün çan kuleleri olsa da bunlar sonradan yapılan ilavelerdir. Dolayısıyla Ayvalık kiliselerinin yapım sürecinde çan kuleleri olmadığını düşünebiliriz.

İncelediğimiz ve fotoğraflarından gördüğümüz kadarı ile 14 kilisenin yapılaşmasının benzer özellikler içerdiği görülecektir. Giriş cephesi her örnekte en gösterişli cephelerdir. Yapıların diğer 3 cephelerinin saçak ve subasman seviyeleri ile köşe dönüş noktaları kesmetaşlarla çerçevelenmiş gibidir. Apsis çıkıntısının konturları ve kullanılan pencerelerin çerçevesi de aynı şekilde Kesmetaş dizileri ile belirtilmiştir. Bu kesmetaş dizileri arasında kalan cepheler ise moloz taş sıraları ile örülmüş olup bazılarında cepheyi renklendiren 2-3 sıra tuğla kuşaklarında olduğu görülebilir. Anlatım sırasında Yapıların duvar işçiliğini “kesmetaş çerçeve içinde moloz taş sıraları” olarak tanımlayacağız.

4 kilisede de önceki örneklerde olduğu gibi Giriş cephesi, her örnekte en gösterişli cephelerdir. Ancak bazı farklı olan noktalar da vardır. Örneğin yapıların narteks dışında kalan diğer cephelerinin saçak ve subasman seviyeleri ile köşe dönüş noktaları kesme taşlarla çerçevelenmiş gibi değildir, çünkü tüm cepheler düzgün kesmetaş işçiliği gösterir. Moloz taş ise dolgu olarak duvar kalınlıkları içinde ve içeride sıvayla kaplanmış cephelerde kullanılmıştır.

14 kilise genel olarak çift eğimli kırma çatı ile örtülüdür ancak bu çatı bazı örneklerde, narteks ve apsis yönü olmak üzere bir veya iki yönde pahlandırılmış, bazı örneklerde ise geniş tutulan narteks çatısı, bir transept nef gibi ayrı bir kırma çatı gibi, seviye farkı ile ana yapı çatısına bağlanmıştır.

Ayvalık Kiliselerinde ise iki yönden pahlandırılmış kırma çatıları görürüz ama kırma çatılarının orta bölümleri, bazilika neflerini ayıran ahşap sütun dizileri ile taşınan dikdörtgen bir formda yükseltilerek oluşturulan seviye farkında oluşan aydınlatma seviyesinde açılan, ahşap çerçevesiz pencerelerle yapıların içi aydınlık bir ortama sahip olmuştur. İşaret ettiğimiz noktalarda belirtildiği üzere Ayvalık ile Edirne ve Evros'ta bulunan örneklerimiz genel mimari karakterler gösterse de bölgesel malzeme ve çatı farklılıkları olduğu izlenebilmektedir.

Ayvalık “U” Narteksli Kiliseler

1. Ayvalık Taksiyarhis Kilisesi-Anıt Müze 1844

(Eleni, 2002) (Güney-Uçar, 2010)(Uçar, 2013), (Büktel, 2017),

Bugün Anıt Müze olarak kullanılan yapı Ayvalık kent merkezindeki İsmetpaşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Genel tanımlamadan farklı olarak yöresel sarımsak taşının kullanıldığı yapı, Uzunköprü Vaftizci Yahya Kilisesi'nde olduğu gibi köşeleri pahlandırılmış bir nartekse sahiptir. Ancak Narteksin kolları Uzunköprü'deki kiliseye göre daha uzun olmakla kalmayıp alt katı kemerlerle tamamen dışarı açıktır. Narteksin ikinci katı Gynekion olarak düzenlenmiştir ve ulaşım Narteks kollarının uç kısmında yer alan ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Üst katta pahlı bölümler dahil yuvarlak kemerli sade 6 pencere vardır. Kırık alınlığın ortasında da yuvarlak bir pencere vardır. Yapının apsis ve narteks önünde uçları pahlandırılmış kiremit örtülü kırma çatısı vardır, ancak içeride Edirne örneklerinde gördüğümüz ahşap tavan yerine tonoz örtü kullanılmıştır. Tonoz örtüler, yan nefleri her sütun arasında bir bölüm olarak çapraz tonozla geçerken yükseltilmiş orta nefi, aydınlık pencereleri bulunan beşik tonozla geçer. Yine Edirne örneklerinde gördüğümüz “kesmetaş çerçeve içinde moloz taş sıraları”nı bu yapıda göremeyiz. Yapı restorasyon geçirdiği için apsis cepheleri ve “U” narteksin cepheleri kesmetaştandır. Apsisin iki yanındaki duvarlar ise moloz taş örgüsü gösterir.

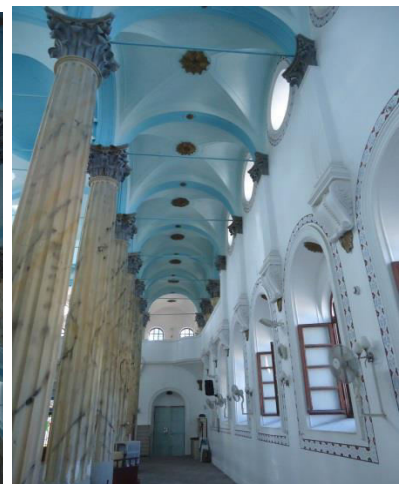
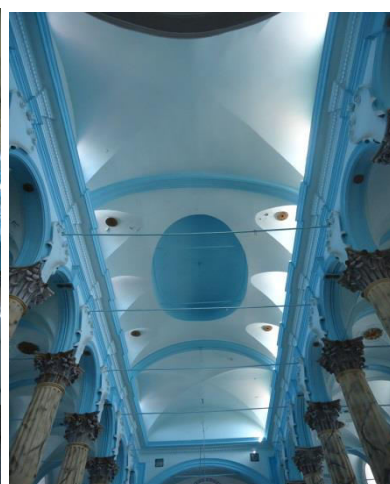
2. Ayvalık Hayrettin Paşa Camii (Kato Panaghia Kilisesi) 1850

(Güney-Uçar, 2010)

Hayrettin Paşa Camii, Taksiyarhis Kilisesi ile birlikte iki önemli mahallenin merkezini teşkil eder (Hayrettinpaşa Mahallesi). Yapının alanı içinde bir papaz evi ve iki okul binası vardır ki bu sonuncular Milli Eğitim bakanlığına bağlı olarak yine aynı işlevini sürdürmektedir. Yapı pek çok açıdan Taksiyarhis Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Yalnızca Taksiyarhis Kilisesi narteksinin köşesinde

görülen pahlandırmaların burada olmaması en önemli fark gibi görünür. Narteksin üst katını batıda 8, yan cephelerde ise 7 şer sütun taşır ve alt kat bu sütunların bağlandığı kemerlerle tamamen dışa açıktır. Narteks ön cephesinin pencere düzeni demir şebekeli ve yarım yuvarlak kemerli 7 pencereden oluşur. Ortadaki 3 pencerenin üzerinde, çatı kesimine yakın yer alan daha küçük 3 pencereden ortadaki oval, iki yanındakiler ise yuvarlak söğelidir. Narteksin iki yan cephesinde de ikişerli olarak gruplanmış, dikdörtgen söğeli 4'er pencere vardır. Gynekion olarak düzenlenmiş olan narteksin ahşap zeminli ikinci katına diğer örneklerde olduğu gibi narteksin yan kanatlarının apsise bakan yönünden yine ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Yapının yan cephelerinde iki katlı bir pencere sistemi vardır. Alt kat pencereleri yuvarlak kemerli söğeleri olan 6'şar pencere, üst katta ise yuvarlak söğeli 4'er pencere bulunmaktadır. Güney cephesinin doğu ucunda apsise doğrudan ulaşımı sağlayan giriş kapısı üzerinde bu pencere düzeninin dışında kalan yuvarlak kemerli söğeleri olan daha küçük bir pencere daha bulunmaktadır. Apsis cephesi, her bir nefin karşılığına gelen, ortadaki daha geniş ve yüksek olan 3 apsisle biçimlenmiştir. 3 apsisin üzerinde sade söğeleri olan 3 dikdörtgen pencere vardır. Apsislerin yarım kubbeleri saçak hatları üzerine oturan kiremit örtüsü ile koruma altına alınmıştır. Apsislerin üst kısmında narteks cephesinde olduğu gibi çatı kesimine yakın yer alan daha küçük 3 pencereden ortadaki oval, iki yanındakiler ise yuvarlak söğelidir.

Yapının çift eğimli ve apsis ile narteks önünde pahlandırılmış kırma çatısı, Taksiyarhis Kilisesi'nde olduğu gibi naos orta nefi boyunca yükseltiyle üç bölümlü tonozla (çapraz-beşik-çapraz tonoz) örtülmüş ve kuzey-güney yönlerinde 6'şar yuvarlak pencere içeren birer aydınlık katı oluşturulmuştur. Yan nefler ise sıralı çapraz tonozlarla örtülüdür. Yapı malzemesi yine yöresel sarımsak taşıdır. Bina camiye dönüştürülürken kıymetli ikonları buradan götürülmüş, sütun başlıkları üzerindeki havari tasvirleri olan tablolar ile duvar freskoları ise ince sıva ile kapatılırken, yapının beden duvarların büyük bölümü içten ve dıştan sıva-badana ile örtülmüştür.

3. Ayvalık Yıkık Kilise-Tütün Deposu (Hagios Triada Kilisesi) 1846

(Güney-Uçar,2010), (Uçar,2014)

Bugün Yıkık Kilise ya da Eski Tütün Deposu olarak anılan Hagios Triada Kilisesi Ayvalık'ta üçüncü bir (Kasımpaşa) mahallenin merkezini teşkil eder. Yapı tütün deposu olarak kullanıldığı için, Gynekion katı dışında ahşap bir asma kat yapılarak iç mekan bütünlüğü bozulmuştur. Depo olarak kullanımı sona erdikten sonra ise bakımı yapılmaksızın kendi haline bırakılan ve gün geçtikçe yıpranan yapının önce çatısı ve daha sonrada diğer ahşap kısımları çökmüştür. Yapının yöresel taş malzeme kullanılan yapısı, apsisi dışında sağlam olsa da yapı dahili ve ahşap aksamın hali çok kötüdür. Ancak yapının bu kötü durumu Ayvalık'taki kiliselerin mimari yapılanmasını anlamak için uygun bir gözlem alanı oluşturmaktadır.

Ön cephesine baktığımızda yapının “U” narteksli bir kilise olduğundan kuşku duymayız. Ancak yakından incelendiği zaman narteksin normal olarak, ön cepheyi kuşatırken iki yandan, yapı kitlesinden birer kemer açıklığında dışa taşsa ve sağ taraftaki kemer açıklığı yine normal olarak yapıyı çevreleyecek şekilde dönsede de aynı olguyu, sol taraftaki kemer açıklığı için söyleyemeyiz. Dahası burada bir dönüş yoktur ve kilisenin narteks cephesi burada kesintiye uğramaksızın devam eder. Bu bölümde açılan alçak kottaki bir kapı burada yer alan bir mahzenin girişini oluşturur. Bu durumda yapı genel karakter olarak “U” formlu bir nartekse sahip görünse de esasında bu narteksin formunu “L” şeklinde kabul etmek ve yapıyı tipin bir çeşitlemesi olarak kabul etmek gerekir.

7 kemer açıklığına sahip narteks cephesinin yüksek platformuna cephe ortasındaki barok karakterli yarım yuvarlak 6 basamakla ulaşılır. Narteksin sol tarafında, diğer kemer açıklıklarına göre daha dar olan iki kemer açıklığı bulunur ve bunlardan içte kalanın altında nartekse ve mahzen girişine yönelten 4 basamaklı bir yan giriş görülür. Narteks platformuna sağ taraftan ulaşım, apsis yönünde 4 kemer açıklığı boyunca uzanan platformun sonunda yer alan 7 basamaklı bir merdivenle sağlanır. 7 basamaklı merdiven konumundan anlaşılacağı üzere Gynekiona ulaşmak isteyen kadınlar içindir.

Narteksten naosa geçiş yuvarlak kemerli 3 kapıyla sağlanmaktaymış ancak bu kapıların yanlarda olanları örülerek kapatılmış olup bugün sadece orta kapı açıktır. Bu orta kapı iç tarafta ise üçgen alınlıklı bir yapıya sahip imiş. Ancak 2004 yılı fotoğraflarından gördüğümüz kapı alınlığı gibi benzeri özellikler aradan geçen 10 yıllık süreçte bir yok oluşu yaşamıştır. Narteksin, gynekion olarak kullanılan ahşap dokulu ikinci katının kırık üçgen alınlıklı cephesi oldukça sade dik-

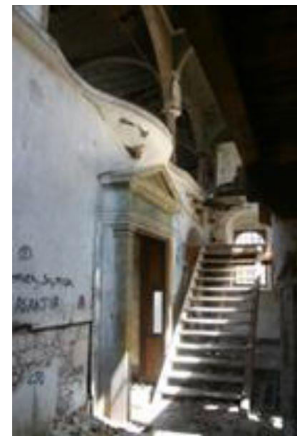
dörtgen formlu 5 pencere ile hareketlendirilmiştir. Bugün bu 5 pencereden ancak 1 i görülebilmektedir. Önceki iki örnekte cephe alınlığında görülen küçük yuvarlak pencereler, burada ortadaki pencerenin üstünde yan yana 3 eliptik pencere kalıntısı olarak görülebilmektedir.

Yapının yan cephelerinde birbirini tekrarlayan pencere düzenleri, duvar kalınlıkları 1 m.'yi bulan yuvarlak kemerli pencerelerden oluşmaktadır. Sütun dizilerinin arasına denk gelen bu 5'er pencere dışında apsis önünde daha yüksekte yer alan ve apsis bölgesini aydınlatmak için anlaşıldığı açık olan daha kısa ama yine yuvarlak birer pencere daha vardır. Sağdaki yüksek pencerenin hemen altında ise, İkonastasis bölgesine direk geçişi sağlayan bir kapı vardır. Yapıda bugün için İkonastasis'ten kalan bir parça görülmemektedir.

Apsis cephesini, apsisin yarım yuvarlak çıkıntısı ve bunun iki tarafında yer alan küçük yuvarlak pencereler hareketlendirir. Ancak bugünkü durumda apsis çıkıntısı yıkılarak yok olmuştur. Yapının alt kat duvarları tamamen kesmetaş görünümündeyken, bu duvarların içte kalan yüzlerine baktığımızda, sıvaların döküldüğü yerde moloz taş örgüsü kullanıldığını görürüz. Esas olarak bazilikal esaslı olan yapıda nefleri ayıran iki dizide de 5'er sütun bulunmaktadır. Dökülen kaplamalarından bu sütunların da özünde ağaç direklerden oluştuğu izlenebilmektedir.

Yapının üst örtüsünde önceki iki örnekten farklı olarak tonoz örtüler değil, güzel işçiliği olduğu anlaşılan ahşap tavan uygulamaları olduğu görülür. Bu ahşap uygulamaları Hatice Uçar'ın çalışmalarında detaylı olarak incelemek mümkündür. Naosun üst kısmı ise yine yükseltilerek, yapıya bol ışık sağlayan aydınlık katı oluşturulmuştur.

4. Küçükköy Camii (Hagios Athanasios Kilisesi) 1840

(Güney-Uçar, 2010)

Ayvalık ve Sarımsaklı plajları arasında yer alan, merkeze 7 km uzaktaki Küçükköy'ün tarihi Fatih dönemine kadar iner. 1462 yılında Midilli adasını fetheden Sultan, adanın güvenliğini sağlamak için buraya 200 yeniçeri, 300 azap muhafız yerleştirmiş. Köyün eski adı olan Yeniçarohori (Yeniçeri Köyü) bu kuruluşla bağlantılı. Rum'larında bir dönem yaşadığı köye 1893'de Karadağ'dan Boşnaklar, 1913'den itibaren de yine Boşnaklar, Midilli ve Serez göçmenleri yerleştirilmiş.

Köyün merkezinde yer alan yapı, bugün cami olarak kullanılmaktadır. Ayvalık'taki diğer 3 kiliseye benzemekle beraber boyutlarıyla Yıkık Kiliseye daha çok benzer. Yapının "U" narteksinin alt katı, yöreye özgü olarak kemerlerle dışarı açılmaktadır. Ön cephedeki 7 kemer açıklığı yan cephelerde dörder kemerle devam eder. Narteksin sol köşe bölümünde diğer 3 örnekten farklı olarak, Gynekaion katına çıkaran kapalı ahşap merdivenler bulunur. Merdivenler gibi, yöresel kesmetaşlarla yapılan narteks katının ikinci katı (Gynekaion) Ahşaptır. Alt katı taşıyan payelerin uzantısı durumundaki pilasterlerin ayırdığı her bölmede dikdörtgen söğeli pencereler vardır. Narteksin yan kolları üzerinde pencere düzeni "pencere-kapalı-pencere-kapalı" olarak düzenlenmiştir. Narteks kollarının apsise bakan yüzlerinde aynı üslupta birer pencere görebiliriz. Narteksin sağdan 2. ve 3. Kemer açıkları camlı bir bölme ile kapatılarak burada bir abdest alma yeri oluşturulmuştur.

Narteksten Naosa (cami iç mekânına), birbirinin aynı şekilde dizayn edilmiş ama ortadaki diğerlerinden biraz daha geniş ve yüksek olan yuvarlak kemerli 3 kapı ile geçilir. Yapının apsisi iptal edilerek burada bir yan giriş açılmıştır. Yan cephelerde yine yuvarlak kemerli beşer pencere bulunur. Giriş yönünde birer pencere yeri daha olsa da bunlar yerleri aydınlatmaya uygun olmadığından yüzeysel nişler olarak belirtilmiştir. Apsis yönünde ise, diğer örneklerde de gördüğümüz, ikonostasis arkasını aydınlatan aynı dizaynda ama daha ufak birer pencere vardır. Apsis cephesinde üst bölümün iki tarafında birer yuvarlak pencere bulunur. Apsis iptal olduğu için, yan apsislerin var olup-olmadığı konusunda bir şey söylemek güçtür. Apsis cephesine açılan yeni kapının içten görünümü Yıkık Kilisenin ana kapısına benzer şekilde, üçgen alınlıklı bir kapıdır olasılıkla narteksten girişteki ana girişin iç yüzünü bezeyen bu kapı cephesi, sonradan açılan kapının basit görünümünü dengelemek için burada kullanılmış olmalıdır.

Yan cephe pencerelerinden sağ dizideki de 4. pencere kapatılarak buraya bir mihrap nişi yerleştirilmiştir. Sol dizide ise 2. pencere açılarak buraya bir yan giriş kapısı daha doğrusu son cemaat yeri kapısı açılmıştır. Mihrap ve açılan yeni 2 kapı ile yapının yönü ve planı değişmiş ve yapı enine gelişmiş bir cami plan şeması görünümü kazanmıştır.

Yapının bazilikal yapısını, her iki tarafta bulunan 6 şar sütunlu diziler birbirinden ayırmaktadır. Bazilikaların kompozit başlıkları üzerindeki eliptik levhaların yüzeyleri boştur ama biz diğer örneklerden bu levhaların 12 havarinin tasvirlerine özgü olduğunu anlayabiliyoruz.

Yapının çatısı diğer örneklerdeki gibi kırma çatıdır. “U” narteksin daha alçak kottaki kırma çatısı bir transept çatısı gibi bu çatıya dikine bağlanmıştır. Naos çatısının orta bölümü yine mekânın aydınlatılması için yükseltilmiştir. Yükseltilen bu tonoz örtülü bölümün yan cephelerinde bugün üçer dikdörtgen formlu pencere vardır. Yükseltilmiş bu bölümün apsis ve narteks yönlerinde daha küçük, aynı formda üçer pencere daha vardır ancak bunların içten görünümü daha farklıdır. Orta pencereler eliptik bir formdayken iki yandaki pencereler su damlası formundadır. 19. yy kiliselerinde sıkça karşılaşılan bu pencere tipleriyle cennetin 4 ırmağının sembolize edilmek istendiği açıktır. Yükseltilmiş bölümün çatı örtüsü, karşılıklı pencerelerle belirlenmiş üç parçalı yuvarlak tonozlarla örtülüdür. Bölümün apsis ve nartekse bakan uçları ise yarım kubbe veya yarım tonoz uygulaması gibi görünür. Yan nefler ve Gynekaion bölümünün üst örtüsü sıralı çapraz tonozlardan oluşur. Apsis önünde yükseltilmiş bölümü taşıyan iki sütun birbirine basık bir kemerle bağlanmış ise de sütun başlangıçlarından karşılıklı başlayan uzun kollu birer volüt sarmalı ortada birleşerek bu kemere dekoratif bir görünüm kazandırmıştır.

Küçükköy kilisesinin sol yan cephesine bakan, iki katlı ve uzunlamasına gelişen okul yapısı bugün “Göç Müzesi” olarak ziyarete açıktır. Bu müzenin varlığı Küçükköy’ün günümüz nüfusunun kökeninin, mübadele ve diğer nedenlerle sılalarından göç etmek zorunda kalan vatandaşlarımızdan oluştuğunu da göstermektedir.

SONUÇ

Ayvalık'taki biri Anıt Müze, ikisi camii olarak kullanımda olan ve sonuncusu da yenilenmeyi bekleyen yıkık yapısıyla bu dört 19. yüzyıl kilisesi, şehirdeki diğer kiliseler arasında, taşıdıkları ortak özellikler ile ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Aynı ortak özellikler (*yukarıdaki bölümde belirttiğimiz farklılıklar olsa da*) bu grubu, Edirne-Evros bölgesi kiliselerine de bağlamaktadır. Midilli Adası'ndaki Örnekleri inceleme olanağı bulabilirsek, İzmir-Çeşme-Alaçatı'daki kilise ile beraber "U" narteksli kiliseler hakkında söyleyeceğimiz daha çok şeyler olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

Benian, E. (2004) “Edirne’de İki Hıristiyan Yapısı: Bulgar Ortodoks Kiliseleri (Kıyık, Uzunkaldırım)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Benian, E. (2006) “Edirne’de Bulgar Mirası: Bulgar Kiliseleri”, *II. Uluslararası Sinan Sempozyumu, Mekanın Ruhu*, 13- 14 Nisan, Edirne, s. 35- 46.

Büktel, Y. (2010) “Edirne’de Bulgar-Ortodoks Kiliseleri”, *XII. Ortaçağ-Türk Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırma Sonuçları Sempozyumuna sunulan bildiriler*. 14-16 Ekim 2009 Denizli, s.131-142.

Büktel, Y. (2011) “Edirne – Uzunköprü Vaftizci Yahya Kilisesi” *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 20-22 Ekim 2010 Konya s. 115-139.

Büktel, Y. (Baskıda) “Eriklice Kilisesi - Şarköy” *XVII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 2-5 Ekim 2013.İstanbul.

Büktel, Y. (2017) “Türk ve Yunan Trakya’ında “U” Narteksli Geç Dönem Kiliseleri”, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, cilt 1, sy.2, s.140-164.

Ertuğrul, Ö. (2011) “Edirne-Uzunköprü İoannes Prodromos Manastırı ve Restorasyon Projesi” *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, sy. 2, s.127-141

Güney, Y.İ. – Uçar, H. (2010) “XIX. Yüzyıl Ayvalık Kiliselerinde Ahşap Konstrüksiyon Teknikleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sy.24, Erzurum, s.165-183.

Özel, M. K. (2011) “Kent Strüktürü ile Tapınma Yapıları Arasındaki İlişki Bakımından Ayvalık Hamidiye Camisi” *Tasarım + Kuram*, sy.11-12, , s.15-39

Psarros, D. (2004) “Kydonies - Ayvalık’ın Kentsel Tarihi”, *EGE’nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Ekim 2004, 28-30 Ekim 2004, Ayvalık, basılmamış Bildiri Kitabı.

Saban-Ergi, D.(2010) Ayvalık’ta Camiye Dönüştürülmüş Üç XIX. Yüzyıl Kilisesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Saban-Ergi, D. (2015) “Etkileşim, Mübadele ve Dönüşüm: 19. Yüzyıldan Günümüze Ayvalık’taki Dini İmar Etkinlikleri”, *Arkeoloji ve Sanat*, sy.150, s.119-132.

Louisa, S.L. - Efthimia, G.K. (2004) “Nai tu 19. Eona sto Didimotiho ke sto Soufli” (*19th Century Orthodox Churches in the Townships of Didymoteicho and Soufli, Eastern Thrace.*) (Yunanca, İngilizce özet ile) Thessaloniki.

Şahin-Güçhan N. (2008) “Tracing the Memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for Urban Memory of Ayvalık”, *METU JFA* /1 (25:1) s. 53-80

Uçar, Hatice. (2014) “Ayvalık’ta Hagia Triada Kilisesi Mimari Analizi”, *Trakya University Journal of Engineering Sciences*, 15(I), s.7-18,

Uçar, Hatice. (2013) “Taksiarhis Kilisesi’nin Mimari Özellikleri”, *Ege Mimarlık*, Eylül, s.58-64.

İnternet Web Siteleri

Eleni, M. (2002) “Ayvalık (Cydoniae), Church of the Taxiarchs” İngilizce özet için erişim: 20 Haziran 2018, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBody-Extended.aspx?lemmaId=7115>

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL PLANLAMADA COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMİ

Uğur Özcan¹
İbrahim Erol²

ÖZET

Coğrafya, geçmişten günümüze, bireylerin günlük yaşantısı üzerinde önemli bir role sahip olmuştur. Bu çalışmada, konumsal verilerin analiz edilmesi sonucunda, elde edilebilecek bilgilerin, coğrafi bilgi sisteminde kullanılabilmesi sayesinde, sistemin, sürdürülebilir yerel planlama bağlamında, topluma ve kente kazandırabilecekleri incelenmiştir. Çalışmada, coğrafi bilgi sisteminin bileşenlerinden yola çıkılarak, günümüz teknolojisi sayesinde gelişen kullanım alanlarına ışık tutulmuştur. Sistemin, Washington DC/USA’de kullanılan uygulamaları incelenmiş ve çeşitli kullanım alanlarından örnekler verilmiştir. Coğrafi bilgi sistemlerinin, yerel yönetimler tarafından verilebilecek sosyal, kamusal ve teknik hizmetlerde sağlayabileceği avantajlara değinilmiştir. Klasik yöntem ve teknikler yerine, konumsal veriler kullanılarak geliştirilen coğrafi bilgi sisteminin, kaynakların korunması, çevre duyarlılığı, verimli arazi kullanımı, ulaşım, kentsel planlama faaliyetleri gibi uygulama alanlarına açıklık getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Mimarlık, Planlama, CBS

GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM IN SUSTAINABLE LOCAL PLANNING

ABSTRACT

Geography has played an important role on the daily life of individuals from past to present. In this study, it has been investigated that the system can contribute to society and city in the context of sustainable local planning by the information that could be obtained from analyzing the spatial data by using geographic information system. In the study, based on the components of the geographic information system, the areas of use developed by today's technology were shed light. The applications of the system in Washington DC / USA were examined and examples from various areas of use were given. The advantages that geographic information systems can provide in the social, public and technical servi-

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İstanbul, uozcan@fsm.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, ibrahimerol.arc@gmail.com

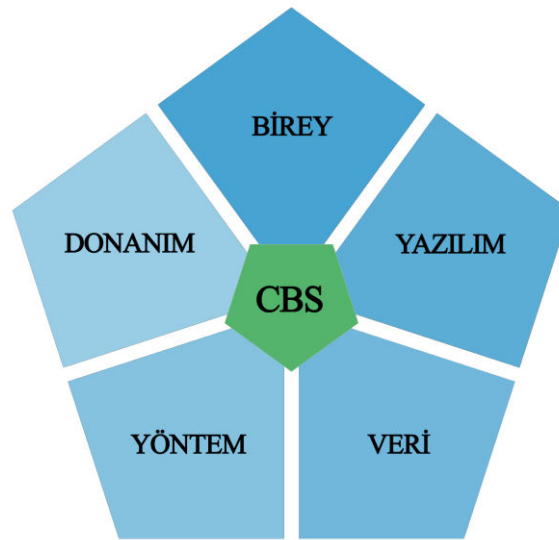
ces that can be provided by local governments are addressed. Instead of classical methods and techniques, geographic information system developed by using spatial data has been clarified in areas such as conservation of resources, environmental awareness, efficient land use, transportation, urban planning activities.

Keywords: Sustainability, Architecture, Planning, GIS

GİRİŞ

Birey, temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ilk çağlardan itibaren, yaşam alanını ve çevresindekileri tanımaya ve algılamaya çalışmıştır. Bu tanışmışlık, belli zaman aralıklarında yön ve boyut değiştirerek gelişmiştir. Coğrafya, zaman dilimine bağlı kalmaksızın, bilimin içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Temel olarak coğrafya, bireyin yaşadığı çevrenin doğal özelliklerini, birey-doğal çevre etkileşimini ve bu etkileşim sonucu bireyin ortaya koyduğu beşeri ve ekonomik faaliyetleri, kendi prensipleri çerçevesinde inceleyerek sonuçlarını açıklayan bilim dalıdır. (Üçışık vd., 2002) Coğrafya, aynı zamanda, doğal çevrede meydana gelen olayların, bireyin yaşamı üzerindeki ve bireyin de doğal çevre üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Coğrafyadan elde edilen verilerin, diğer bilim dallarında incelenmesi ve kullanılmasıyla birlikte bir bilgi sistemi oluşturulmaktadır. Coğrafi bilgi sistemi (CBS), kullanılmak istenilen alanın ihtiyaçlarına göre konumsal veriyi toplayan, depolayan, işleyen, dönüştüren ve ifade eden oldukça güçlü araçlar bütünüdür. (Balcı vd., 2009) (Şekil 1)

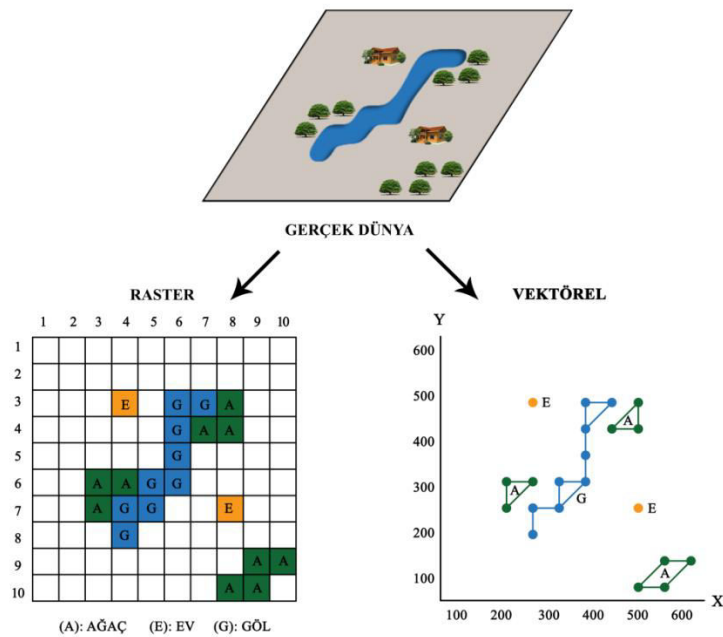

Şekil 1: Coğrafi Bilgi Sisteminin Bileşenleri.

Figure 1: Components of Geographic Information System.

Coğrafi bilgi sisteminin bileşenlerinin en önemlisi olan bireyler, gerçek dünyadaki sorunların çözümü için bu sistemi tasarlamıştır. Sistemin korunması, doğru çalışması ve kullanılması yine bireyler ile mümkündür. Sistemin diğer bir bileşeni olan veriler (data), çeşitli kaynaklardan toplanmakta ve konumsal verilerle ilişkilendirilmektedir. Bu verilerin depolama, analiz ve görüntülenmesinde çeşitli yazılımlar kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu yazılımlar sayesinde sistemdeki verilerin farklı platformlarda kullanılabilirliği arttırılmaktadır. Coğrafi bilgi sistemi, verilerin toplanmasından başlayıp, istenen sonuca ulaşılmasına kadar olan süreçte bazı donanımlara ihtiyaç duyar. Başlarda yazıcı, tarayıcı ve bilgisayarlar ile yapılan çalışmalar, günümüzde gelişen teknolojiye paralel olarak, akıllı telefonlar ve giyilebilir mobil cihazlar ile gelişim göstermektedir. Bireylerin veri, yazılım ve donanımları nihai hedefe bağlı olarak bir araya getirip kullanmakta izlediği yöntemler, coğrafi bilgi sisteminin diğer bir bileşenidir.

Coğrafi referanslar, objelerin konumsal veri modelleri kullanılarak, harita üzerinde konumlandırılmasını sağlar. Nokta, çizgi ve poligonların, x, y koordinat değerleriyle kodlanarak depolandığı veri modelleri vektörel olarak sınıflandırılırken, piksele dayalı görüntüler halinde depolanan veri modelleri ise raster (hücresel) olarak sınıflandırılmıştır. (Şekil 2) Bu iki veri modelinin üst üste çakıştırılmasıyla oluşturulan hibrit haritalar, cadde panoramaları ve üç boyutlu haritalar günümüzde çeşitli teknolojik donanımlar ve bilişim arayüzü platformları ile farklı mesleki disiplinler tarafından kullanılabilir. (Resim 1)

Şekil 2: Konumsal Veri Modelleri.

Figure 2: Spatial Data Models.

Resim 1: Pennsylvania Caddesi'nin 3D Harita Görünümü, Washington, DC, USA. (URL-1)

Picture 1: 3D Map View Of Pennsylvania Street, Washington, DC, USA. (URL-1)

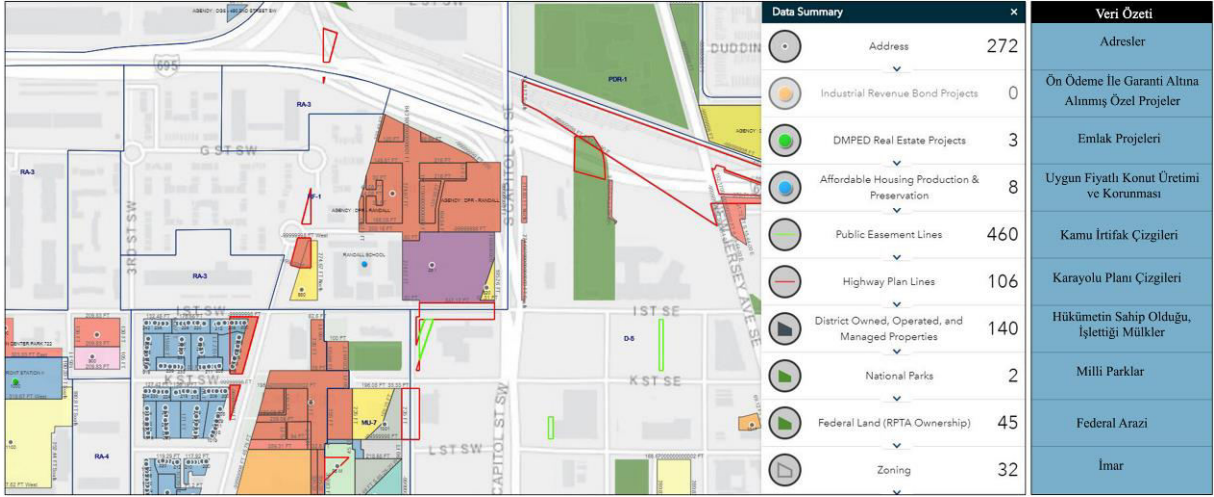
Kaynak: <https://www.google.com/maps/@38.9001155,-77.0438753,19z> (E.T. 08.11.2017)

Bu haritalar, içerisinde barındırdığı pek çok veriye rağmen, coğrafi bilgi sisteminin küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüzde coğrafi bilgi sistemi, yerel ölçekte planlama alanında geniş bir yelpazeye sahip olarak, bir çok disiplin ve uzmanlık alanı tarafından tercih edilmekte ve kullanılmaktadır.

YEREL PLANLAMADA COĞRAFI BİLGİ SİSTEMİ

Kentler, bireylerin yaşamlarını aktif olarak sürdürdükleri alanlardır. Bu aktiviteler, belirli konu başlıkları altında gruplanarak incelenebilir. Uzmanlar, gruplama yapılmış bu aktivite verilerini kullanarak kentsel planlama ve programlamalar yapabilirler. Söz konusu şehir için ani kararlar almak ve planlamalar yapmak olumsuz sonuçlar doğurabilir. CBS, kentsel büyüme ve gelişmelerin tespitini yapabilmek ve bu tespitlerden yola çıkarak topografya ve kaynaklara bağlı plan geliştirmek için kullanılabilir. Aynı zamanda, konumsal verilerden yararlanılarak, kamusal alan kullanımları sistem üzerinden görüntülenebilmekte ve anlık gelişmeler takip edilebilmektedir. (Resim 2)

Resim 2: CBS haritalarında kamusal alan kullanımı ve planlaması, Washington, DC, USA. (URL-2)

Picture 2: Public Space Use And Planning In GIS Maps, Washington, DC, USA. (URL-2)

Kaynak:

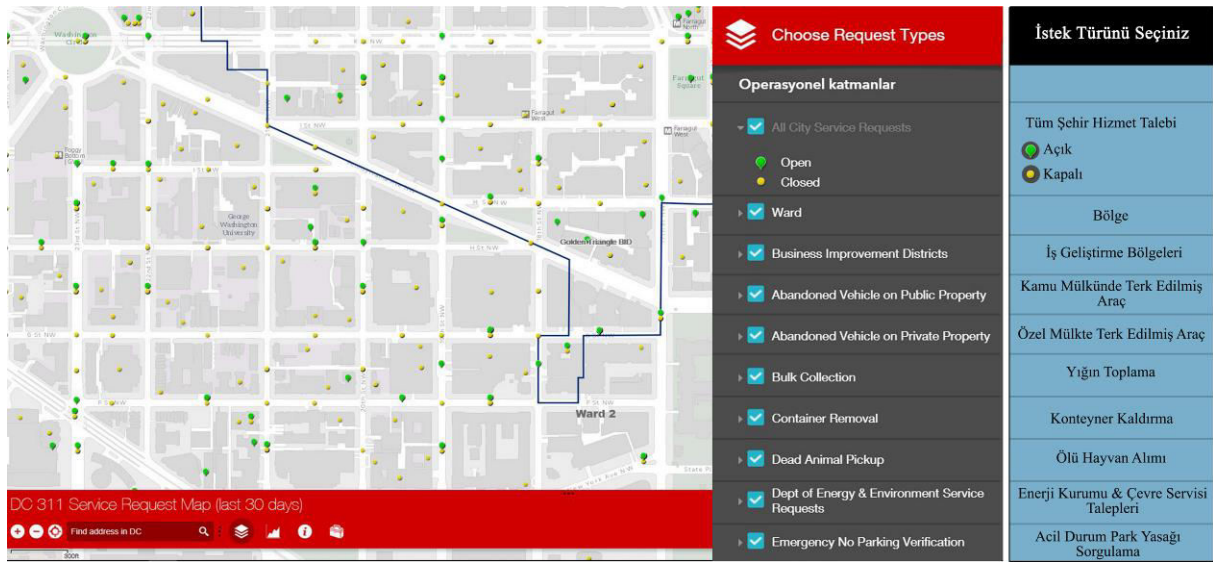
<http://dcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=31cb84a467df4fa4a1515cd2134a0eb3> (E.T. 12.12.2017)

Kentsel uygulamalarda elektrik, gaz, su ve iletişim altyapı tesisatı planlamaları, CBS sistemi üzerinden yapılabilmektedir. Ayrıca bu sistem, mevcut hat konumlarının görüntülenebilmesini sağlamaktadır. Problem oluşması durumunda ilgili sistem, sorunlu yerleri tespit edebilmekte, uzaktan müdahale ile ilgili noktanın kentsel ölçekteki bağlantılarını kesebilmekte ve yerel ölçekte, problemi çözme senaryolarını devreye sokabilmektedir. Bununla birlikte, müdahale senaryolarında, altyapı sistemlerinde kullanılan malzeme bilgileri ve bakım-onarım notları kayıt altına alınabilmekte, istendiği takdirde bu bilgilere kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

Günümüzde çevrimiçi kullanıcı aktiviteleri, iletişim ağı hizmetlerinin, gün geçtikçe daha hızlı ve kesintisiz olması gereksinimini doğurmuştur. CBS, bu ihtiyacı giderecek karmaşık ağ tasarımlarının planlanmasında, optimizasyon ve bakımlarının yapılmasında rol almaktadır. Hizmetlerde meydana gelebilecek sorunları çözmek ve kullanıcı isteklerine daha hızlı cevap verebilmek için konuma dayalı bilgilerden faydalanılmaktadır.

Toplumun sosyo - ekonomik katmanları ve yaş grupları özelinde ihtiyaç duyabileceği sosyal hizmetler ve kamusal gereklilikler, harita verileri üzerinde kodlanabilmektedir. Bu bağlamda, ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte hizmet nok-

taraları tasarlanabilmekte ve konumlandırılabilir. Kent içerisinde yer verilmesi düşünülen açık alanlar, sosyal aktivite alanları, eğitim ve sağlık yapıları, CBS verileri kullanılarak daha sağlıklı şekilde planlanabilmektedir. Bireyler, trafik problemleri, kazalar, atıkların kontrolü, acil durumlar ve güvenlik gibi yerel yönetimleri ilgilendiren bir çok konu hakkında konum bilgisi paylaşarak, CBS üzerinden istek ve şikayette bulunabilmektedirler. **(Resim 3)** Yerel yönetimler aynı sistem üzerinden bu talepleri alabilmekte, yanıt verebilmekte ve arşivleyebilmektedir. Arşivlenen veriler, yerel ölçekte sorumluluk sahibi olan kurum ve kuruluşlarla paylaşılabilir. Bu sayede, bir sonraki yerel planlamanın daha sağlıklı ve sürdürülebilir olması sağlanabilmektedir.

Resim 3: CBS İstek, Şikayet, Destek Platformu, Washington, DC, USA. (URL-3)

Picture 3: GIS Request, Complaint, Support Platform, Washington, DC, USA. (URL-3)

Kaynak:

<http://dcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=dca9e27c4c9d4c24a02cb2c5006beae2> (E.T. 20.12.2017)

Web tabanlı navigasyon haritaları dünyada ve ülkemizde oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Sistem, günlük kullanımının yanı sıra, karada ulaşım güzergâhlarının belirlenmesinden, denizde derinlik bilgilerinin tayin edilmesine kadar geniş bir alanda kullanılmaktadır. Küresel konumlama bilgileri kullanılarak anlık veriler ve uzun vadede envanter bilgileri oluşturmak mümkündür. Gü-

nümüzde ulaşım ve turizm alanları ile ilgili karşımıza çıkan küresel konumlama sistemleri de CBS'nin kullanıldığı platformlardan oluşmaktadır.

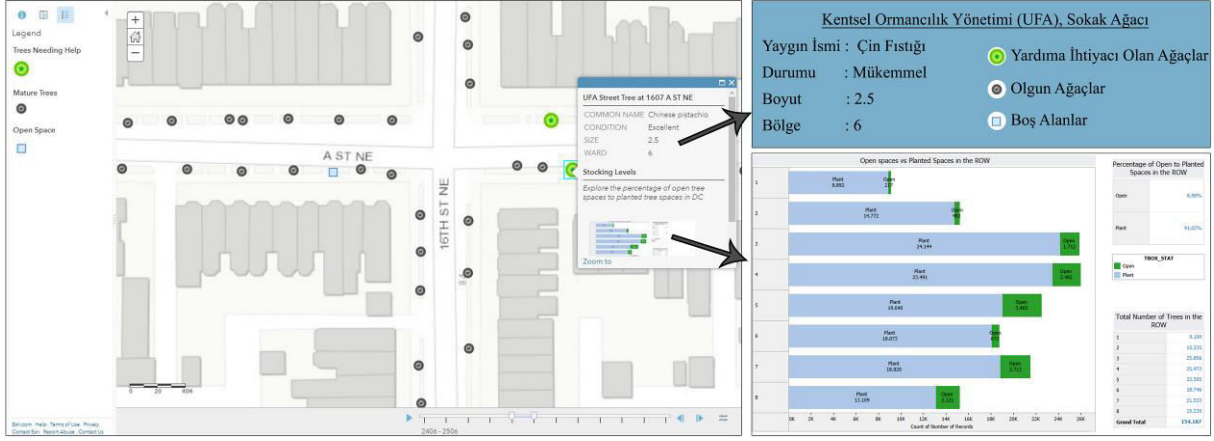
CBS, lojistik problemlerin tespitinde kullanılabildiği gibi çevreci ulaşım ve rota planlaması yapabilmek için de kullanılabilmektedir. Şehir içerisindeki otoparkların planlaması ve seyahat talep tahminleri bu sistem üzerinden takip edilebilmektedir. İlgili güzergâhta yapılması planlanan tadilat ve düzenlemelerde çevreye en az rahatsızlık verecek şekilde bir organizasyon düzenlenebilir.

Günümüzde, oldukça aktif bir şekilde kullandığımız dijital vergi ödeme sistemlerinin, konumsal verilerle bütünleştirilmesi ile emlak değerleri ve vergi analizleri elde edilebilmektedir. İnşaat izin ve kontrollerinin CBS üzerinden yürütülebilmesi, yerel ölçekte planlama kolaylığı ve buna bağlı olarak etkin bir işleyiş oluşumunu doğurmaktadır. Yerel olarak yapılan analizler neticesinde elde edilen veriler kullanılarak, emlak vergilendirmesi ve kaynak dağılımı adil bir şekilde düzenlenebilmektedir.

Yerel kaza ve sıcak nokta analizleri, meydana gelen kazalar arasında bağlantı kurmak ve kazaların meydana geliş sebepleri araştırılarak, kaza riskini en aza indirmek için kullanılabilmektedir. Günümüzde navigasyon cihazları ve akıllı telefonlarda kullanılan navigasyon uygulamalarında, trafik yoğunluğu ve bu yoğunluğa bağlı alternatif yol güzergâhları rahatlıkla görüntülenebilmektedir. Bu sayede, aynı veriler, yol ağlarında aydınlatmalar, trafik ışıkları, akıllı tabelalar vb. alanlarda optimizasyonun sağlanmasında kullanılmaktadır.

Gerçekleştirilen yerel organizasyonlarda, organizasyon yapılması düşünülen bina veya lokasyon CBS üzerinden görüntülenebilmektedir. İlgili noktanın, organizasyon yapılması planlanan tarihteki uygunluğu sistemden takip edilebilmektedir. Yapılması planlanan organizasyonun içeriğine bağlı olarak, söz konusu noktanın performans, kapasite, altyapı imkanları vb. tüm nitelikleri aynı platform üzerinden görüntülenebilmekte, gerekli tedbirler alınabilmekte ve oluşturulan senaryolar diğer yerel kurum ve kuruluşlar ile paylaşılabilir.

Coğrafi bilgi sistemi, topraklarda veri analizlerinin yapılması ve bitkilere özel üretim bilgilerinin sisteme girilmesi ile, doğru uygulamalar için yol gösterici olabilmektedir. Ayrıca, bitkiler için periyodik ilaçlamalar, bakım bilgileri ve önerileri bu sistem üzerinden takip edilebilmektedir. Zararlı bitki ve haşerelerin yeşil alanlarda oluşturabileceği tahribata karşı, alınması gereken tedbirler, söz konusu alanda yetiştirilmesi uygun olan bitki örtüsü türleri ve kombinasyonları, aynı sistem üzerinde görüntülenebilmektedir. (Resim 4)

Resim 4: CBS Üzerinde A Caddesi'ndeki Bitki Popülasyonuna Ait Bilgi Ekranı Ve Dikili / Boş Alan Grafiği, Washington, DC, USA. (URL-4)

Picture 4: Information Display And Planted / Open Space Graphic For Plant Population On A Street On GIS, Washington, DC, USA. (URL-4)

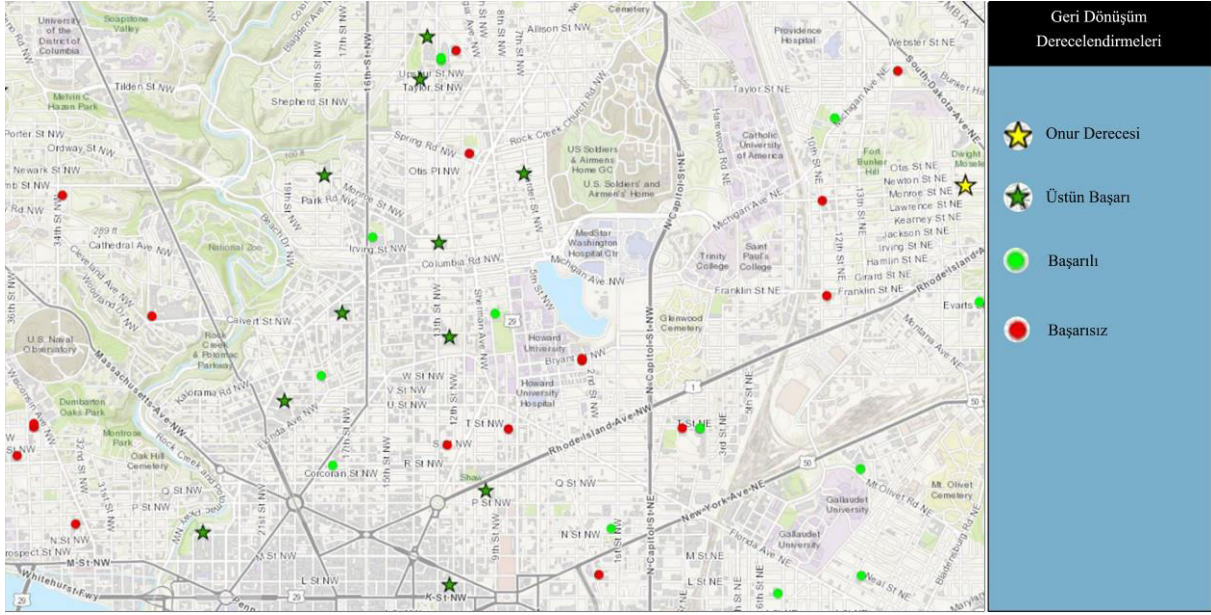
Kaynak:

<http://dcgis.maps.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=b8fa24ae023446ec93aa3159f4b4d5f8> (E.T. 24.12.2017)

Yerel sürdürülebilir planlamada, arazi ve kaynakların efektif kullanımı büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, yerüstü ve yeraltı kullanılabilir tüm kaynaklar ve temiz su rezervi CBS ile izlenebilmektedir. Şehre ait yeşil alanlar, bu alanların sulama ihtiyacı ve sulama yöntemleri, aynı arayüz üzerinden takip edilebilen diğer bileşenlerle ilişkilendirilerek, analiz edilebilmektedir. Elde edilen veriler, yerel yönetimlerin kaynak kullanımı ve çevre düzenlemesi çalışmalarında, yerel halkın görüş ve fikirlerini gerçek zamanlı olarak dikkate alabilmelerini ve çalışmalarına yansıtılabilmelerini sağlayabilmektedir.

Coğrafi bilgi sistemi, bölgesel ve yerel risk analizleri, önleyici tedbirler ve söz konusu riskin gerçekleşmesi durumunda, afet yönetimi konularında etkili olarak kullanılabilir. Mevcut imar bölgelerinde deprem, volkan, su taşkını, orman yangını vb. risklere karşı alınması gereken tedbirler ve yeni imara açılması planlanan bölgelerin tespitinde, CBS ile elde edilen veriler kullanılabilir. Hava kalitesinin ölçüm ve analizleri yapılarak olası halk sağlığı problemleri tespit edilebilir. Bu sayede, havalimanı, demiryolu, boru hatları, vb. yerel ve bölgesel ölçekte planlama gerektiren yapıların çevreye olan etkileri hesaplanabilir. Bu büyük planlamaların yanı sıra, sürdürülebilirlik kavramının özendirilebilmesi ve teşvik edilebilmesi amacıyla bina ölçeğinde uygulamalar geliştirilebilir. Atık

yönetimi ve geri dönüşümü, ilgili binalar özelinde tercih edilme sebebi ve kalite ölçütü haline getirilebilir. (Resim 5)

Resim 5: Okullardaki Atıkların Geri Dönüşüm Başarısının CBS Üzerinden Değerlendirilmesi, Washington, DC, USA. (URL-5)

Picture 5: Evaluation Of Recycling Success Of School Waste Through GIS, Washington, DC, USA. (URL-5)

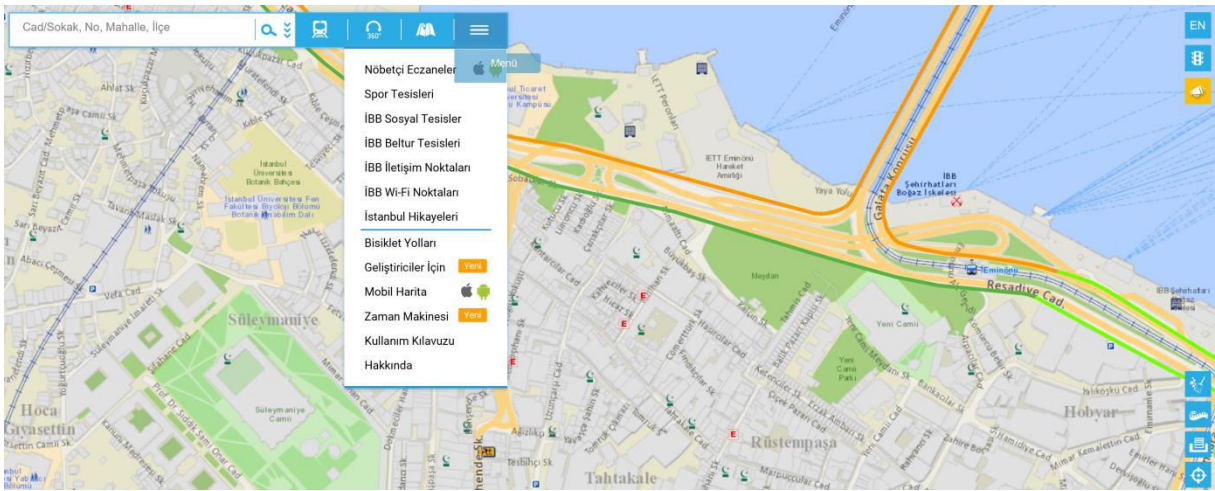
Kaynak:

<https://dcgis.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=1f4bf324cb8542488461559bf11d5573> (E.T. 05.01.2018)

CBS ile yerleşim alanında bulunan bina sakinlerinin iletişim bilgileri kayıt altında tutulabilmektedir. Yerel bir uygulama söz konusu olduğunda, bölgede yaşayanlara, ilgili uygulama hakkında toplu halde bilgi verilebilmektedir. Bu uygulamalar, haşere ilaçlamaları, elektrik, su, gaz kesintileri, arıza durumları, yerel ve bölgesel güvenlik tehditleri vb. konuları kapsayabilmektedir. Bu iletişim, bölge sakinleri ve yerel yönetim birimleri arasında karşılıklı olarak sağlanabilmektedir. Bölge sakinlerinin ortak problemleri yerel yönetim birimlerine toplu olarak iletilebilmekte, bu sayede yerel yönetimlerin ilgili probleme yönelik geliştirdikleri çözümler, zaman ve maliyet açısından daha tasarruflu olabilmektedir. Bölge sakinlerinin iletmiş oldukları dileklerine, ilgili kurum ve kuruluşların sunmuş olduğu çözümler gerçek zamanlı olarak, CBS üzerinde görülebilmekte ve bu sayede bölge sakinleri, ilgili çözümün geri bildirimlerini gönderebilmektedirler. Dolayısı ile yerel halkın, bir ölçüde yerel planlama üzerinde sürdürüle-

bilir bir otokontrol unsuru olabilmesini sağlayabilmekte, aynı zamanda sosyal bakımdan yerel aidiyet duygusunu da güçlendirebilmektedir.

CBS ülkemizde yerel yönetimler tarafından kullanılmaktadır. İstanbul Kent Rehberi uygulaması, belediyenin sunmakta olduğu birçok hizmetine rağmen yalnızca ulaşım, sosyal tesisler, nöbetçi eczaneler vb. olmak üzere sınırlı bir arayüz menüsüne sahiptir. Bununla birlikte ilçe belediyeleri, imar faaliyetleri bilgilerini, elektrik, su, gaz vb. altyapı hizmetlerini sağlayan ilgili kurum ve kuruluşlar ise arıza, bakım-onarım bilgilerini kendi uygulamaları ile sunmaktadırlar. Bu hizmetlerin Washington DC örneğinde olduğu gibi, bütüncül bir yaklaşım gözetilerek, tek bir kullanıcı arayüzü üzerinde birleştirilmesi ve menü çeşitliliğinin artırılması uygun görülmektedir. (Resim 6)

Resim 6: İstanbul Kent Rehberi Arayüzü.(URL-6)

Picture 6: İstanbul City Guide Interface. (URL-6)

Kaynak: <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>(E.T. 23.06.2018)

SONUÇ

Kentler, mimarlar ve şehir plancıları tarafından biçimlendirilen, bölgesel olarak sahip olduğu iklimsel, coğrafi ve kültürel değerler ile yaşayan organizmalardır. Bu organizma içerisinde izlenebilecek tüm politikalar, bireylerin yaşamını doğrudan etkisi altına almaktadır. Coğrafi bilgi sisteminin ilk ve en önemli bileşeni olan bireyler, yerel planlamada bir etmen iken, aynı zamanda denklemin diğer tarafında etkilenen taraf konumundadır. Coğrafi bilgi sistemi, içerisinde barındırdığı katmanların tamamında, yerel yönetimler tarafından yürütülen tüm eylemler için bireyleri sisteme dâhil etmektedir. Böylece toplumun temel yapı taşı olan bireyler, çevrelerinde gerçekleşen tüm gelişmelerden sistem üzerinden ha-

berdar olabilmekle birlikte, sisteme yön verebilecek verileri üretmekte ve geri bildirimler ile sisteme katkıda bulunabilmektedir. Bu bağlamda, coğrafi bilgi sistemi, yerel yönetimlerin daha adil, şeffaf, hızlı ve tasarruflu çalışabilmesini sağlamakta, tüm disiplinler tarafından hizmet türlerine bağlı olarak geliştirilen yöntemler ve veri akışları sayesinde, sürdürülebilir yerel planlama oluşturulmasında etkin bir role sahip olmaktadır. Ülkemizde konumsal veriye dayalı bilgi sistemleri, birçok yerel yönetim tarafından çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Ancak, farklı yönetim birimlerinin birbirilerinden bağımsız olarak kendi platformlarını oluşturmaları, kurumlar arası veri paylaşımını sınırlandırmakta, yavaşlatmakta ve problemler doğurmaktadır. Yerel yönetim birimleri altında kamusal hizmet veren, tüm ilgili kurum ve kuruluşlar, geliştirilebilecek bu sistem sayesinde, birbirleri ile Washington DC örneğinde görüldüğü gibi, entegrasyon sağlayabilecek ve daha etkin bir iş planı oluşturabileceklerdir. Coğrafi bilgi sisteminin, yerel yönetimlerde tüm sorumluluk alanları için, bir bütün olarak programlanması, veri paylaşımını hızlandırabilecek ve bireylerin tek bir ara yüz ile sisteme ulaşabilmelerini sağlayabilecektir. İlgili ara yüzün kolay ulaşılabilir ve sonuç odaklı kullanımı, bölge sakinlerinin sistemi kullanmasında teşvik edici bir rol üslenecektir. Böylece yerel halkın da sürdürülebilir yerel planlamada bir ölçüde etken olabilmesi sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Üçışık, S., Ünlü, M., Özey, R. (2002). “Coğrafya Eğitim Ve Öğretiminde Fotoğrafların Önemi”, Marmara Coğrafya Dergisi, İstanbul, sayı: 5, ss.1-8.

Balcı, İ., Çoban, H., Eker, M. (2009). “Coğrafi Bilgi Sistemi”, Turkish Journal of Forestry, Isparta, sayı: 1, ss. 115-132.

Pektaş, E. K. (2015). “Coğrafi Ve Kent Bilgi Sistemi Uygulamaları Ve Afyonkarahisar İli Örneği”, “Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, Afyonkarahisar, sayı: 2, ss. 241-260.

Çabuk, S. N. (2015). “CBS'nin Yerel Yönetimlerde Kullanımı ve Kent Bilgi Sistemleri”, Harita Teknolojileri Dergisi, Afyonkarahisar, sayı: 3, ss. 69-87.

Çukur, H. (2005). “Coğrafya Öğretiminin Hedefleri ve Coğrafi Bilgi Sistemleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 18, ss. 87-99.

URL-1, <https://www.google.com/maps/@38.9001155,-77.0438753,19z>, Erişim Tarihi: 08.11.2017

URL2,<http://dcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=31cb84a467df4fa4a1515cd2134a0eb3>, Erişim Tarihi: 12.12.2017

URL3,<http://dcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=dca9e27c4c9d4c24a02cb2c5006beae2>, Erişim Tarihi: 20.12.2017

URL4,<http://dcgis.maps.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=b8fa24ae023446ec93aa3159f4b4d5f8>, Erişim Tarihi: 24.12.2017

URL5,<https://dcgis.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=1f4bf324cb8542488461559bf11d5573>, Erişim Tarihi: 05.01.2018

URL-6, <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: E.T. 23.06.2018

URL-7, <http://dcgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer>, Erişim Tarihi: 06.01.2018

THE IMPACT OF MICROFINANCE INSTITUTIONS (MFI) ON SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES (SME) IN KOSOVO

Njomza Tasha¹

Luan Vardari²

Dena Arapi³

ABSTRACT

Small and medium enterprises are the key factors in the economy of a country. Their good development means that there are bigger chances of employment and economic development of a country. In the other side microfinance institutions offer services like loan and lecture programs to the individuals and businesses with lower incomes and for those rural. Small and medium enterprises are interconnected with microfinance institutions since the latest provide a great financial help to these businesses, the opportunity to meet their debts and other obligations. We have to consider that the main goal of microfinance institutions is to help small and medium businesses.

Then, we have to emphasize that the main goal of this work is:

- The review and presentation of the importance of small and medium enterprises;
- The impact of microfinance institutions on SME's;
- Reasons and purposes of microfinance institutions help.

Our survey is based on the literature, publications and articles. Also, we are going to do questionnaires for small and medium businesses. In this survey, we are going to use analytical and descriptive methods. As a conclusion, we can conclude that the microfinance institutions have a great impact on small and medium enterprises.

Keywords: Enterprise, Innovation, Microfinance, Institution

---

¹ CosInvest, njomzatasha@hotmail.com

² University of Prizren "UKSHIN HOTI", Faculty of Economics, luan.vardari@uni-prizren.com

³ University of Prishtina, Faculty of Law, denaarapi@hotmail.com

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Small and medium enterprises represent 99% of businesses in Europe in general, and in Balkans in particular. Defining small and medium enterprises varies from annual turnover, number of employees and values of assets. Based on this we can get this overview:

Company Category	Number of Employees	Annual turnover	Gross assets
Medium	<10 employees up to >50 employees	<2 m € up to >4 m€	< 1m€ up to > 2 m €
Small	Up to 10 employees	<50 thousand € up to > 2 m€	<25 thousand€ up to 1m €
Micro	Less than 10 employees	Less than 50 thousand €	Less than 25 thousand €

Figure 1. Determining criteria of business category

It is worth mentioning that the small and medium businesses should not be part of the leading companies in the country that are operating, as well as they have to be independent. They are characterized by making decisions easier, centralization, way of governance from top to bottom, numerous innovations etc. Establishment of those enterprises started, based on the needs to create e more workplaces. Small and medium enterprises have the possibility to build activities as well as abilities for initiatives and different ambitions.

Based on the OECD's report, has been ascertained that around 60-70% of developed countries in the world are businesses of this type. Small and medium businesses in general play an important role in the economy of developed countries and those under development, comprising 40-80% of businesses in the manufacturing sector.

	Year	Number of enterprises/establishments of which in employment size class				Employment of which in employment size class			
		1-19	20-99	100-499	500+	1-19	20-99	100-499	500+
		Percentages				Percentages			
United States	1993	73.7	19.8	5.1	1.4	7.4	14.6	16.5	61.5
Canada	1994	50.6	37.8	10.2	1.4	7.6	27.8	39.4	25.2
Mexico	1994	80.3	15.1	2.7	2.0	12.2	21.2	15.6	51
Japan	1994	74.3	21.6	3.6	0.5	22.4	30.9	25.0	21.6
Korea	1994	69.5	26.1	3.0	1.3	20.5	32.0	14.2	33.3
Australia	1994	82.0	14.1	3.4	0.4	22.3	27.5	32.7	17.5
New Zealand	1994	90.6	7.7	1.5	0.3	27.3	24.7	24.0	24.0
Austria	1993	43.2	41.5	10.0	5.2	4.3	26.9	23.4	45.5
Belgium	1993	80.4	15.3	3.7	0.6	..	..	..	..
Denmark	1993	82.0	14.6	3.1	0.3	..	..	..	..
Finland	1992	50.8	36.1	11.6	1.5	..	..	..	..
Germany	1993	71.5	19.4	4.1	5.0	19.9	22.1	10.8	47.2
Greece	1992	59.0	34.3	6.0	0.7	20.4	35.0	27.5	17.2
Hungary	1994	76.8	18.3	3.9	1.1	..	..	..	..
Iceland	1992	90.8	6.7	2.5	..	35.1	26.6	38.2	..
Italy	1992	89.7	9.0	1.2	0.2	38.7	25.0	17.3	19.0
Luxembourg	1992	79.4	15.0	4.7	0.9	13.0	22.1	35.0	29.9
Netherlands	1993	78.0	17.2	4.3	0.6	15.7	24.8	27.8	31.7
Norway	1994	40.2	47.4	7.5	4.9	9.3	34.9	18.2	37.6
Portugal	1994	85.8	11.8	2.2	0.2	23.5	32.3	27.8	16.5
Sweden	1993	44.4	40.8	12.4	2.4	6.9	23.1	35.3	34.7
Switzerland	1991	84.2	12.3	3.1	0.4	20.2	26.9	31.3	21.5
Czech Republic	1995	94.9	2.9	1.6	0.5	18.0	10.3	24.6	47.1
Turkey	1992	36.6	47.1	13.3	3.0	5.5	22.2	32.2	40.1
United Kingdom	1994	82.7	12.9	3.7	0.8	13.2	21.6	28.9	36.3

Fig. 2 Number of the enterprises in the manufacturing sector⁴

While this establishment trend of small and medium enterprises has started to decrease, on the other hand, the manufacturing sector of construction has started to develop over the years. Around 80-90% of the workers are focused on the construction sector. The variables of the employees based on the sectors are presented in the picture below. It is worth mentioning that small and medium enterprises are led by the textile sector, restaurants and hotels.

Small and medium enterprises in Kosovo, are considered very important since our country is in transition and with a high unemployment rate, where those businesses enable the mitigation of unemployment. These businesses are mainly entrepreneur businesses from the rural places or self-employed women that work for survival.

⁴ OECD, Small Businesses, Job Creation and Growth: Facts, Obstacles and Best Practices, Istanbul, 2016

	Year	Employment size class					Total
		1-9	10-19	20-99	100-499	500+	
Percentages							
United States							
Manufacturing	1993	3.5	3.9	14.6	16.5	61.5	100.0
	1988	3.1	3.7	14.5	16.1	62.6	100.0
Construction	1993	28.6	17.0	30.7	12.5	11.1	100.0
	1988	25.5	16.5	31.7	14.8	11.5	100.0
Wholesale and retail trade, hotels and restaurants	1993	13.1	9.9	22.2	11.8	43.0	100.0
	1988	13.6	10.4	23.2	11.9	40.8	100.0
Finance, insurance and real estate	1993	12.5	5.5	13.8	12.2	56.1	100.0
	1988	12.3	5.7	14.3	12.4	55.3	100.0
Total non-farm business sector	1993	10.7	7.7	18.8	13.1	49.6	100.0
	1988	10.5	7.8	19.3	13.3	49.0	100.0
Canada							
Manufacturing	1992 ..		11.4	20.3	22.0	46.3	100.0
	1989 ..		9.9	21.3	22.8	46.0	100.0
Construction	1992 ..		56.0	26.7	12.3	5.0	100.0
	1989 ..		51.0	29.4	14.5	5.1	100.0
Wholesale and retail trade, hotels and restaurants	1992 ..		33.6	25.7	13.2	27.5	100.0
	1989 ..		28.9	24.5	12.9	33.7	100.0
Finance, insurance and real estate	1992 ..		17.8	12.1	9.7	60.4	100.0
	1989 ..		17.2	14.4	10.8	57.6	100.0
Total non-farm business sector	1992 ..		25.5	20.8	15.1	38.6	100.0
	1989 ..		23.5	22.0	16.3	38.2	100.0
Japan							
Manufacturing	1993	12.5	10.4	30.8	24.6	21.7	100.0
	1986	13.7	11.0	30.6	23.5	21.3	100.0
France							
Manufacturing	1992	8.1	5.0	22.4	23.6	40.9	100.0
	1990	10.1	5.1	22.0	23.1	39.7	100.0
Construction	1992	29.0	11.5	27.5	14.0	18.0	100.0
	1990	33.9	10.8	26.7	12.8	15.8	100.0
Wholesale and retail trade, hotels and restaurants	1992	32.9	10.3	25.8	12.4	18.5	100.0
	1990	38.6	9.8	23.7	11.2	16.8	100.0
Finance, insurance and real estate	1992	15.9	7.2	19.6	17.9	39.4	100.0
	1990	19.7	7.4	18.9	17.4	36.6	100.0
Total non-farm business sector	1992	18.2	7.1	21.7	17.1	35.9	100.0
	1990	22.0	7.0	21.0	16.2	33.7	100.0

Fig.3 Classification of sectors and allocation of small and medium businesses in different countries

Small and medium businesses are the target of support from the countries where they operate, in order to create new jobs and large number of benefits which come from these types of businesses. Methods for financing of small and medium businesses usually include: overdrafts, different borrowings, leasing's, bank loans etc. For example, small and medium businesses in Germany have more opportunities to take a debt or loan than having overdraft. Foreign currency loans are characteristic for small and medium businesses of the countries like Denmark, Italy and Portugal (OECD, 2016)

MICROFINANCE INSTITUTIONS

Poverty is the main reason for measuring the country economy in transition. Microfinance institutions are those institutions which offer loan services, deposits and other services for physical and legal persons with lower incomes. Unlike banks, these institutions give smaller loans. Nowadays microfinance institutions are known as the main means of reducing poverty, which have an important role in filling the space of formal microfinance institutions and rural poor businesses.

The main source of microfinance institutions accepts funding from Banks and other financial institutions, and then they distribute them to poorest people. Microfinance Institutions are organizations that offer loans and other services for villagers, micro-entrepreneurs, poor families and entrepreneur- women. The purpose of these institutions should be:

- To improve the quality of life for the poorest people by offering them financial services.
- To be a financial institution with a clear vision for the development of the community.
- To understand and evaluate what softens poverty reduction factors.
- To enable self-employment for the underprivileged people.
- To use the funds in a rational manner etc.

Since, the number of unemployment in Kosovo is high with around 40% of active population, respectively families are with lower incomes. In 2002, in Kosovo was established The Association of Microfinance Institutions of Kosovo, where the members are also Microfinance Institutions of Kosovo. Currently in Kosovo are operating some microfinance institutions like:

- AFK
- KGMAMF
- KosInvest
- KRK
- Kep Trust
- Finca
- Start etc.

So, like in whole world also in Kosovo, microfinance institutions have the main purpose to mitigate the poverty and help the businesses with lower incomes.

IMPACT OF FINANCIAL INSTITUTIONS ON SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN KOSOVO

Small and medium enterprises in Kosovo, mainly have lower incomes. Their bigger barrier is debt recovery and initial capital. In order to have success, to be productive, competitive and to affect mitigation of unemployment, small and medium businesses should have financing so that they can achieve all this. Small and medium enterprises are almost unable to reap success without having any loan or financing. Therefore, the importance of these institutions comes into operation in this case.

In Kosovo as a story of success we can mention some microfinance institutions like:

Finca- is the organization with the Headquarter in Washington DC, USA, with its 21 branches in all continents that makes it one of the most important microfinance institutions in Kosovo. Finca offers loans and lecture programs with lots of its sub-branches all over Kosovo.

KRK- offer loans for farmers, individuals and SME's. This institution for a short period of time has managed to open its sub-branches all over Kosovo, thus being a great contribution for villagers and its small and medium businesses.

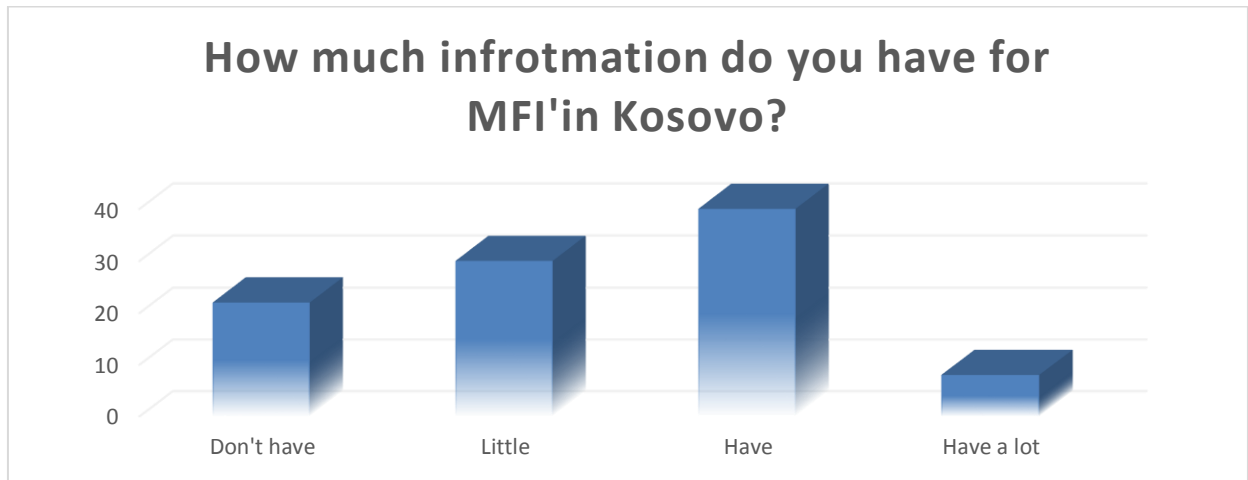
Kej Trust-is considered as the most important and the biggest microfinance institution in Kosovo, offering lending and loans of a wide range of its products. It possesses around 31 sub-branches all around Kosovo territory.

Kosovo Government has established supportive policies for the small and medium enterprises. Through these policies, it has been possible to achieve a bigger awareness and creation of better conditions for those businesses. Therefore, it's worth of mentioning that microfinance institutions are a great help and they are a very important source for these businesses.

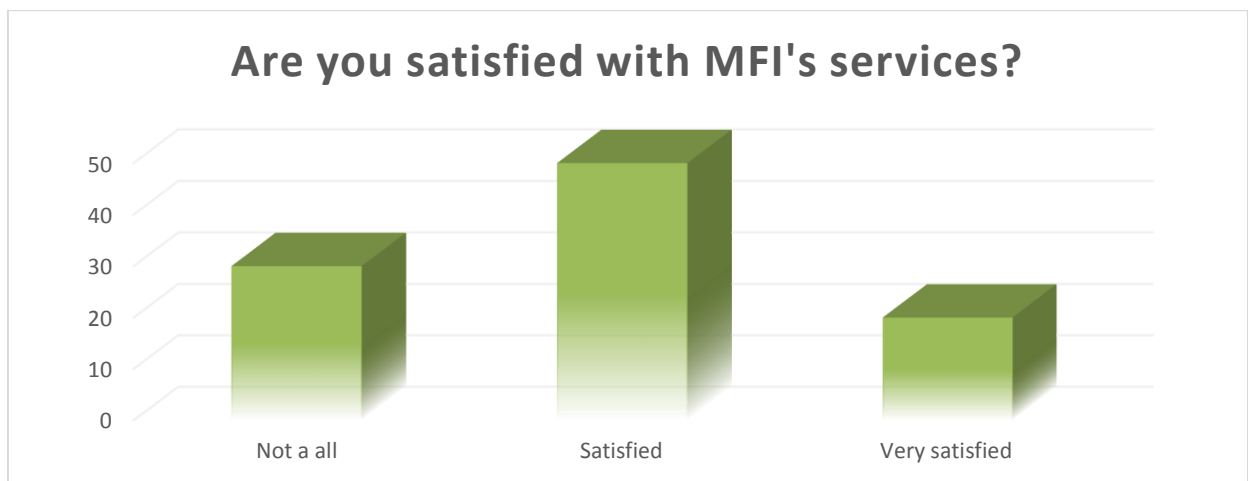
SURVEYS

Bellow we presented some data obtained through the surveys with small and medium businesses in Kosovo. These surveys were conducted in order to have a review

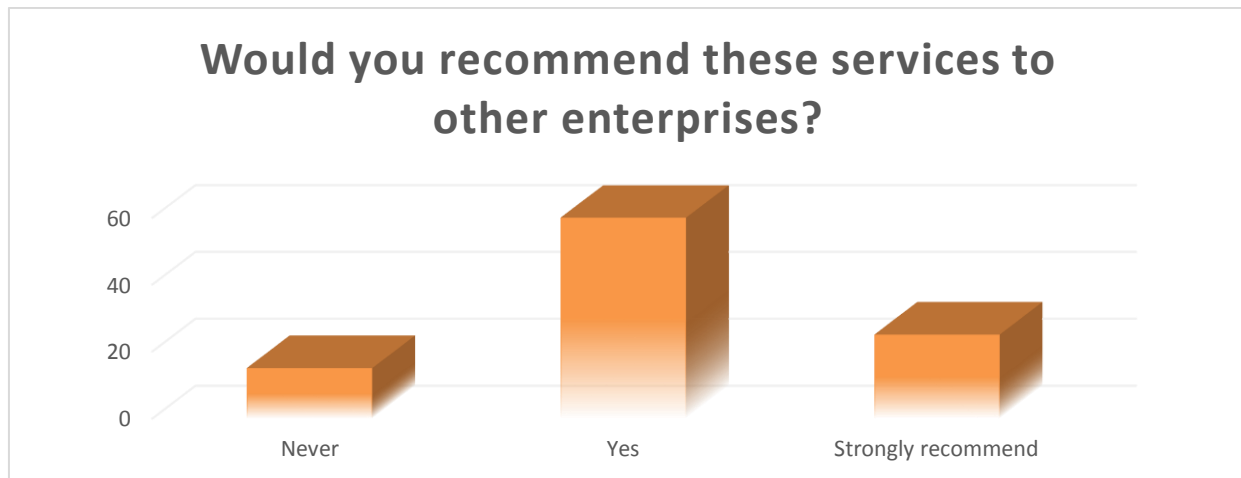
of how much are the businesses aware of services and opportunities which are offered by the microfinance institutions. 54 small and medium enterprises are included in the survey. These important results are presented as follows:

While about 50% of SME businesses have information for MFI's in Kosovo, other 30% have less and 20% of SME businesses don't have information at all for MFI's in Kosovo. The 20% of SME's who don't have knowledge at all for MFI's are urban zone business owner's as MFI's are focused in rural areas.

While 50% of SME businesses are satisfied and 20% very satisfied, on the other side 30% of SME businesses are not satisfied from MFI services. The 30% dissatisfaction shown by SME businesses is because MFI's in Kosovo are not offering other credit lines except traditional loans.

While 60% of SME businesses would recommend and about 20% strongly recommend MFI services to other enterprises, less than 20% of SME businesses wouldn't recommend this services to other enterprises.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Based on these results we can conclude that microfinance institutions should do more about that, in order to raise awareness about the existence of those institutions and their services. Since, around 50% have replied that they are satisfied with the services of microfinance institutions, still there is 15% that would not recommend these institutions services. 25% that are not at all familiar with services of microfinance institutions are a strong message that there is still more to do for the awareness of small and medium businesses.

BIBLIOGRAPHY

- Finca: www.kosovofinca.org
- Information Resources Management Association,2013. Small and medium enterprises: Concept, Methodologies, Tools and Applications.
- KepTrust: www.keptrust.org
- Kosovo International Trade Guide. [http://www.itg-rks.com/sq/Getting started](http://www.itg-rks.com/sq/Getting%20started)
- KRK: www.krk.org
- Mersland R. (2014). Microfinance Institutions: Financial and Social Performance. Palgrave Macmillan UK
- OECD. (2016). Small and medium enterprises report.

DEMOCRATIC CONSOLIDATION IN AFRICA BEYOND ELECTIONS: A STUDY ON DEMOCRATIC INSTITUTIONS- THE JUDICIARY IN GHANA AND KENYA

Opoku, Ohene Agyemang¹

ABSTRACT

The third wave of democratization which hit the world led to a spontaneous wave of democratization in most African states in the early 1990s. The reinstatement of democratic governance brought hope and relief to most citizens. This is as a result of the promulgation and entrenching of human rights clauses in respective countries constitutions. There is now a clarion call for democracy to be consolidated. It is significant to mention that Ghana and Kenya have practiced democracy over two decades. The process of consolidating democracy has become necessary owing to pockets and mass violence in Ghanaian and Kenyan elections respectively. The use of minimalists' conceptualization of measuring democracy based on elections must be discarded and give way to the maximalists approach. Dahl refers to this as the polyarchy of democracy. The study is placed within the liberal democratic theory by Dahl. The central question to ask is what roles have the judiciary played in consolidating the Ghanaian and Kenyan democracy from its inception? This is important to address this fundamental question in the new democracies like Ghana and Kenya because the more independent the judiciary and other democratic institutions, the higher the rate of democratic sustenance is guaranteed. This research is significant because the courts have been used as dispute resolution arena. It aims at investigating the role that courts have played to consolidate democracy. In 2012 Ghana's opposition party leader went to the state's Supreme Court to seek redress about electoral irregularities and malpractices. While the 2017 Kenyan elections dispute and irregularities were settled in the court. The study uses quantitative and qualitative data as its primary data source. Data from the Afro barometer survey is used. And published court rulings are used. Qualitative data via interviews of judges and political Parties officials.

Keywords: Democracy, Elections, Democratization, Democratic Institutions, Consolidation

---

¹ Ph.D. Candidate studying International Relations, School of International Relations Jinan University Tianhe, Huangpu Da Dao #610 West Avenue, Guangzhou China, +8613025167627, oopoku56@gmail.com

INTRODUCTION

Why has the judiciary become so important to the democratic consolidation in Africa? What role has the judiciary played in consolidating democracy in Africa from its inception? These questions have been central and linger on in most African states' democracy. African political wave from authoritarian strongman rule to democratization pre-dates over the last two and half decades (Huntington, 1991; Dahl, 1998 and Sorensen, 1998). In addressing and answering these questions, a theory and contextualization of democracy are required. The liberal democratic theory explains the belabored questions of whether Africa's democratization and consolidation are attainable. The minimalist view of democracy and its consolidation by Huntington and Schumpeter is relevant to the debate on Africa's democratization and consolidation. In the view of Schumpeter, "The democratic method is that institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of competitive struggle for the people's vote (Schumpeter, 1976: 260)." This contextualization of democracy is further viewed by Dahl in what is termed the procedural dimension to democracy, two dimensions or maximalist perspective i.e. the polyarchy (Robert, 1971). That is in his words, contestation, and participation- the presence of the rights, liberties, and freedom are to be enjoyed. This is the laid down processes and procedures that the state put down for the realization of democratic features. Dahl squarely and simply put, contextualized the democratic states as "the continuing responsiveness of the government to the preferences of its citizens, considered as political equal" (Dahl, 1989: 234).

To be sure, the end of Cold War period and the last periods of the 20th Century marked a great political change in the political development in Africa. This period which is termed as a wave of democratization by Huntington (1991) also hit the politically dilapidated African states. The period 1970s and 90s ushered in another wave or global shift towards the democratic regime and governance practices in most states in the world and in Africa. This wave of democratization hit these states based on the influence of globalization. What is best referred to as the "end of history" by (Fukuyama, 1992) and the integration of the world? To Huntington, this is the clash of civilization and the reach of "universal civilization" (Huntington, 1996). The process of democratization is the handiwork of collective and group movement from

non-democratic regimes of the past to a newly statecraft that is underpinned by-elections. This is people-centered government machinery that was established (Huntington, 1991 and Sorensen, 1998). As globalization hits every aspect of human life, the world becomes a global village. There is an access to information and cultural integration. Democratic culture and practices spread across boundaries of states. It is within this scope and epoch that the key question of governance and democracy are assessed (Dahl, 1998).

In retrospect, the four past decades witnessed democratization process in diverse areas of the global system. It is significant to mention here and now that the despotic regimes and strongmen style of governance in Africa paves the way to democratic, constitutional and electoral systems. This did not happen in Africa alone but in Eastern Europe. In the context of Eastern Europe, the totalitarian regimes relinquished power to clear the way for democracies. In tandem with the cases cited above, In Latin America, the military junta met its Waterloo at the dawn of the wave of democratization. Above all, some states in Asia joined the bandwagon to initiate democracy and elections (Sorensen, 1998; Birch, 2007 and Lijphart, 1999).

The praise and joy of the populace of Africa towards the democratization are based on the benefits that are anticipated to be gained from it. There were hopes among the populace of states in which this democratization took place. Interestingly, hopes about human rights, economic and political liberties, increased in economic development are high. More so at the international spectrum, it was to foster peaceful and friendly cooperation among nations (Cunningham, 2002; Sorensen, 1998; Frederick, 2001, Dahl, 1971).

This paper teases out the nuances of the key democratic institution- the judiciary on democratic consolidation. The focus of the research is to assess the democratic consolidation processes in both Ghana and Kenya. Its point of bifurcation is a digression from Huntington's turn-over test of democratization to a broader scope of Dahl's procedural dimension or the polyarchy of democratization. Data from Afro-barometer Survey and judicial ruling and precedence on electoral disputes were used. Qualitative data in the form of interviews were gathered some Justices of the courts, lawyers and political parties' leaders. It concludes on the trajectories of democratic consolidation based on strengthening the judiciary by promoting its independence which is enshrined in their respective constitutions of Ghana and Kenya.

Contextualization of Democracy

Democracy can be viewed in a different place and among different people to mean different things. In Asia, the concept, in theory, and even praxis differ from states to states. The South Koreans and Japanese have a diametrically opposed conception and institutional design upon which democratic governance resolves. This is in sharp contrast with what Chinese view democracy (Dahl, 1998). In Ghana and Kenya, the concept of democracy is closely linked with elections, freedom of speech and human rights

In the conceptual foundation of democracy, this study teases out democracy from the following categorizations; the classical and modern nomenclature. In the ambit of the classical classification of democracy, the etymology of the term *demos* (people) and *Kratos* (rule) as it emanates from the Greeks is relevant in building the concept for further analysis. This type of government was operational in Ancient Greece city of Athens. At the crux of this classical definition of democracy from the Greece origin, democracy basically means the government design in which the broader citizens rule (Sorensen, 1998 and Russell, 1972). In the view of Sorensen, the classical perspective or conceptualization of democracy raises, fundamental question about which people constitute the people, what category of participation is preserved for them in such democratic system, what arena of state affairs is favorable for participation and many other fundamental questions. This classical democracy that was practiced in the Athens created the avenue for collective political participation and decision making. This classical opinion of democracy as Birch puts it, “The Greeks gave us the word, but did not provide us with the model (Birch, 2007: 109).”

The democratic construct instituted, rendered the people as part of decision-making process. In contrast, women and slaves were excluded from the affairs of the city-state. The right to run for public office was not based on the requirements of wealth and social background. It is instructive to mention that political decision was arrived at after a thorough public debate and deliberations. A vote is cast in the general assembly to support or reject a decision. This was cast by full adults. Notwithstanding the legitimacy and social acceptance of the Athenian democracy, The Greek Philosophers such as Plato, Aristotle, and Thucydides disregarded it. In the opinion of Plato democracy is a bad form of government which is synonymous with the rule by mob.

In the same scope, Aristotle held a divergent view as opposed to Plato's. These philosophers posit that democracy promoted nothing but the rule of the ignoramuses. In the submission by Aristotle, democratic government is to serve the "common good." In a counterbalancing argument put forward by Aristotle, an abuse of power by individual or groups could be checked to promote the collective good. This is best termed as the "good" aspects of the rule of the majority politeia (constitutional government) and hand-in-hand counterpart constant and progressive partner democratic.

The contemporary perspective to democracy is bedrocked on the criticisms of the ancient Athenian democracy. The exclusion of women and slaves from the ownership of property and political participation which was critiqued by Aristotle was the turning point of this dimension of democracy. The American and French revolution which took place in the 18th century saw the reinstatement of democratic participation and regime after over an interregnum of over 2000 years. It is against this background that the imminent works of political philosophers and thought such as de Alexis de Tocqueville, Montesquieu, and Jean-Jacques Rousseau is strictly based on the equality and rights of the individual and is inclusive of the correlation and relations that exist between the states –society relations. (Cunningham, 2002: 13 and Kurian et al, 2011)

Importantly, the principle of human rights and equality have been the pivot of the contemporary democratic principle in addition to political participation. The effect on contemporary democracy has not been following strictly the mode and function of the Athenian system. In the modern dimension, it treks on the wheels of nation-states. Beyond the nation-states characteristics, it is instituted on the grounds of indirect or representative form as opposed to a direct system that the Greeks practiced. Under the jurisdiction of the representative system, the electorate elects their representatives in a free, fair and transparent election. This is more clearer in that the modern democracy become dominant in the 19th century as a result of the institutionalization of a representative system in which the people choose their representatives in a free, competitive and fair and to use a better word to describe what ought to be in this democratic elections, especially in Africa, a violent free elections. In order to obtain the status of democracy that the liberal democratic societies have established, it comes at a cost. Politics of inclusion or incorporation in the United States ripped

in the 1820s and 1830s this was the male citizens given the right to vote in competitive elections. The case of Britain, although parliamentary government and its institutions were set up in 1688, it took 1867 before the right to vote (franchise) was guaranteed for the majority of its citizens. It is instructive to conclude that in spite of the spread of democracy, the system in its contemporary arrangements and practice is a new phenomenon that is developing in the political history of man (Birch, 2007).

Liberal Democratic Theory

This study is placed within the liberal democratic theory. The theory focuses on the conditions that are prerequisite for democracy and its consolidation. Among the founding fathers of the liberal democratic theory are Larry Diamond (1999 (Schumpeter, 1976) (Dahl A. R., 1998) (Sorensen, 1998) and Lumumba Kasongo (2005). In the view of Lumumba- Kasongo, (2005:10) Liberal democracy is “the system of governance that, in principle, protects citizens’ rights and privately-owned instruments of production (land, machinery, factory buildings, natural resources and the like). The state produces social equilibrium”. Frempong, (2007 :128) argues that the cardinal definition of liberal democracy is that for “the management of state affairs, there should be an open and free field for members of society to compete to exercise the power to control and manage the material resources of the state for and on behalf of the entire population, irrespective of race, religion, gender or political conviction.” On the other hand, liberal democracy means a form of government where representative democracy is well instituted and operates on the principles of liberalism. The pillars of liberal democracy are the conduct of free, fair and competitive elections, the existence of a multiple and varied political parties, the operation of separation of powers among all arms of government, the presence of the rule of law, the protection of human rights and the respect for civil liberty of all persons. And among other things, there must be a constitution either codified or un-codified Diamond (1999). In the view of Diamond (1999), liberal democracy involves a political system that protects the liberty of groups and individuals; it ensures the operation of civil society and the protection of private life without the control of the state. Democracy, when looked at as the mere rule of the people or as a process of selecting government through the ballot box in a periodic manner through free and fair manner, is better than any system that does not go by this process (Diamond, 1999).

Dahl, (1989) added that liberal democracy is adjudged the best form of government that ensures accountability, peace, and predictability. Democracy catapults and guarantees citizens freedom as no other workable alternative does. The following are the components of liberal democracy by Diamond (1999:11-12).

- *Control of the state and its key decisions and allocations lies, in the fact as well as in constitutional theory, with elected officials (and not democratically unaccountable actors or foreign powers); in particular, the military is subordinate to the authority of the elected civilian officials.*
- *Executive power is constrained, constitutionally and in fact, by the autonomous power of other government institutions (such as an independent judiciary, parliament, and other mechanisms of horizontal accountability).*
- *Not only are electoral outcomes uncertain, with a significant opposition vote and the presumption of party alternation in government, but no group that adheres to constitutional principle is denied the right to form a party and contest elections (even if electoral thresholds and other rules exclude small parties from winning representation in parliament).*
- *Cultural, ethnic, religious and other minority groups (as well as historically disadvantaged majorities) are not prohibited (legally or in practice) from expressing their interest in the political process or from speaking their language or practicing their culture.*
- *Beyond parties and elections, citizens have multiple, ongoing channels of expression and representation of their interests and values, including diverse, independent associations and movements, which they have freedom to form and join.*
- *There are alternative source of information (including independent media) to which citizens have (politically) unfettered access.*
- *Individuals also have substantial freedom of belief, opinion, discussion, speech, publications, assembly, demonstration, and petition.*
- *Citizens are politically equal under the law (even though they are invariably unequal in their political resources).*
- *Individual and group liberties are effectively protected by an independent, nondiscriminatory judiciary, whose decisions are enforced and respected by other centers of power. And finally,*

- *The rule of law protects citizens from unjustified detention, exile, terror, torture, and undue interference in their personal lives not only by the state but organized nonstate or antistate force.*

The crux of the liberal democratic theory talks about the conditions that must be in place for competitive democratic elections to be smoothly organized. The argument of this theory is that peaceful, free, fair, competitive and violent free elections can be organized only in the atmosphere of democracy. Among the fundamental features is that people with ethnic, cultural, religious and minority groups are included in the democratic process and their interest respected.

It is in this same vein that Hagan (1995) argues that for the smooth administration of the state, some conditions must be in place including a liberalized level playing field for all groups in the society to contest for power and to control and govern the whole population for the betterment of everyone, irrespective of race or ethnic origin, gender, creed or political belief.

As Ghanaians and Kenyans deepen the gains made in their electoral democracy, it is important that democratic principles are applied in elections and also tolerance of diverse groups is promoted. The desired goal of Ghana and Kenya to obtain a quantum leap in its democracy is inextricably joined to all the various facets of liberal democratic principles to avoid the desire of aggrieved group to recourse to violence.

The theory is relevant for the study in that it serves as the basis for hypothesizing what role has the democratic institution such as the judiciary in Ghana and Kenya played in consolidating the democracy?

Research Methodology

The research used quantitative and qualitative data. The mixed method approach is used in gathering data. It is instructive to mention here that the quantitative data are extracted from the data pool of the Afro barometer and the freedom house research data based on the studies on democratic institution i.e. the judiciary in Ghana and Kenya. The relevance of these data to the empirical studies is that it exudes the true reflection of the respondents and the research questions are addressed based on the credibility and the richness of the data. Afro barometer and the freedom house have developed a high pedigree in democratic studies that the essence of using their data is significant to the study.

The studies in the bid to tease out the research question also relied on books, law reviews, scholarly articles from peer review journals, magazines, and newspaper reports. The researcher administered structured elite interview with intellectuals and elite in academia. Judges and politicians were interviewed. This enhances was utilized in information gathering in respect of qualitative primary data as well as patronage analytical framework was deployed.

Literature Review

Democratization Trajectories to Consolidation from Rustow's Model

To properly and canonically understand the democratic transition in Ghana and Kenya, it is adequate to critically examine it within the ambit of history. This section reviews the trajectory within the context of Rustow's model of transition to democracy. The model is significant in two ways; it contextualizes the democratization process within the conditions inside the state's pre, during and after the transition. It further draws empirical and historical allusions to strengthen the basis of its arguments.

To begin with, the process of democratization in Africa has been spontaneous and sporadic as posited by Sorensen (1998). However, the sporadic nature does not mean the transition occurred in a vacuum. The transition to democracy in Africa in the early 1990s had a remote and immediate condition in place to trigger. It is, therefore, important to examine the epoch of Africa's past political, economic and social past shortly after the process of decolonization was over. It is significant not to assess the Africans wave of democratization by excluding it from its political history of the agitation for independence in the period of 1950s and 60s. The wave of independence in African states which Ghana and Kenya are at the center of the debate commenced after the World War II and the establishment of the United Nations. To be sure, the period 1960 is termed by political historians as the period of Africa's political independence. This is followed by the second wave of independence in the 1970s and 80s and 90s. where the remnants of Africa's colonized states in the likes of Guinea-Bissau, Cape Verde, Mozambique and Angola, Zimbabwe, Namibia and South Africa respectively (Chazan et al, 1988). The correlation that existed between the 'self-government' after independence for the safeguard of the right to political participation and competition, and above or the guarantee of the rights and liberties of the nationals

and individuals in the various African states. Simply put, independence was synonymous with democracy. Besides the broad masses joined the struggle for independence just to be liberated, politically, economically and socially. It is therefore not misleading for one to equate independence and the desires of the people are establishing a democratic state as a veritable clarion call for democracy.

The statecraft and the government system that was institutionalized after the collapsed of colonialism was an important background and a preparatory grounds for the third wave of democratization in Africa. Although the wave and the drift to democracy have been spontaneous and sporadic, it did not occur in a vacuum. It is instructive to add that, it is against this background that this paper teases out Dankwart Rustow's "Transition to Democracy." To arrive at the conclusion of Rustow's democratic consolidation, the pathway to this process is significant to give a systematic and chronological trajectory of the case of Africa with the focus on Ghana and Kenya.

The Third wave of democracy hit Ghana in the early 1990s. The military junta (The Provincial National Defense Council, PNDC) that was in power from 1981 to this time resorted to democratic governance after the external and internal pressures from the International Monetary Fund and the World Bank and civil society groups. The enormous and dilapidating economic crisis of the 1970s and 80s forced the regime to kowtow to the political conditionalities attached to the aids, grants, and loans by the IMF and the World Bank. These external pressures were met with civil society groups, the student body, the academia and the church. The result of the agitation for political reforms, elections and democracy and the opening up of the political system compelled the regime to drift to a move that is categorized as the nucleus of Ghana's Fourth Republic after 1979 abrogation of the third Republican constitution. In the view of (Boafo-Arthur, 2007 p2-3), the combination of external and internal pressure for the wave of democratization in Ghana chalked the following dividends:

1. The holding of district-level elections in 1988 and 1989.
2. The collation of views on the democratic future of the country by the National Commission for Democracy (NCD) set up by the PNDC.
3. The promulgation of a law on 17 May 1991 setting up a nine-member Committee of Experts (Constitution). The mandate of the committee was to prepare a draft proposal (constitution) taking into account previous constitutions of

Ghana since independence and any other relevant constitution(s) as well as matters referred to it by the PNDC.

4. Inauguration on 26 August 1991 of a 260-member Consultative Assembly to draw up a draft constitution (based on the work of the Committee of Experts) for the country.

5. Submission to the PNDC on 31 March 1992 of a draft constitution by the Consultative Assembly. Consequently, an Interim Electoral Commission (INEC) was set up.

6. A referendum on the draft constitution was held on 28 April 1992 with 92.6 percent of eligible voters voting in favor of the draft constitution.

7. Lifting of the ban on political party activities on 15 May 1992. Flight Lieutenant Jerry Rawlings, chairman of the PNDC, founded the National Democratic Congress (NDC) to contest the presidential and parliamentary elections.

8. Holding of presidential election on 3 November 1992 and the parliamentary election on 28 December 1992.

9. The inauguration of the Fourth Republic on 7 January 1993 with Rawlings as the President.

By focusing on the above, it gives the condition for democratization in Ghana in a better perspective. The view held by Rustow, that the process of democratization involves national unity is achieved in this arena of Ghana's democratization process. The mass agitation and support for the conduct of district-level elections in 1988 and 1989 coupled with teeming civil demonstrations that were organized by the Movement for Freedom and Justice reaffirms the aggregation of a high national unity and unification for democratization. The aggregation of what constitutes national unity is put as this by Rustow... "It simply means that the vast majority of citizens in a democracy-to-be must have no doubt or mental reservations as to which political community they belong to. This excludes situations of latent secession (Rustow, 1970). To Rustow, the national unity remains the bedrock of democratization. The case of economic morass and developments that have been highlighted in the above paragraphs solidifies that national unity. It is the sine qua non for the process. In that national unity must eschew secessionists wars. The case of Ghana has proven to be positive and resilient in this sphere. However, there remain ethnic under-currents and cleavages. It is relevant to for analysts to access the national cohesion and unity in a

potpourri of ethnic divisions and conflicts. At the larger extent, the people view their national identity, superfluous over the ethnic variables. The ethnic division resurfaced when democracy as instituted and elections were to be organized. Since the winner of the election commands the allocation and distribution of the scarce resources, ethnicity comes in as a means of aggregation support and vote in general elections. A veritable example is Kenya.

Kenya a sub-Saharan African state's transition to democracy is not different from its counterpart states like Ghana. The case of Kenya is into the collection of states in Africa that benefited from the contagious third wave toward a participatory and democratic government in the 1990s. This is against the background of an institutionalization of *de jure* one-party state in the 1970s and 80s as opposed to a *de facto* one-party state in 1969. The first democratic and multiparty election in Kenya after the independence of the state was held in 1992 and the second in 1997. These were earlier preceded with a strongman rule and despotic government systems. It is sufficing to add that these much-awaited democratic elections in that were organized in Kenya in the era of 1992 and 1997 were not just full of tension and acrimonies but there was also mass violence. More important is the electoral victory of the incumbent regime party. The Kenyan African National Union (KANU) was all the two elections (1992 and 1997). In Ghana, the case was no different. The leader of the PNDC the military regime that was compelled by several factors both internally and externally to democratized also was with mere margins as opposed to the opposition parties. In spite of the abuse of incumbency and the use of violence and force to rig the elections by the incumbent regime, there was a change of government and power alternation in both Ghana and Kenya in 2000 and 2002 respectively (Laakso, 2007).

The above background conditions in Ghana and Kenya were intertwined with what Rustow put it in his model, the preparatory stage. A vivid account of the transition process in Africa must not relegate this paramount state. In the political polity of Ghana, the remained political elites, and activists who constantly and rigorously challenged the status quo and insisted on reforms and a move towards a democratic transition. In the political annals of the struggle for the reinstatement of democratic government in Ghana, notably the Movement of Freedom and Justice, the Ghana Bar Association i.e. an association of lawyers, academics, and the church played a monumental role in the quest for the restoration of democratic transition. Rustow (1970,p

352) posits that the dynamic process of democratization itself is set off by a prolonged and inconclusive political struggle. To give it those qualities, the protagonists must represent well-entrenched forces (typically social classes), and the issues must have profound meaning to them. Such a struggle is likely to begin as the result of the emergence of a new elite that arouses a depressed and previously leaderless social group into concerted action. Yet the particular social composition of the contending forces, both leaders and followers, and the specific nature of the issues will vary widely from one country to the next and in the same country from period to period. It is significant to mention that this preparatory does not exclude the broad masses. It neither does black them at the backburner. The farmers, particularly cocoa farmers, peasant farmers, fishermen, traders, businessmen and women, and artisans have been pivotal to the preparatory stage. Nature and composition have been as it is because of the social structure of the Ghanaian political and social structure. The elite has since the times of independence struggle in the 1930s, 40s, and 50s were at the forefront with a loyal and teeming support from the masses. This can be analyzed some day in a critical evaluation of the social and political structure of the Ghanaian political construct. To further underscore the role of these factions of the Ghanaian society to the agitation for democratization, the common denominator has been underpinned on social and economic factors. Higher unemployment rate and gross economic morass have deepened the relationship that has existed between the masses and the elite towards a common agenda of democratic governance. The Struggle for the peoples' power and trends that preceded the transition to democracy in Ghana falls in tandem with the second stage, the preparatory stage as hypothesized by Rustow in the web of steps from democratization to consolidation Kenya within this scope has a no different point of bifurcation when juxtaposed with that of Ghana. Kenya joined the legion of African that gained independence from the British in 1963. The hope of the people for political liberation after independence was dashed after the de jure one-party state was institutionalized in the 1970s and 80s a federal constitution referred as 'majimbo', which was under the aegis of President Jomo Kenyatta was abrogated. The leadership of the president and his eventual successor, Daniel Arap Moi, the state was placed under a highly centralized system of strongman rule and autocratic

leadership. This served as the basis for the aggregation of political elites to rally to demand the return to democracy².

More positively, there have been leaders on the large scale in the context of Kenya who has collaborated to the democratization process. Many political parties have emerged in Kenya over the transition period in a state with over 42 ethnic groups. The prototype political parties that have been in 9Kenya are the African National Union (KANU) and the Kenya African Democratic Union (KADU) were formed in 1960. Both parties fought for independence and in 1963 Kenya became an independent state. KADU merged with KANU in 1964 making KANU the only political party in Kenya under the leadership of President Jomo Kenyatta. The tribal groupings are not different in the eve of the third wave of democratization. These took a similar scope and form as the de javu school of thought have in most instances won in Africa. Shape as economic and social issues came to the fore under the despotic regimes.

In as much as Rustow argues that the process of democratization may go along systematic and procedural steps do not mean that the process in elsewhere has been programmed to follow this continuum of order. The stages may be overlapping. In the instance of, as posited by Sorensen, the preparatory stage preceded the national unity process for democratization to be institutionalized.

In the case of Ghana and Kenya, the aggregation of the broad masses that encompassed the elite and middle class have been unified on general terms for the struggle to reinstate democracy. It is often reported in the literature of the cleavages and divisions. However, the praise and joy of these cases are that although there exist polarization and acrimony, the agenda for democratization has not been disturbed or disrupted into a secessionists' war. The acknowledgment of the state and its diversity is

---

² This is relevant to mention that the political elites and masses have grouped not under national character alone but there have been a sharp and deep rooted ethnic coloring during this period of national quest for political reforms which resulted to the drift to democratization. It is important to add that the ethnic groupings in this arena have been significant based of the commanding of the national resources and distribution. Political parties in this polity are formed to command the greater share of the national resources and allocation. This give a better understanding into why ethnic cleavages and violence have been at the core of Kenya elections and politics.

the condition inside the preparatory stage of Ghana and Kenya. There is some optimism at a cursory glance of how the transition gathered momentum and teeming support.

In lieu of the preparatory stage is the decision stage, which encompassed the lift of the ban on political party formation. However, this did not guarantee the right to free speech. Political parties' leaders were put under surveillance. Criminal libel law was in place to skew the political discourse towards the praising of the 'strongman' and dictatorial leader and his appointees. It is significant to know that the short notice of elections and the lift of the ban on political grouping and parties attributed to among others the electoral defeat of the opposition parties in Ghana and Kenya. Akin to the decision stage, Rustow opines that the decision stage "on the contrary ...to the preparatory phase is a deliberate decision on the part of political leaders to accept the existence of diversity in unity and, to that end, to institutionalize some crucial aspect of democratic procedure (Rustow, 1970: 355). The decision stage became more pressing and needful based on the domestic and external pressures that were placed on despotic leaders in Africa. The decision to democratize in Africa has not happened in a vacuum put squarely Bofofo- Arthur. Rawlings of Ghana and the leader of the PNDC like his counterpart in Kenya, Daniel Arab Moi was never magnanimous for a democratic transition. To be sure, civil society groups and IMF/World Bank conditionalities are the byproducts of the main reason for the decision of these despotic rulers to metamorphose to the road of democratization.

Inevitably, the transition was compelled by the conditions that were beyond the control of the autocratic leaders. It is intriguing to know that the decision to democratize was made but the desire to allow true democratic institutions and norms to work was another issue. This confirms a Ghanaian adage that 'you have sold the monkey but still grabbing its tail'. The spontaneous transition to democracy with the unpreparedness of the autocratic leaders to retire from power is attributed to why the politics in Africa after democratization remains it is designed and practiced.

The final model that sums up the model and transition to democracy with Rustow's model as a torchlight is the consolidation process. This is the final stage as teased out by Rustow. In terms of a definition of democratic consolidation, there is no universally accepted definition to it. However, this study uses what Dahl and other scholars accept as "democracy becomes the only game in town." This implies that groups and

political actors accept that the ballot box is the only means to a change in government. It acknowledged political completion and participation, political tolerance and the safeguard of human rights.

The Failure of Elections to Consolidate Democracy in Africa

The history of democratization in Africa is predominately built and assessed on a rudimentary aspect of democratic governance. i.e. elections. It is therefore instructive and not out of place to view Africans understanding of democracy with the scope of voting. The right to vote is viewed as the power of the electorate over their representatives. It is not surprising therefore to hear in Ghanaian electoral and democratic discourse the popular Ghanaian language “kokromoti power” literally meaning the power of the thumb. In spite of the power that the Ghanaian and Kenyan vote deemed to wield through voting right, democracy limp as elections has a failure to present the desired goal of democratic consolidation. The narrow premise of democratic consolidation through the election and the turn-over test by Samuel Huntington have in its entirety and squarely bred the ‘fallacy of electoralism’. Simply put the aggregation and lowing of democratic consolidation based on the mere conduct of democratic elections while other democratic indicators are neglected. This is supported with the huge evidence of electoral irregularities, rigging, ballot stuffing, vote buying, pockets and mass violence, weak democratic institutions, clientelism and neo-patrimonialism institutionalized to achieve the desired goal of power holders. In effect, elections in Africa have become a ‘zero sum game’ in which winners take all. The winners control the scare resources for development and the direction of the future (Laakso,2007).

The use of electoral violence as a means of winning elections in Africa specifically in Ghana and Kenya stems from a potpourri of factors and reasons. The existence of ethnic cleavages and the presence of poverty and illiteracy are attributing factors. These are the core reasons why peaceful democratic elections are hard to come by after over two and a half decades of democratic governance in Ghana and Kenya. In the works of Andreas Mehler, he puts it this way “ Violence, therefore, may be a common mode of political competition in African societies, more than consensus and

co-operation” (Mehler, 2007). Whiles in Ghana, the cases of violence in electioneering process is not high but pockets of violence, Kenya, on the other hand, have escalating pockets of violence.

Mass Violence in Kenyan Elections

To buttress the above reasons why elections have failed to produce democratic consolidation in Africa, and reducing democratic consolidation to elections is a myopic test of the variable of democratization is that, violence in these democracies have constantly increased in proportions. In the case of Kenya, the drift towards democratic and multiparty election system after the country’s independence took place in 1992 and 1997. In all these elections which were won by the Kenya African National Union (KANU) were submerged in violence. This violence occurred in the form of pre, during, and post elections. This significant to add that the third elections in 2002 which the opposition party; National Rainbow Coalition (NARC) and the Democratic Party was violence free. Kenya electoral history has been characterized by ethnic violence. The politics of pre-1992 general election saw the Rift Valley ethnic cleansing. The incumbent government instigated and insight its supporters against the opposition parties tribes. The antics of the government led by Moi was to personalize and tribalized the area. The results of the violence led to the killing of over two thousand people with about twenty thousand been displaced (Kuria, 1994). This process of mass violence continued in the 1997 elections. In a more fashioned style, the 1997 ethnic cleansing occurred in the Coast Province of Likoni and Kwale south of Mombasa. The strategy applied here was to reduce the votes the opposition parties by using violence as a means disperse and intimidate the voters from voting for the opposition knowing that the place is the stronghold of the opposition party. These tribes were the central focus of the regime, Luo, Kikuyu, and Kamba. In the end, the desired goal was achieved. Electorate turnout was thirty-seven percent (Laakso, 2007 and KHRC, 1997). In the view of Benjamin Reilly politicians in all divided societies that have cleavages with race, religion, language or ethnicity use the above mention as a means of achieving political power. He posits that the politicians “play the ethnic cards” and “outbidding- increasingly extreme rhetorics and demands (Reilly, 2006)”

The infamous Kenyan electoral clashes and violence of 2007 is preceded by the events and violence of decades and the penultimate one is the 2002 violence. The core catalyst of 2002 was the prelude of tension that characterized the elections. In the River Valley area, Militias used crude weapons to inflict wounds and harm on those that do not share political ideology and direction with them. The cause of the tension was multifaceted. The selection of the son of Kenyan first president, Uhuru Kenyatta as the leader of the KANU and the presidential candidate. The modus operandi of these militias have been to disrupt rallies and others were to challenge the candidacy of the leader of KANU. The violence escalated and led to the death of at least twenty Kenyans (Laakso, 2007).

Pockets of Violence but Abuse of Ethnicity in Electoral Politics in Ghana

The electoral politics in Ghana is not different from the historical account given on the above. The presence of ethnic and tribal abuse for votes is the common denominator that runs through Ghana and Kenyan electoral politics and democracy. The point of bifurcation is that electioneering campaigns and electoral process in Ghana have limited violence. The elements of violence in Ghana's case is termed as pockets and small scale as opposed to the Kenyan mass violence. Right from the commencement of Ghana, groups, and ethnicity have dominated the cause of violence and tension during general elections. This has received some attention from social scientists. The worrying trend is the heightening in the cases of violence and tension within the periods of pre, during and post elections. Ghana has been relatively peaceful with no records of mass violence. Juxtaposing Ghana and Kenya on the grounds of electoral violence, Ghana stands on the premise of good performance. That notwithstanding, there are usually overlooked violence and clashes.

Democratic Institutions and Consolidation- The Judiciary in Ghana and Kenya

The framers and drafters of Ghanaian and Kenyan Constitutions took into cognizance the constitutional and legal basis for the judiciary to be independent. In Article 125 (1) of Ghana's 1992 Fourth Republican Constitution, it is spelled out the genesis of the powers of the judiciary... it put it as .... Article 127 in the same vein provides the legitimate basis of the judiciary as an independent organ of government and free from the control and dictates of any organ of government or group of persons or a

person's whims and capricious desires. Likewise, the judiciary in Kenya enjoys this same independence. To be sure, The Constitution of Kenya 2010 which forms the fundamental law and jurisprudence of Kenya, set the agenda for a judiciary independence. In article 160. (1) it stipulates that "In the exercise of judicial authority, the Judiciary, as constituted by Article 161, shall be subject only to this Constitution and the law and shall not be subject to the control or direction of any person or authority. (2) The office of a judge of a superior court shall not be abolished while there is a substantive holder of the office. (3) The remuneration and benefits payable to or in respect of judges shall be a charge on the Consolidated Fund.

At the crux of the safeguard for the judicial independence in Ghana and Kenyan political polity is tailored to achieve justice, fairness and to promote democratic governance in the spirit of competition and participation. The judiciary in Africa and in this case Ghana and Kenya have a legal obligation to safeguard and protect the democratic system that is instituted. The role of the courts in adjudicating disputes includes electoral and electioneering cases. This is more so when the political environment in which Ghana and Kenya practice democracy is filled with acrimony, tension, and violence. The institutionalization of the court and in these case the low and Supreme court for electoral malpractices and offense is a bulwark for building trust and confidence in the democratic dispensation. This is a veritable example for promoting democratic participation and competition beyond the electoral system and body.

Historic Election Petitions, Ghana 2012 and Kenya 2013 and 2017

It is more important to touch on the role and impact of the election petition in Ghana and Kenya during 2012, 2013 and 2017 respectively. The use of the court in resolving electoral disputes is commendable in democracies that are on the verge of consolidating. Election petition cases have taken place in countries like Ghana, Kenya, Nigeria, Sierra Leone, Uganda, Zambia and even Zimbabwe. The petitions in these cases were filed to challenge the presidential election results against the background of irregularities and rigging. It is instructive to add that none of the states except the Kenyan 2017 election petition verdict turned the results of the elections (Azu, 2015). So start with the case of Ghana, on December 7th, 2012, Ghanaians went to the polls to elect their president and members of parliament. The pre, during and post elections were marred by tension and pockets of violence in some constituencies. Significantly,

the election was zero down to the candidates of the two dominant Political Parties, the incumbent president John Mahama of the National Democratic Congress (NDC). Mr. Mahama was declared by the Electoral Commission Chairman as the winner of the presidential competition with 50.7% of the valid vote cast. This was a marginal win in that the votes that separated the two candidates were a few thousand votes at the brim of a run-off election. The opposition Party (NPP) was the greatest contender. In the same way, the opposition party's candidate, who had competed in the 2008 election as the flagbearer of his party, Nana Akufo-Addo obtained 47.74% of the valid votes cast. The elections were marred with irregularities and malpractices. Akin to this, the opposition party, the NPP alleged tampering with results by the Electoral Commission (EC). The disagreements in the electoral verdict saw the historic filing of a petition at the Ghanaian Supreme Court to review the election results. The NPP in a bid to adduce evidence to support their allegation produced more than 11,000 electoral record receipt known as the "pink sheets" to the court for vetting and perusal. In effect, the opposition party wanted an audit of all the electoral results conducted and declared in all polling stations and constituencies. The plea before the Supreme Court included the annulment of the electoral results and the declaration of President Mahama as president-elect. In the petition, there was another issue of the EC to provide evidence of 14,000 from abroad without a credible voter register. At the end of the exercise. The process of the election petition took eight months for the Supreme Court to be able to pass a judgment. The turn and uncertainty in the country were high.

More significantly was the "dooms" or "the judgment" the streets of Ghana were deserted, people hid in homes for the fear of post-election violence. At the end of the months of electoral litigation, the Supreme Court reaffirmed the declaration of President John Mahama as the valid elected candidate in the elections. The opposition leader accepted the verdict but disagreed with it. The opposition party reaffirmed its hope in the use of the court in seeking justice and in defending Ghana's constitution and democracy. The party declined to seek a judicial review of the decision by the court. At the end of the petition, the electorate has been abreast of the issues in electoral regulations and procedures. The effect of the petition was to help future electoral reforms and democratic consolidation. Constitutional purists, psephologists,

and political Scientists have adjudged the process as a means of transiting from the electoral basis of democratic consolidation to a more institutional arena.

Kenyan 2013 elections petition, followed the example set by Ghana as using the legal and democratic institutions to seek justice and to address electoral disputes rather than the recourse to violence and intimidation. On March 16th, the Kenyan opposition party filed a petition in the Supreme Court to seek the declaration of the presidential elections as invalid. The background to 2013 was as against the previous 2007 electoral violence and ethnic cleansing in Kenya. The post-election irregularities, chaos, and destructions led to the establishment of the Kriegler Commission to investigate into the crisis and this resulted in the enactment and promulgation of the 2010 Constitution. Barely two weeks after hearing the petition, the Supreme Court ruled. The verdict went in favor of Uhuru Kenyatta as a valid elected candidate. The acceptance speech by the president was a unity and peace based. It is against this background of going to the court to settle electoral disputes that the 2017 Kenya election petition and the annulment of the votes declared by the EC and the invalidating the president-elect, Uhuru was based. In a historic ruling, the Supreme Court unanimously nullified the declaration of the Election Commission. The court cited that there EC “committed irregularities and illegalities in the transmission of results.” In that vein, the Court that was presided by Chief Justice Maraga stated that the “irregularities affected the integrity of the poll.” This ruling is historic in the politics and electoral history of Africa. The confidence and the trust that the judgment has built in the African and especially the Kenyan democracy is enormous.

CONCLUSION

Ghana and Kenya have practiced democratic governance for over two and half decades after the famous third wave of democratization hit the African Continent. The pathway to consolidating the gains made in these democracies have been rocky and bumpy. At the core of issues that confront Ghana and Kenyan democratic sustenance have been the issues of electoral tension, fraud, and irregularities. In spite of the introduction of biometric and electoral reforms, the electioneering processes have not achieved the sanctity and the sacrosanct that a veritable democracy deserves. More important is the use of somewhat free, fair and transparent elections as a barometer to determine democratic consolidation. The incorporation of the use of democratic

institutions to deepen the gains made in Ghana and Kenyan democracy is appreciable for the growing democratic culture in Africa. It is in this vein that the conception of democracy by Dahl differs from Schumpeter and other minimalists who peg or equate democratic consolidation at just the process of conducting free, fair and violent free elections. At the bottom of study, democratic consolidation happens in the newly democratized states when democracy is acceptable and become 'durable' in that it will not relapse to a military or autocratic rule. There are several mechanisms that are to be in place to promote this. At the crux of it is the building and strengthening of the judiciary.

The constitutions that serve as the foundation of Ghana and Kenya democratic governance, spells-out clearly and entrenches the independence of the judiciary. It spells out the functions and powers of the judiciary is disputes resolution. It adds judiciary review powers to the courts. The Supreme Court in Ghana and Kenya have distinguished itself as the bulwark and repository of democratic consolidation. The boldness exhibited by the Kenyan Supreme Court to annul the 2017 presidential elections, is an indication that Africa's democracy is consolidating.

The two countries have set the pathway that Africa's democracy is beyond the mean conduct of the election. In this view, Ghana and Kenya have become the leading examples of democratic institution and consolidation. The narrow perspective of consolidating democracy in Africa based on elections have transited to another level. By recourse to the courts, Ghana and Kenya will ipso facto consolidate the giant gains that the trajectory of good governance deserves.

REFERENCES

(KHRC), K. H. (1997). *Kayas of Deprivation, Keyas of Blood: Violence, Ethnicity and the State in Coastal Kenya*. Nairobi: KHRC.

Anthony, B. H. (2007). *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

Azu, M. (2015). *Lessons from Ghana and Kenya: Why Presidential Election Petition Usually Fail*. AFRICAN HUMAN RIGHTS LAW JOURNAL.

Boafo-Arthur, K. (2007). *A decade of liberalism in perspective*. In K. Boafo-Arthur, *Ghana One decade of the liberal state* (pp. 2-3). 7 Cynthia Street, London

n1 9jf, UK and Room 400, 175 Fifth Avenue, New York, NY 10010, USA in 2007: published by Zed Books Ltd.

Cunningham, F. (2002). *Theories of Democracy*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Dahl, A. R. (1998). *On Democracy*. USA: Yale University Press.

Dahl, R. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.

Dahl, R. (1998). *On Democracy*. USA: Yale University Press Publishing.

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and The Last Man*. 1350 Avenue of the Americas, New York, New York 10019: The Free Press.

Huntington, S. (1991). *The Third Wave of Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma, USA: University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University.

Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilization and Remaking of World Order*. 1230 Avenue of the Americas, New York, NY 10020: Simon and Schuster Rockefeller Center.

Kuria, G. (1994). *Majimboism, Ethnic Cleansing and Constitutionalism in Kenya*. Nairobi: KHRC.

Kurian, George Thomas; Alt. .E James; Chambers, Simone; Garrett, Geoffrey; McClain D. Paula. (2011). *Encyclopedia of Political Science*. 2300 N Street, NW, Suite 800: CQ Press, a division of SAGE.

Laakso, L. (2007). *Insights into Electoral Violence in Africa*. In M. Basedau, G. Erdmann, & A. Mehler, *Votes, Money and Violence: Political Parties and Elections in Sub-Saharan Africa* (pp. 204-249). South Africa: University of KwaZulu-Natal Press.

Laakso, L. (2007). *Insights into Electoral Violence in Africa*. In M. Basedau, G. Erdmann, & a. M. Andreas, *Votes, Money and Violence: Political Parties and Elections in Sub-Saharan Africa* (p. 226). South Africa: University of KwaZulu-Natal Press.

Mehler, A. (2007). *Political Parties and Violence in Africa: Systematic Reflections against Empirical Background*. In M. Basedau, G. Erdmann, & A. Mehler, *Votes, Money and Violence: Political Parties and Elections in Sub-Saharan Africa* (p. 209). South Africa: University of Kwazulu-Natal Press, South Africa.

Naomi, C., Mortimer, R., & Ravenhill, J. a. (1988). *Politics and Society in Con-temporary Africa*. 1800 30th street, Boulder, Colorado 80301 United States of America: Lynne Rienner Publishers, Inc.

Reilly, B. (2006). *Dealing With Divided Societies*. In L. a. Diamond, *Electoral Systems, and Democracy* (p. 27). United States of America: Johns Hop-kins University Press.

Robert, D. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.

Russell, B. (1972). *A History of Western Philosophy*. New York, Simon, and Schuster.

Rustow, A. D. (1970, Apr.,). *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. *Comparative Politics*, Vol. 2, 350.

Schumpeter, J. (1976). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Allen and Unwin.

Sorensen, G. (1998). *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*. USA: Westview Press, 5500 Central Avenue Boulder, Colorado 80301-2877.

İSLAM HUKUKU İLE BEŞERİ HUKUKUN BİRBİRİNDEN YARARLANMA İMKÂNI ÜZERİNE¹

Sahip Beroje²

ÖZET

Günümüzde bazı ideolojik nedenlerden dolayı İslam hukuku ile Beşeri hukuk birbirinden tamamen farklı iki hukuk sistemiymiş gibi bir algı mevcuttur. Orijin farklılığından dolayı bu iki hukuk sisteminin birbiri ile telif edilmeyecek yanlarının bulunduğu elbette inkâr edilemez. Ancak bu olgu, iki hukuk sisteminin bütün yönleri ile birbirinden farklı norm ve yaklaşımlara sahip olduğu anlamına gelmez. Aksine bu iki hukuk sistemi incelendiğinde birçok yönüyle örtüşen taraflarının bulunduğunu görmek zor değildir. Esasen hukukun gayesi ve finalist karakteri de bunu gerektirir. Çünkü hukukun esas gayesi toplumsal problemleri çözmektir ve hukuk buna ulaşmak için daima kendini yenilemek zorundadır. İki hukuk sisteminin bu ortak yönü bile birçok konuda benzeri yaklaşım ve çözümlere sahip olmasını gerektirir.

İslam hukukunun ilahi menşeli olması, buna karşın günümüz hukukunun beşeri kaynaklara dayanması gibi nedenlerden dolayı tabii ki iki hukuk sisteminin birbiri ile telif edilmeyecek yanları olacaktır. Ancak bu husus iki hukuk sisteminin birbirlerinden istifadeye kapalı olduğu anlamına gelmez. Yaptığımız araştırmalarda, bu iki hukuk sisteminin farklı yaklaşımlara sahip olduğu konularda da birbirinden istifadeye açık olduğunu gördük. İslam hukukçularının yaklaşık bir asırdır günümüz hukukunun sistematiğinden istifade ettikleri bir gerçektir. Bununla beraber yapılan ilmi çalışmalarda araştırmacılar birçok konuda günümüz hukukunun ferî çözümlerinden de yararlanmaktadırlar. Aynı tecrübeyi ben de yaşadım. Bu konuda mesafeli davrananların daha çok beşeri hukukçular olduğunu görüyoruz. Yazdıklarına bakıldığında onların İslam hukukuna çağdışı/zamanı geçmiş hukuk muamelesi yaptıkları görülmektedir. Oysa ön yargılar bir tarafa bırakılırsa modern hukukun da İslam hukukundan alabileceği çok şey olduğu görülecektir. Bu iki hukuk sistemi kendilerini geliştirmek istiyorlarsa müstağni tavırlarından vazgeçmek zorundadırlar.

---

¹ Bu makale, 17-20 Mayıs 2018 tarihinde Almanya/Berlin’de düzenlenen “II. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı” adlı Sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

² Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu tebliğin amacı, her iki hukuk sisteminin birbirinden istifade edebilecekleri yönleri sahip olduğunu bazı somut örneklerle göstermektir. Bu husus anlaşılırsa iki hukuk sisteminin kendini geliştirme imkânı da artmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Beşeri Hukuk, Orijin, Yararlanma, Ferî Çözümler.

ON THE POSSIBILITY OF BENEFITING OF ISLAMIC LAW AND HUMANITARIAN LAW FROM EACH OTHER

ABSTRACT

Nowadays, for some ideological reasons, there is a perception that Islamic law and Humanitarian law are two completely different legal systems. Of course, there is no denying that these two legal systems have some sides that cannot be reconciled because of the difference of origin. However, this does not mean that they have different norms and approaches with all aspects of the two legal systems. On the contrary, when these two legal systems are examined, it is not difficult to see that there are many overlapping sides. Essentially, the aim and finalist character of the law necessitate this. Because the main objective of the law is to solve social problems and the law must always renew itself in order to achieve this. Even these commonalities of the two legal systems require similar approaches and solutions to many issues.

Of course, because of the divine origin of Islamic law, and the fact that today's law is based on human resources, there will be sides to be reconciled with each other. This does not mean, however, that the two legal systems will not benefit from each other. In our research, we have seen that these two legal systems are open to exploitation in the cases where they have different approaches. It is a fact that Islamic lawyers have been benefiting from the system of present-day law for about a century. However, in the scientific studies carried out together with these, researchers are also benefiting from the practical solutions of today's law in many respects. I also experienced the same experience. We see that those who act more distantly in this are mostly humanitarian lawyers. Judging from their writings, it is seen that they have done an outdated/time-honored legal treatment for Islamic law. However, if prejudices are left aside, it will be seen that modern law has much to gain from Islamic law. If these two legal systems want to improve themselves, they have to give up their attitude.

The purpose of this paper is to show some concrete examples of the ways in which both legal systems can benefit from each other. If this is understood, the possibility of self-development of the two legal systems will increase.

Keywords: Islamic law, Humanitarian law, Orijin, Benefit, Practical Solutions.

GİRİŞ

Hukuk, insanların toplumsal hayatta yaşadıkları anlaşmazlıkları, uğradıkları haksızlıkları ve yaptıkları hak ihlallerini hakkaniyet ve adalet kuralları çerçevesinde çözmeyi gaye edinen bir ilimdir. Farklı orijinlere sahip olsalar da bütün hukuk sistemlerinin temel gayesi budur. Bu gaye birliği, hukuk sistemlerinin birçok konuda benzer yaklaşım ve yöntemlere sahip olmasını gerektirir. Kaynakların farklı olması, yöntemlerin ve çözümlerin de mutlak farklı olmasını gerektirmez. Bu açıdan farklı hukuk sistemlerinin bir birlerinden istifade etmeye çalışmaları gayet doğaldır.

Oysa günümüzde dinî ve ideolojik nedenlerden dolayı İslam hukuku ile Beşeri hukukun birbirinden istifade etme imkânı arzu edilen düzeyde değildir. Orijin farklılığından dolayı bu iki hukuk sisteminin birbiri ile telif edilmeyecek yanlarının bulunduğu elbette inkâr edilemez. Ancak bu olgu, iki hukuk sisteminin bütünüyle birbirinden farklı norm ve yaklaşımlara sahip olduğu anlamına gelmez. Aksine her iki hukuk sistemi incelendiğinde birçok yönüyle örtüşen taraflarının bulunduğunu görmek mümkündür. Esasen hukuktaki gaye birliği ve hukukun finalist karakteri de bunu gerektirir. Çünkü her hukuk sisteminin temel gayesi ortaya çıkan toplumsal problemleri çözmektir. Oysa hiçbir hukuk sistemi ne kaynakları ne de çözüm yolları itibarı ile gelecekteki bütün hukuki problemleri tasavvur edip önceden çözüme kavuşturma imkânına sahip değildir. Bu açıdan hukukçular her zaman ortaya çıkan yeni hukuki problemlere çözüm üretme uğraşısı içerisinde olmuşlardır. Bir hukuk sisteminin karşılaştığı problemleri çözmek için öncelikle kendi kaynak ve yöntemlerine başvurması doğaldır; ancak kendisini geliştirmek için başka hukuk sistemlerinden müstağni kalması da düşünülemez. Farklı hukuk sistemleri biri birinden ne kadar çok istifade ederlerse hem kendilerini daha çok geliştirme imkânları bulacaklardır hem de ortak doğruya doğru yol almaları kolaylaşacaktır. Hukuk ilmi geliştikçe ortak çözüm yöntemleri ve vardıkları ortak sonuçlar da o nispette artacaktır. Dolayısı ile hukuk sistemlerini biri birinden yaralanma ihtiyacı her geçen gün daha da artmaktadır. Bu gün dünyada biri birinin alternatifi gibi duran iki büyük hukuk sistemi vardır. Bunlar Batıda gelişen Beşeri hukuk ve ilahi orijinli İslam hukukudur. Bu iki hukuk sisteminin, birbirini rakip

görmek yerine birbirinden yararlanma yollarını aramaları daha doğru bir politika olacaktır.

Yaptığımız araştırmalarda, bu iki hukuk sisteminin farklı yaklaşımlara sahip olduğu konularda bile birbirinden istifadeye açık olduğunu gördük. Bu tebliğin amacı, her iki hukuk sisteminin birbirinden istifade edebilecekleri yönere sahip olduğunu bazı somut örneklerle göstermektir. Bu husus anlaşılırsa iki hukuk sisteminin biri birinden yararlanma gereği ve imkânı da artmış olacaktır.

Önce İslam Hukukunun Günümüz Hukukundan Yararlanma İmkânı üzerinde duracağız.

1. İslam Hukukçuları Günümüz Hukukunun Sistematiğinden Yararlanmaktadırlar

İslam Hukukunun fıkhi problemleri kazuistik denilen meseleci bir tarzda ele aldığı bilinen bir husustur. Kazuistik yöntemde, kişinin karşılaşması muhtemel olan her meselenin hükmü hazır halde sunulmaya çalışılır. İslam hukuk bilginlerinin kazuistik metodu tercih etmelerinin sebepleri vardır. Birincisi, fikhin anlaşılmasını ve yaşanmasını kolaylaştırmak; ikincisi hâkimlerin keyfi hareket etmelerini önlemek ve mahkeme kararları arasında hüküm birliğini temin etmektir.³

---

³ Bilindiği gibi İslam hukuku sadece muamelattan ibaret bir hukuk olmayıp ibadetleri de kapsamaktadır. İbadetler, günlük yaşamın bir parçası olduğu için bir Müslümanın sık sıkı cevabını bilmediği meselelerle karşılaşması mümkündür. Öyle olunca bir Müslüman için fıkıh/hukuk yılda birkaç kez başa vuracağı bir müessese olmaktan çıkıp, neredeyse günlük olarak başvuracağı bir müessese haline gelmektedir. İşte bundan dolayı fıkıh bilginlerimiz her meselenin hükmünü tartışmaya mahal bırakamayacak bir netlikte çözüme kavuşturmayı gerekli görmüşlerdir. Eğer fıkıh kitaplarında meseleler sadece uzmanların anlayabileceği tarzda genel kurallar halinde vaz' edilseydi, bir Müslümanın hükmünü hemen öğrenmesi gereken şeyleri öğrenmesi zorlaşacak, ibadetlerini yerine getirme konusunda sıkıntıya girecekti. Esasen diğer alanlarda da buna benzer bir durum söz konusudur. Çünkü bir Müslüman yeme-içme, evlenme ve alış-veriş gibi muamelelerinde de helal ve harama dikkat etmek zorundadır. Dolayısı ile neyin haram neyin helal ve hangi muamelelerin caiz ve hangilerinin caiz olmadığını bilmek zorundadır. Bu da ancak meselelerin hükmünü kolayca öğrenmeyi sağlayan bir yöntemle mümkün olur. İşte bu yöntem fukahânın benimsediği meseleci yöntemdir. Kısacası fıkıh bilginlerinin meseleci yöntemi seçmesinin sebebi, akıllarına başka bir yöntem gelmediği için değil; toplumun fıkıh bilgisine ulaşmasını kolaylaştırmak içindir.

Oysa beşeri hukukta durum farklıdır. Müslüman olmayan toplumlarda fertlerin hukuka olan ihtiyacı daha nadirdir. Seküler bir hayat tarzında kişi ancak ya evlendiğinde ya boşandığında ya

Bu tür faydalarına rağmen son iki asırda Batı'da bu metot hukuk tekniği açısından eleştirilmiş ve terk edilmiştir. Çünkü bu metot çok teferruatlı hükümler koymayı gerektirmektedir. Yani her meselenin bütün ayrıntılarının önceden düşünülüp onunla ilgili hükümlerin tespiti gerekir. (Bilge, 1983, s. 73.) Aksi takdirde boşluklar kalacağından beklenen netice hâsıl olmayacaktır.

Oysa bütün hukuki olayları ve muhtemel şekillerini önceden kestirip hükme bağlamak ulaşılmaması zor bir hedefdir. Bu usul, teferruata boğulup esas kaybetme riskini barındırdığı gibi; hâkime takdir hakkı bırakmadığı ve kanunların tatbikinde hâkime somut olaya göre hareket etme imkânı vermediği için de nisbi adaleti gerçekleştirme imkânını kısıtladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca bu denli teferruatlı bir kanunu ihata etmek ve ilgili meselenin hükmünü bulmak zor bir iş olduğundan uygulamada da problemler yaşanacaktır. İşte bu zorluklarından dolayı günümüz hukukunda meseleci metot yerine soyut/mücceret metod tercih edilmektedir. Soyut metotta kanunlar, olayların detayları bir tarafa bırakılıp, hükümler meselelerin genel niteliklerine şamil olacak tarzda soyut olarak vaz' edilir. Başka bir ifade ile soyut metotta, olayların benzer yönleri esas alınarak kanun birçok benzer olayın çözümünü ihtiva edecek tarzda düzenlenir. (Bilge, 1983, s. 72-3.) Bu açıdan soyut metot meselelere hâkim bir metottur.

İslam hukukçuları bu eleştirilerde haklılık payı gördükleri için hukukun hem yazımında hem de kanunlaştırılmasında günümüz hukukunun benimsediği soyut metodu kullanmaya başlamışlardır. Bu konuda herhangi bir kompleks de göstermemişlerdir. Son bir asırda İslam dünyasında yazılan hukuk kitaplarının çoğunda eski usul terk edilmiş, farklı hukuki görüşlerin bir teori şeklinde işlenmesi metodu tercih edilmeye başlanmıştır. Adurrezzak es-Senhuri, Ali el-Hafif, Muhammed Ebu Zehra, Abdulkerim Zeydan ve Subhi el-Mahmasani ve Hayreddin Karaman gibi pek çok müellif kitaplarını bu yeni yöntemle yazmışlardır.

Sadece hukuk kitapları değil, İslam âleminde son bir buçuk asırdır yazılan kanunlar da soyut metotla yazılmıştır. Kısmen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi, Suriye ve Irak Medeni Kanunları, Mısır Ahval-i Şahsiyye Kanunu gibi pek çok kanun soyut metotla yazılmıştır. Kısacası İslam hukukçuları sistematik konusunda günümüz hukukçularının tercih ettiği soyut metodu tercih

---

bir alış-verişte aldandığında ya da bir suç işlediğinde hukuka ihtiyaç duymaktadır. Bu tür durumlar ise bir insanın hayatında nadiren vuku bulur. Dolayısı ile seküler hayat tarzında hukuk her gün ihtiyaç duyulan bir şey değildir. Bu açıdan hukuk kitaplarının fıkıh kitapları gibi kazuistik bir metotla yazılmasına zaten ihtiyaç yoktur. Ayrıca hukuk, günümüzde sadece mahkemelerde hukuk eğitim almış hukuk adamları tarafından uygulanan bir şeydir.

etmişlerdir. Buradaki istisna ibadete konularıdır. İbadet konuları genellikle değişime açık olmadığı için

2. İslam Hukukçuları Günümüz Hukukunun Ferî Konulardaki Yaklaşım ve Çözümlerinden de İstifade Etmektedirler.

Bunun en somut örneği günümüzde yapılan İslam hukuku ile ilgili çalışmalarda, beşeri hukuk kitaplarına yapılan atıflardır. İslam hukuku alanında yapılan her hangi bir doktora tezine bakıldığında orada günümüz hukukuna yapılan onlarca bazen yüzlerce atıf görmek mümkündür. Hatta birçok konuda beşeri hukuktaki yaklaşım ve çözümün daha isabetli olduğuna dair görüşlere de artık sık rastlanmaktadır. Bu gerçeklik, İslam hukukçularının beşeri hukuktan yaralanma konusunda bir gayret içerisinde oldukları ve bir ön yargıya sahip olmadıklarını göstermektedir. Gösterilen tek hassasiyet ilgili çözüm veya görüşün nassların açık hükmüne, icmaa ve temel inanç esaslarına aykırı olmamasıdır.

Bu hususta çalıştığım bir konudan somut bir örnek vermek istiyorum. İslam Ceza Muhakemesinde İspat Esasları tezini çalışırken, İslam fıkıh bilginlerinin yargılama hukukunu; ceza muhakemesi ve medeni muhakeme (usul hukuku) şeklinde ayırmadıklarını, ceza yargılaması ile medeni yargılamayı genel olarak aynı esaslar çerçevesinde ele aldıklarını gördüm. Her ne kadar ceza davaları ile hukuk davalarının ispat ve delil açısından farklı yönleri bulunduğu dair önemli tespitler yapılmışsa da, yine de fukahanın ispat açısından ceza davaları ile hukuk davaları arasındaki farkı yeterince fark etmediklerini tespit ettim. Esasen bu hususun yeterince anlaşılmasında hem nassların hem de konjonktürün etkisi vardır. Şöyle ki: İslam hukukçuları “*delil getirmek davacıya, yemin ise davalıya düşer*” (Tirmizi, *Ahkâm*, 12; Beyhâkî, 1986, X, 252; Buhârî, *Şehâdet*, 20; Müslim, *Akdiyye*, 1; Ebû Davud, *Akdiyye*, 22), hadisinden hareketle, hukuk davalarında olduğu gibi ceza davalarında da *beyyine külfetin*, yani *ispat yükünün şahsî davacıya düştüğü* kanaatine varmışlardır. Ayrıca nasslarda şahitlik, ikrar ve yemin gibi belli delillere yapılan vurgudan hareketle, hukuk davalarında olduğu gibi ceza davalarında da suçun ispatının sadece nasslarda geçen delillerle yapılabileceği şeklinde bir anlayış hakim olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki hadd ve kısas gerektiren suçların ispat için iki adil erkek şahit veya kesin karineler gibi güçlü delillerin istenmesi onları bu kanaate götürmüştür.

Bu kanaatin oluşmasında rol oynayan ikinci etken ise o günün ispat anlayışıdır. Çünkü bu konjonktürde fukaha bir suç olayının, ispat açısından evlenme, bo-

şanma ve alış-veriş gibi bir medeni ilişkiden farklı bir mahiyet arz ettiğini, dolayısıyla ispatta farklı delil sistemleri kullanmak gerektiği şeklindeki ispatla ilgili inceliği fark edememiştir. Bu faktörlerden dolayı fukaha ceza davalarını bir açıdan hukuk davaları gibi düşünmüş, bu açıdan kesin kanuni deliller aramışlar; delillerin tespitinde hâkime takdir hakkı tanımaya lüzum görmemişlerdir.

Fakat konjonktüre rağmen işin mahiyetini önemli derecede fark eden âlimler de vardır. İbn Kayyım, İbn Ferhun ve Trablûsî gibi bazı âlimler meselenin mahiyetini fark etmiş ve özellikle adam öldürme ve yaralama gibi şahıs aleyhine işlenen suçlarda delil tahdidine gidilmemesinin yanlış olacağını, aksine ispatta her türlü delilin kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat bunların çabaları, o konjonktürde meselenin özünün kavranmasında yeterli olmamıştır. Esasen bu görüşün öncülüğünü İbn Kayyım yapmıştır. Eserleri incelendiğinde O'nun had suçları hariç, diğer konularda tam bir delil serbestisi ilkesiyle hareket etmeyi savunduğu görülmektedir. (Bkz. İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkî'in*, ts., I, 90; *Turuku'l-Hükmiyye*, ts., s. 9, 10, 21, 111).

Çalışmam sırasında konuyu araştırırken, meselenin, İslam fihhinde yeterince fark edilmeyen fakat günümüz hukukunda artık bir olgu haline gelen bir yönünün olduğunu gördüm. Günümüz hukukunda, ceza muhâkemesindeki ispatla medenî muhâkemedeki ispatın tamamen farklı karakterde olması gerektiği artık müsellem bir olgu haline gelmiştir. Çünkü hukuk davaları, toplum hayatının normal seyri içerisinde her zaman meydana gelen medenî münasebetlerdeki anlaşmazlıklardan doğan davalardır. Medenî muhâkemeye konu olan alış-veriş, borçlanma, evlenme ve boşanma gibi davalarda tarafların önceden delil hazırlama imkânları vardır. Bu açıdan kanun koyucu, muhtemel anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini belirlemek için uyulması gereken şekil şartlarını önceden kanununla belirlemiştir. Yani kanun koyucu fertler arasındaki hukukî münasebetlerin kanun tarafından belirlenmiş şekilde yapılmasını istemiştir. (Bkz. Yurtcan, 1996, s. 285).

Konumuz açısından ifade edersek, kanun koyucu, tarafların ileride bir hak kaybına uğramaları için bu tür ilişkilerde, delillerini önceden hazırlamalarını istemiştir. Ayrıca hangi olayda nelerin delil olabileceğini de göstermiştir. İspat delilleri önceden belli olduğu için, medenî muhâkemedede kanunî deliller istenir. Bu açıdan ileride bir anlaşmazlık olursa beyyine külfeti yani ispat yükü taraflara yüklenmiştir. Bu durumda ispat külfeti kendisine düşen taraf delil getiremezse davayı kaybedecektir. Yani o, kanun koyucunun kendisine hazırlamasını emir veya tavsiye ettiği delili önceden hazırlamadığı için hak kaybına uğrayarak medeni bir

yaptırımla karşılaşacaktır. Bu açıdan hukuk davalarında kanun delil sistemi geçerlidir. Biraz daha açacak olursak, kanunî delil sistemi, belli hususların kanunda gösterilen belli delillerle ve hâkimi bağlayacak tarzda ispatı ön gören bir sistemdir. Çünkü bu sistemde ispat faaliyetinde nelerin delil olarak kullanılabilceği kanun tarafından önceden belirlenir. Hâkim bu delillerle bağlı olup kanunda gösterilmeyen herhangi bir delili kullanamaz. (Kunter, 1974, s. 384; Beroje, 2007, s. 117).

Beyyine külfeti ise, bir davayı ispat yükü olarak tarif edilmiştir. Beyyine külfeti kuralları, bir davada belli bir olayın ispatının taraflardan hangisine düştüğünü belirleyen kurallardır. İspat yükünün kime düştüğü kanunla belirlenir. İspat yükü kendisine düşen taraf/kişi davasını ispat edemezse yargıcın aleyhteki kararı ile karşılaşacaktır. (Umar/Yılmaz, 1980, s. 3, 5-6; Beroje, 2007, s. 45-7).

Oysa ceza davalarında önceden delil hazırlama imkânı yoktur. Çünkü bir suçun kim tarafından nerede ve ne zaman işleneceği önceden bilinemez. Ceza davalarında bir suçun ispatı ile ilgili deliller sonradan elde edilmeye çalışılır. (Yurtcan, 1996, s. 285). Bazen değil iki adil erkek şahit bulmak, bir şahit hatta zayıf bir ipucu bulmak bile mümkün olmayabilir. Bu açıdan ceza davalarında delil tayin ve tahdit yoluna gitmek suçun ispatını zorlaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Suçların bu kendine has özelliklerinden dolayı günümüzde suçun ispatını kolaylaştırmak için, ceza muhakemesinde takdiri delil sistemi öngörülmüştür. Takdiri delil sistemi, kanunî delil sisteminin tam aksine, bir olayda nelerin delil olabileceğininin tamamen hâkimin takdirine bırakıldığı bir sistemdir. Bu sistemde ispat vasıtaları hiçbir şekilde sınırlandırılmadığı gibi hiç bir kanunî delil de kabul edilmemiştir. Yani ikrar, şahit, yemin, hatta bilirkişi raporları dahi hiç bir delil hâkimi mutlak olarak bağlamaz. (Bkz. Yurtcan, 1996, s. 51; Kunter, 1974, s. 383). Hâkim bir olayda, ispata elverişli her türlü veriyi toplar ve bu veriler içerisinde hangilerinin o olayın ispatına delil olabileceğini bizzat kendisi belirler. Bu açıdan sisteme, takdiri delil sistemi veya vicdanî delil sistemi denmiştir. Çünkü hâkim delilleri belirlemede hem vicdanı ile baş başadır, hem de tam bir takdir hakkına sahiptir.

Açacak olursak bu delil sisteminde hâkim elde ettiği verilerden bir delil tablosu oluşturur, suçun kim tarafından ne şekilde işlendiğini bu delil tablosu sayesinde bulmaya çalışır. Geçmişte bir anlam ifade etmeyen zayıf bir delil veya ipucu günümüzde adli tıp, kriminalistik ve iz bilimi gibi hukuka yardımcı ilimlerin sağladığı imkânlar sayesinde güçlü delillere dönüşebilmektedir. Örneğin bir çocuğun şahitliği, bir kan lekesi bir deri parçası veya bir parmak izi bile suçun ispatı için yeterli

bir veri haline gelebilmektedir. Çünkü bunlardan hareketle başka güçlü delillere ulaşmak artık mümkündür. Bu açıdan günümüzde ceza davalarında nelerin delil olacağı nelerin olmayacağı tartışması artık anlamını yitirmiştir. Oysa geçmişte böyle bir imkân olmadığı için fukaha ispatta şüphe kalır gerekçesiyle kadının ve çocuğun şahitliğini, çok güçlü olmayan karineleri delil kabul etmemişlerdir.

İşte ispat hukukunda meydana gelen bu gelişme İslam âlimlerinin de kanaatini etkilemiştir. Bugün konuyu çalışan araştırmacıların neredeyse tamamı ceza muhakemesi açısından delillerin nasslarda geçenlerle sınırlandırmanın İslam'ın suç ve ceza siyaseti, nassların konuluş gayesiyle bağdaşmayacağını açıkça ifade etmektedirler. İbn Kayyim'ın geçmişte ilgi görmeyen yaklaşımları bugün konuyla ilgilenen her araştırmacının referansı haline gelmiştir. Abdulkerim Zeydan, Muhammed b. Ma'cuz, M. Muhammed Haşim, Şenkiti ve M. Daw et-Terhunî gibi pek çok âlim ve araştırmacı ceza davalarında delil serbestisi ilkesine, yani takdiri delil sitemine göre hareket etmenin daha isabetli olduğunu savunmaktadırlar. (Berroje, 2007, s. 39-41).

Bütün bunlar, İslam hukukunun günümüz hukukundan alabileceği şeyler olduğunu ortaya koyduğu gibi; İslam âlim ve araştırmacılarının bu konuda bir ön yargıya sahip olmadığını da göstermektedir. Ama beşeri hukukçular için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Günümüz Hukukunun İslam Hukukundan İstifade Etme İmkânı

Bir de Günümüz hukukunun İslam hukukundan alabileceği şeyler olup olmadığına bakalım. Şimdi tabii olarak *bütün medeni dünyada uygulanan evrensel bir hukukun, dini bir hukukundan alacağı ne ola bilir ki* diye düşünülebilir. Ben Günümüz hukukunun da İslam hukukundan alabileceği şeyler olduğu kanaatindeyim. Burada meseleyi af konusu bağlamında ele alacağım.

Af Konusu: Af konusunu seçmemin nedeni günümüzde en çok tartışılan hukuk konularından biri olmasındandır. Günümüzde beşeri hukukçular hala ceza kanunlarında af yetkisine yer vermenin gerekli olup olmadığını tartışmaktadırlar. Bir kısım hukukçular ceza kanunlarında affa hiç hiçbir şekilde yer verilmemesi gerektiğini savunurken; diğer bir kesim kanunlarda af yetkisine yer vermenin gerekli ve faydalı olduğunu savunmaktadırlar. Diğer kısım kesim ise, kanunlarda sadece siyasi suçlular için affa yer verilmesinin doğru olacağını; adi suçların affının söz konusu olmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunların her birisinin kendilerine

göre gerekçeleri vardır. Asıl konumuz bu olmadığı için bunlar üzerinde durmaya-
cağız. Ancak şunu ifade etmem gerekir ki; bir kesimin sert muhalefetine rağmen
günümüzde demokratik devletlerin kahir ekseriyeti kanunlarında af müessesesine
yer vermişlerdir. Fakat affi çıkartma yetkisi siyasi otoritede olduğu için uygula-
mada çok büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bazı devletlerin siyasi nedenler-
den dolayı haklı gerekçeler bulunmadan sık sık af çıkartmaları affi savunanları
bile çıkmaza sürüklemiştir. Bu açıdan affi savunanlar dahi af yetkisinin yerli yer-
siz kullanılmasının toplumun adalete olan güvenini sarstığını, ceza kanunlarını
kâğıttan kaplana çevirdiğini, cezanın etkinliğini yok ettiğini dillendirmektedirler
(Bu tür mülahazalar için bkz., Beroje, 2013, s. 45-47). Ülkemizde son çıkartılan
ve Rahşan affi olarak bilinen af kanunu bunun en iyi örneği olmuştur. Bu affin
toplumun adalete olan güvenini nasıl sarstığını, nasıl bir toplumsal travmaya ne-
den olduğunun canlı şahitleriyiz.

Öte yandan affa sık sık başvuran ülkeler, çoğunlukla demokrasinin yeterince ge-
leşmediği ve siyasi popülizmin baskın olduğu ülkelerdir. Bir af kanunu çıkartılır-
ken genellikle siyasi suçlular kapsam dışı bırakılır, sadece adi suçlular affedilir.
Çıkartılan af kanunlarına gösterilen tepkilerin en önemli nedenlerinden biri, bu
ayırımıdır.

Fakat Günümüz hukukunun af ile ilgili temel problemi, sadece af yetkisinin yersiz
ve yanlış kullanılması değil; asıl problem benimsenen af anlayışıdır. Meselenin
tam olarak anlaşılması için Günümüz hukukunun af anlayışı ile İslam hukukunun
af anlayışını kısaca karşılaştırmakta fayda vardır. Bilindiği gibi günümüz huku-
kunda af yetkisi tamamıyla devlet organlarına tanınmıştır. İster siyasi suçlar veya
kamu aleyhine işlenen suçlar olsun; ister adam öldürme, yaralama ve gasp gibi
doğrudan şahısların zarar gördüğü suçlar olsun, af yetkisi tümüyle devlet organ-
larına tanınmıştır. Yürürlükteki kanunlarda çoğunlukla genel af yetkisi yasama
organına, özel af yetkisi ise devlet başkanına tanınmaktadır. Bu af anlayışı içeri-
sinde affedilmeyecek suç da yoktur. Bu açıdan anayasalarda yasama organının
genel af yetkisine genellikle sınırlama getirilmez. Yasama organı bir af kanununu
yaparken, hangi suçları affa dâhil edeceğini, hangilerini etmeyeceğini kendisi be-
lirler.

Buna karşılık İslâm hukukunun af anlayışı Allah hakkı-kul hakkı ayırımı üzerine
kuruludur. Adam öldürme, yaralama gibi kul hakkı kapsamına giren suçlarda, af
hakkı suçtan doğrudan zarar gören mağdur, mağdur ölmüş ise onun vârislerine
tanınmıştır. Devlet dâhil, hiç kimsenin bu tür cezaları mağdur ve velilerine rağ-
men af yetkisi yoktur.

Zina, hırsızlık, içki içme ve yol kesme gibi topluma ve dinî değerlere karşı işlenen suçlarda ise, suç mahkemeye intikal ettikten sonra aracı olmak caiz olmadığı gibi, sübutu halinde affı da mümkün değildir. Kazif ve hırsızlık gibi iki hakkın beraberce ihlâl edildiği suçlara gelince, bu tür suçlarda mağdur kendi hakkını affedebilir, fakat Allah hakkını affedemez. Bu açıdan İslâm hukukunun af anlayışı içerisinde Allah hakkı ve kul hakkı kapsamına giren suçlarda günümüz hukukundaki gibi bir genel af mümkün değildir.

Devlet nizamı aleyhine işlenen siyasi suçlara gelince, İslam hukuku bu tür suçlarla ilgili cezayı taktir yetkisini devlete verdiği gibi, af yetkisini de devlete tanımıştır. Dolayısı ile devlet siyasi suçlarla ilgili hem genel af hem özel af yetkisine sahiptir. Mukayese edecek olursak Günümüz hukukunun af konusundaki temel açmazı, af yetkisinin tümüyle devlete tanınmasıdır. Burada yürütülen mantık şudur: Genel af yetkisi, bir fiili suç sayma ve cezalandırma hakkını elinde bulunduran erkin elinde olmalıdır. Bir fiili suç saymak ise devletin yetkisi dâhilindedir. Kanun koyucu olarak devlet, bir fiili suç olarak düzenleyip cezalandırma konusunda nasıl takdir yetkisine sahip ise, bir fiili suç olarak cezalandırmamak veya geçici bir süre için suç olmaktan çıkarmak veya cezayı ortadan kaldırmak konusunda da takdir yetkisine sahiptir. Bu işlemlerin yapılması konusunda temel ölçü yine kamu menfaatidir. (Soyaslan, 2001, s. 413; Alacakaptan, 2001, s. 384).

İşte yürürlükteki kanunlarda af yetkisinin tümüyle devlet organlarına tanınması bu yaklaşımın bir sonucudur. Buna binaen Günümüz hukukunda suçtan doğrudan zarar gören mağdur ve vârislerine af konusunda hiçbir söz hakkı ve yetki tanınmamıştır. Meclis bir af kanunu yaparken mağdur ve vârislerinin taleplerine göre hareket etme yükümlülüğü altında değildir. Hatta teorik olarak kamuoyunun beklentisi doğrultusunda hareket etmesi gereken Meclis, uygulamada bunu da göz ardı etmektedir. Bu açıdan af kanunları çıkarılırken adam öldürme, yaralama, tecavüz ve gasp gibi doğrudan şahısların zarar gördüğü suçlarda bile ne suçtan doğrudan zarar gören mağdurlara ne de suçtan dolaylı zarar gören vâris ve yakınlarının rızasına bakılmaktadır. Günümüzde, özellikle ülkemizde çıkartılan af kanunlarındaki problemlerin esas kaynağı olan bu yaklaşım, birçok hukukçu ve aydın tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir. Bir hukukçumuzun, “*Şahıs aleyhine işlenen suçları Devletin tek başına affetmesini kabul edemiyoruz. Her ne kadar bu kişiye cezayı Devlet mağdur adına vermiş ise de, bunun nedeni mağdurun vereceği cezanın bir ölçü almaya dönüşmesini önlemektir. Aynı mantık af konusunda yürütülemez. Aksi halde ihkak-ı hak yolu tahrik edilmiş olur ve vatandaşın*

Devlete, onun adalet sistemine, hukukun üstünlüğü kavramına olan güveni kalmaz,” şeklindeki tespiti son derece yerindedir. (Kuzu, 2001, s. 292-3.) Esasen devletin suçluları cezalandırma yetkisini kendi uhdesine almasının bir gerekçesi de, mağdur veya yakınlarının suçu kovuşturma ve suçluyu cezalandırma güç ve imkânlarının bulunmamasıdır. Bu güç ve imkan ancak devlette vardır. Hâlbuki af hakkının mağdur veya velîlerine tanınmasında bu tür bir gerekçe mevcut değildir. Bugün gelinen noktada artık birçok hukukçu, yazar ve sivil toplum örgütü devlet organlarına adî suçlular için genel af yetkisinin tanınmasına şiddetle karşı çıkmaya başlamışlardır. Son af kanunu vesilesi geniş toplum kesimleri bu tür suçların devlet tarafından affedilmesine şiddetle karşı çıktılar. Gösterilen tepkiler medyada geniş bir şekilde yer aldı. (Bu tepkiler için bkz, Beroje. 2013, s. 287-303). Konu ile ilgili bir yazarın dile getirdiği şu yaklaşım oldukça dikkat çekicidir: Adam öldürme, yaralama, dolandırıcılık ve hırsızlık gibi şahıs aleyhine işlenen suçlarda devletin af yetkisi olmamalıdır. Devletin, babası veya oğlu öldürülen; ağır şekilde yaralanan veya malı çalınarak suçtan doğrudan zarar göreni hiç dikkate almadan suçluyu affetmesinin aklî ve hukukî açıdan makul bir izahı yoktur. Bir şahsın borcunu alacaklıya rağmen devletin af etmesini haklı görmek nasıl mümkün değilse; devletin, suçtan zarar gören kimselerin acılarına ve adalet beklentilerine göz yumarak suçluları affetmesini haklı görmek de o nispette yanlıştır. Bir şahsın borcunu af yetkisi olmayan devletin, kâtilini veya kendisini yaralayanı af etme yetkisi hiç olmaması gerekir. (Balamir, 1960, sy. 2, s. 6).

Öte yandan af kanunları çıkarılırken sadece suç failleri değil, suçtan zarar görenler de düşünülmelidir. Bu yapılmadığı için suç mağdurları, devletin affettiği kişileri öldürmek suretiyle canileri kendileri cezalandırma yoluna gitmektedirler. Bu da sık sık çıkarılan afların kişinin tabiatında var olan intikam duygusunu tahrik ettiğini göstermektedir. (Çağlayan, 1974, sy. 11-12, s. 69).

Görüldüğü gibi günümüz hukukunda afla ilgili tek problem, yasama organının af yetkisini yersiz kullanmasından ibaret değildir; esas problem günümüz ceza hukukunda benimsenen af anlayışıdır. Af kanunlarının toplum tarafından kabul görmemesi, mevcut af anlayışının toplumsal realiteye ve toplumun hukuk telakkisine tekabül etmediğini göstermektedir. Bugün geldiğimiz noktada neredeyse bütün toplum kesimleri mevcut af kanunlarının toplumsal barışa hizmet etmediğini haykırmaya başlamışlardır. Daha enteresan olanı, kamuoyunda ortaya konan tepkiler ve dile getirilen temennilerden, toplumun özlediği af biçiminin, İslâm hukukunun

af sistemi olduğu açıkça görülmektedir. Af hukuku ile ilgili bu gerçekler, günümüz hukukunun da İslâm hukukundan alabileceği şeyler olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kısacası günümüz hukukunda mağdur ve yakınlarının afta itibara alınmaması isabetli olmamıştır. Özellikle uygulamada siyasî ve popülist nedenlerle affın daha çok adî suçlular için kullanılması sosyal açıdan büyük problemler doğurmaktadır. Toplum vicdanının rahatsız olmaması, adalete olan güvenin sarsılmaması ve suçtan zarar görenlerin intikam hislerine kapılarak ihkak-ı hak yoluna sapmaması için, özellikle adî suçların affında, suçtan doğrudan zarar görenlerin de af sistemine etkili bir şekilde dâhil edilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Günümüz hukukun İslam hukukundan istifade edebileceği tek konu tabii ki aftan ibaret değildir. İstifade edebileceği başka konular da vardır. Örneğin İslam Hukukunda adam öldürme ve yaralama suçlarında, mağdur ve yakınları, failin cezalandırılması yerine bir çeşit maddi tazminat olan diyetle isteye bilirler. Hatta suçluyla, diyetten az veya çok bir miktar üzerinde de anlaşabilirler. Buna da sulh denir. Diyet ve sulh, geçmişte çok başarı ile uygulanmış ve devletin adalet sisteminin önemli derecede rahatlatmış İslam hukukunun benimsediği bu iki çözüm yoludur. Maalesef günümüz hukukçuları bazı ön yargılardan dolayı bu iki çözüm yolunu hala görmezden gelmektedirler. Oysa günümüzde adam öldürme ve yaralama suçlarında diyet ve sulh yolu kabul edilseydi, bunun, sosyal bir yara haline gelmiş birçok kan davası ve husumetin sona ermesinde büyük faydaları olduğu görülecekti. Günümüz hukukunda diyet ve sulhun kabul edilmemesi, hem devletin adalet istemine büyük bir yük bindirmekte hem de ihkak-ı hak yolunu tahrik etmektedir. Bu da husumetlerin ve kan davalarının ila nihâye sürmesine sebep olmaktadır. Yapılacak şey, belli hukuki yaklaşımları mutlak doğru olarak kabul etmekten vaz geçip toplumun faydasına olan hukuki çözümleri aramaya yönelmektir. Hukuki çözümleri toplumun değer yargılarında aramak en doğru yoldur. Bu da İslam hukukunun yaklaşımlarından ve çözümlerinden yararlanmakla mümkün olur.

SONUÇ

Bugün dünyanın gelişmiş ülkelerinde yürürlükte olmasının verdiği avantajla, modern hukukta geliştirilen teorilerden ve ortaya çıkan muazzam müktesebattan İslâm hukuku açısından istifade edebilecek birçok yön bulunduğu inkâr edilemez. Ancak bu, günümüz hukukunun mükemmeliyete ulaştığı ve İslam hukukundan

alabileceği bir şey olmadığı anlamına gelmez. Esasen sosyal bilimlerde mükemmeliyet noktası denilecek nihai bir aşama da yoktur. Bu açıdan günümüz hukukunun en kabul gören doktrinleri ve en iyi kabul edilen kanunlarının bile gün geçtikçe önemli yanlışları ve eksiklikleri tespit edilmekte, bunlarla ilgili eleştiriler yapılmakta yeni düzenlemeler önerilmektedir. Bunun en bariz örneği de bu çalışmada üzerinde durduğumuz af hukukuyla ilgili teori ve kanunlardır.

Ancak realiteye baktığımızda daha çok İslam hukukçularının beşeri hukuktan istifade etmeye çalıştıklarını; buna karşın beşeri hukukçuların İslam hukuku konusundaki ön yargılarından kurtulamadıklarını, hala İslam hukukuna, doğmalara dayalı çağ dışı arkeolojik bir hukuk muamelesi yaptıkları görülmektedir. Bu tür ön yargılar beşeri hukukçuların İslam hukukundan yararlanmalarına engel teşkil etmektedir. Günümüz hukukçularının bu tür ön yargılarını bir tarafa bırakarak İslam hukukunu incelemelerinde fayda vardır.

KAYNAKLAR

Alecakaptan, “Uğur, 23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıvermeye, Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanuna Genel Bir Bakış”, *Anayasa Yargısı*, XVIII, (2001).

Balamir, İ. Hakkı, “Af Kanunları”, *Ankara Barosu Dergisi*, XVIII, (1960).

Beroje, Sahip, *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku*, Fecr Yay, Ankara 2007.

----- *Günümüz ve İslam Ceza Hukukunda Af*, Fecr Yay., Ankara 2013.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, (öl.458/1050) *es-Sunenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Marife, Beyrut 1986.

Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1983.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (öl.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, ts.

Çağlayan, Muhtar, “1803 Sayılı Af Kanunu ve Tatbikatımız”, *Adalet Dergisi*, LXV, 1974.

Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, (öl.275/888), *Sunenu Ebî Davûd*, (Thk. Mustafa Ebu'l-Muâtî. Elbanî'nin Tahrici ile), Daru'l-Ğaddi'l-Cedîd, Kahire 2014.

İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Kayyım el-Cevziyye, (ö. 751/1350), *İ'lâmu'l-Muvakkî'in*, Daru'l-Cîl, Beyrut ty.

-----Turuku'l-Hükmiyye, (Takdim ve Ta'lik, Behic Azavî), Beyrut, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (öl.275/888), *Sunenu İbn Mâce*, (Thk. M. Fuad Abdülbaki), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1975.

Kunter, Nurullah, *Ceza Muhâkemesi Hukuku*, İstanbul Ünİv. Yay. Sermet Matbaası, İstanbul 1974.

Kuzu, Burhan, "Af Müessesesi ve Düşünceleri Açıklama Özgürlüğü", *Anayasa Yargısı*, XVIII, (2001).

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, (öl.261/875), *Sahihu Müslim*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali, (öl.303/915), *Sunenu Nesâî*, (Thk. Mustafa Ebu'l-Muâtî. Elbanî'nin Tahrici ile), Daru'l-Ğaddi'l-Cedîd, Kahire 2014.

Soyaslan, Doğan, "Af", *Anayasa Yargısı*, XVIII, (2001).

Tirmizî, Muhammed b. İsa es-Sevre, (öl.279/892), *Sunenu't-Tirmizî*, (Thk. Mustafa Ebu'l-Muâtî. Elbanî'nin Tahrici ile), Daru'l-Ğaddi'l-Cedîd, Kahire 2014.

Umar, Bilge/Yılmaz, Ejder, İspat Yükü, Kazancı Hukuk Yay., İstanbul 1980.

Yurtcan, Erdener, Ceza Yargılaması Hukuku, Alfa Yay., İstanbul 1996.

TÜRK İŞ HUKUKUNDA İŞYERİNDE ŞİDDET VE UYGULANACAK HUKUKİ YAPTIRIMLAR¹

Didem Yardımcıoğlu²

ÖZET

İş Hukuku çerçevesinde işyerinde şiddet kavramı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Genel hatlarıyla, fiziksel şiddet, cinsel veya psikolojik taciz işyerinde şiddetin görünümünü oluşturmaktadır. İşyerinde şiddet işveren veya işveren vekilinden işçisine ya da aile üyelerine yönelebileceği gibi, işçiden işverenine veya işveren vekiline yahut bu kişilerin aile üyelerine yönelebilir. İşyerinde çalışan işçilerin birbirlerine fiziksel veya psikolojik şiddet uygulamaları mümkün olabileceği gibi işyeri dışından üçüncü kişilerin işçiye şiddet uygulaması da söz konusu olabilir.

Dinamik bir yapıya sahip olan İş Hukuku, pek çok yasal değişikliğin meydana geldiği bir alandır. Konumuz çerçevesindeki değişikliklerden ilki, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu m. 417/1 hükmünde ilk defa psikolojik taciz hakkında açık bir kanuni düzenlemeye yer verilmesidir. Bu husustaki önemli yeniliklerden biri de 20.4.2016 tarihinde yürürlüğe giren 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunudur. İşyerinde psikolojik taciz durumunda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna da başvurulabilecektir.

İşyerinde şiddetin görünümülerinden biri olan cinsel taciz hakkında 4857 sayılı İş Kanunu m. 24 ve 25'te özel düzenlemelere yer verilmiştir. 6701 sayılı Kanun bakımından ise hem cinsel hem de psikolojik taciz bir ayrımcılık türü olarak tanımlanmış ve bu Kanunun kapsamına alınmıştır. Artan sosyal medya kullanımı, şiddetin sosyal medya aracılığıyla uygulanmasını beraberinde getirmeye başlamıştır. Yargıtay'ın bu alandaki kararlarının incelenmesi de uygulama açısından aydınlatıcı olacaktır.

25.10.2017 tarihinde yürürlüğe giren 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile İş Hukukunda köklü değişiklikler yapılmış ve Kanuna, bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı ve tazminatı ile işe iade talebiyle açılan davalarda arabulucuya başvurulmuş olması bir dava şartı haline getirilerek zorunlu tutulmuştur. Oldukça yeni olan bu düzenlemenin, konumuz çerçeve-

¹ Bu çalışma II. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı'nda 19.05.2018 tarihinde tebliğ olarak sunulmuştur.

² Arş.Gör., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, didem.yardimcioglu@dicle.edu.tr.

sinde işçi ve işverenleri aydınlatmak bakımından ele alınmasında büyük önem bulunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmamızda, İş Hukuku kapsamında işyerinde şiddet son değişiklikler ve Yargıtay kararları doğrultusunda ele alınacak ve işyerinde şiddete maruz kalan bireylerin başvurabilecekleri hukuki yollar belirtilerek yasal farkındalıklarının oluşmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş Hukuku, Şiddet, İşyerinde Şiddet, Psikolojik Taciz, Sosyal Medya

VIOLENCE IN THE WORKPLACE AND LEGAL SANCTIONS IN TURKISH LABOUR LAW

ABSTRACT

In the context of Labour Law, the concept of violence in the workplace covers a very wide area. In general, physical violence, sexual or psychological harassment constitute the appearance of violence in the workplace. Violence at the workplace can be realized against employee or the family members of employee. Also it can be realized against employer or the representative of employer or their family members. In the other hand, it can be possible for employees working at the workplace to use physical or psychological violence to each other or it can be possible to use violence against employee by third parties outside the workplace.

Labour Law, which has a dynamic structure, is an area where many legal changes take place. The first change about our research is the Article 417/1 of the Turkish Code of Obligations no. 6098. With this Article has been put into force that a clear legal regulation on psychological harassment at the first time in Turkish Law. Additionally, Act on Human Rights and Equality Institution of Turkey no. 6701 has been put into force at 20.4.2016. This Act is one of the important changes and workers can apply to this Institute in the case of psychological harassment.

There are some special regulations about sexual harassment, which is the one of the appearances of violence in the workplace, in articles 24 and 25 of the Labour Act of Turkey no. 4857. In terms of Act no. 6701, both sexual and psychological harassment are defined as a type of discrimination and they are included in the scope of this Act. Increasing use of social media has started to cause the violence which has committed via social media. The examination of the decisions of the Supreme Court in this area will also be enlightening for practice.

Act of Labour Courts no. 7036 has been put into force at 25.10.2017 and this Act has made fundamental changes in Labour Law. According to the Act no 7036, for claims and compensations of employee or employer based on the Act or individual or collective labour contracts and for litigations about reinstatement must be applied mediation. In the framework of our research, it is very important to examine this new regulation for enlightening employees and employers.

In our research, violence in the workplace will be examined with recent changes and the decisions of the Supreme Court. Additionally, the legal ways which the individuals exposed to violence in the workplace can apply will be specified and will be contributed for their legal awareness.

Keywords: Labour Law, Violence, Violence in the workplace, Mobbing, Social Media

GİRİŞ

Çağımızın başlıca sorunları arasında yer alan şiddet çok farklı yerlerde ve şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Gerek kadına karşı şiddet örneğinde olduğu gibi tek tek bireyleri hedef alır nitelikte olsun gerekse de savaşlar gibi daha kalabalık gruplar arasında gerçekleşsin şiddet uzun yıllardır insanlığın en büyük problemlerinden biri olmayı sürdürmektedir (Kocacık, 2001: 1; Dursun ve Aytaç, 2011: 7; Kandemir, 2017: 31).

Çalışma hayatında da sıklıkla karşılaştığımız şiddet, işyerinde fiziksel ve sözlü şiddet, cinsel taciz veya psikolojik taciz şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Aynı şekilde, işyerinde karşılaşılabilecek şiddet türlerinin sosyal medya araçları kullanılarak gerçekleştirilebilmesi de mümkündür. İşyerinde şiddete maruz kalan bireylerin bu konuda bilinçlendirilmesi ve başvurabilecekleri hukuki yollar ile uygulanacak yaptırımlar hakkında aydınlatılmaları önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda, çalışmamızda öncelikle şiddet kavramını tanımlayacak, ardından işyerinde şiddetin görünümünü ve özelliklerini inceleyeceğiz. Çalışmamızın son bölümünde ise işyerinde şiddet mağdurlarının başvurabilecekleri hukuki yollara değinecek ve uygulanabilecek hukuki yaptırımları belirteceğiz.

I. ŞİDDET KAVRAMI

A. Tanımı

Şiddet, Türk Dil Kurumu tarafından “*Karşı görüşte olanları inandırma ve uzlaştırma yerine kaba kuvvet uygulamak*” biçiminde tanımlanmaktadır

(<http://www.tdk.gov.tr>, 12.03.2018). 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun m. 2/1, d hükmünde ise şiddet, kişinin fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış olarak tanımlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütüne göre ise şiddet, fiziksel bir gücün ya da baskının kasten kişinin kendisine, başka bir insana, bir gruba veya topluma yöneltilmesi ve bunun sonucunda yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim bozukluğu veya yoksunluk durumunun ortaya çıkması veya ortaya çıkma olasılığının yüksek olmasına neden olacak şekilde kullanılmasını ifade eder (WHO, 2014: 2, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/, 12.03.2018).

B. Türleri

Şiddet, çeşitli şekillerde meydana gelebilir. Bunlardan ilki kişinin kendi kendine uyguladığı şiddettir. Bu şiddet çeşidi, intihara yönelik davranışlarda bulunma ve kişinin kendine zarar vermesi şeklinde ortaya çıkabilir (Kocacık, 2001: 4; Yıldız ve diğerleri, 2011: 1-2).

Bir diğer şiddet türü kişiler arasında gerçekleşen şiddettir (Yıldız vd., 2011: 2). Bu kişiler, aile üyeleri ya da aynı işyerinde çalışan iki işçi veya işçi ve işveren arasında gerçekleşen şiddet olaylarında görüldüğü gibi birbiriyle yakın ilişkiler içinde olan kişiler olabilirler. Bununla birlikte, trafikte yaşanan şiddet olaylarında olduğu gibi birbirini hiç tanımayan kişiler arasında da şiddet olaylarının gerçekleşebilmesi söz konusu olabilir (Kocacık, 2001: 5).

Şiddetin geniş grupları etkilemesi de mümkündür. Şiddetin bu çeşidine ise toplu şiddet adı verilmektedir. Toplu şiddet de politik, ekonomik ve sosyal şiddet olmak üzere üçe ayrılarak incelenebilir. Politik şiddete örnek olarak savaşlar; ekonomik şiddete örnek olarak ambargolar, halkın temel hizmetlerden faydalanmasının engellenmesi; sosyal şiddete örnek olarak ise organize suç örgütleri ve terör faaliyetleri verilebilir (Yıldız vd., 2011: 2).

C. İçeriği

Şiddet eyleminin içeriği dörde ayrılarak incelenebilir. Bu ayrıma göre şiddet eyleminin içeriği fiziksel, cinsel, psikolojik ya da yoksun bırakma (ihmal) biçiminde dört kategoriden oluşmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz şiddet tiplerinin

tamamının içeriğinde bu dört unsurdan biri ya da birkaçının bulunabilmesi mümkündür (Yıldız vd., 2011: 2).

II. İŞYERİNDE ŞİDDETİN GÖRÜNÜMLERİ

İşyerinde şiddet, çalışana yönelik, fiziksel veya psikolojik zarar verme amaçlı her türlü eylem veya olay olarak tanımlanabilir (Kandemir, 2017: 33). İşyerinde şiddet çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bu kapsamda, aşağıda kısaca işyerinde meydana gelebilecek şiddet türlerini inceleyeceğiz.

A. Fiziksel ve Sözlü Şiddet

En çok karşılaşılan işyeri şiddeti türlerinden birisi işyerinde uygulanan fiziksel şiddettir (Kandemir, 2017: 33, 34). İşyerinde fiziksel şiddet, işverenin iki işçisi arasında gerçekleşebileceği gibi işverenden işçisine ya da işçiden işverenine yönelebilir. Aynı şekilde, işyerinde fiziksel şiddetin üçüncü kişiler, örneğin müşteriler tarafından işverene ya da işçiye yönelebilmesi de mümkündür. İşçinin işyerinde kendisine zarar vermesi, intihar etmesi de bu kapsamda kabul edilmektedir (Ergin, 2015: 73 vd.). Bununla birlikte, kanaatimizce işçinin veya işverenin işyerindeki araçlara zarar vermesi de işyerinde fiziksel şiddet kapsamında kabul edilmelidir. Örneğin, işçinin tartıştığı işverenine yumruk atmak yerine hemen yanında bulunan dolabına yumruk atması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bir diğer işyeri şiddeti türü ise işyerinde sözlü şiddettir. Genellikle hakaretimiz sözler, tehdit ve küfür şeklinde ortaya çıkmaktadır (Dursun ve Aytaç, 2011: 7). Yargıtay içtihatlarında işyerinde fiziksel ve sözlü şiddetin “sataşma” kavramı altında incelendiğini görmekteyiz. Sataşma, sataşmayı oluşturan söz veya davranışın ağırlığına göre haklı nedenle derhal fesih nedeni oluşturabilir. Haklı nedenle derhal fesih oluşturacak nitelikte ağır olmayan sataşma durumunda, işçi de iş güvencesinin kapsamındaki bir işçiye geçerli nedenle fesih söz konusu olabilecektir.

B. Cinsel Taciz

6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun (TBK) 417. maddesinde işverenin işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda hükümde işverenin özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğu düzenlenmiştir (TBK m. 417 hükmü kapsamında işçinin kişiliğinin korunması hakkında detaylı bilgi için bkz.: Centel,

2011: 13 vd.; Tuncay Kaplan, 2011: 40 vd.; Şen, M., 2012: 133 vd.; Sevimli, 2013: 107 vd.). Görüldüğü üzere TBK m. 417 hükmünde “cinsel taciz” kavramından açıkça bahsedilmekte ancak kavramın bir tanımı yapılmamaktadır. Aynı şekilde, 4857 sayılı İş Kanunu m. 24/II, b, d ve m. 25/II, c hükümlerinde işyerinde cinsel taciz durumunda iş sözleşmesinin haklı nedenle derhal feshedilebileceği düzenlenmiş ancak cinsel tacizin tanımı yapılmamıştır.

6/4/2016 tarih ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu m. 2/1, j hükmünde ise taciz kavramının tanımı yapılmıştır. Hükme göre taciz, “*Psikolojik ve cinsel türleri de dahil olmak üzere bu Kanunda sayılan temellerden birisine dayanılarak, insan onurunun çiğnenmesi amacını taşıyan veya böyle bir sonucu doğuran yıldırıcı, onur kırıcı, aşağılayıcı veya utandırıcı her türlü davranışı ifade eder*”. Ayrıca aynı Kanunun ayrımcılık türlerini düzenleyen 4. maddesinde taciz bir ayrımcılık türü olarak sayılmıştır.

İşyerinde cinsel taciz, genellikle kadın ve erkekler arasında yaşanmakta ve çok büyük bir oranda kadınlara karşı gerçekleştirilmektedir (Bakırcı, 2000: 439; Tuncay Kaplan, 2011: 46; Özdemir, 2014: 89). Çok nadir rastlanmakla beraber işyerinde cinsel tacizin aynı cinsiyetten kişiler arasında gerçekleşebilmesi de mümkündür (Bakırcı, 2000: 439; Özdemir, 2014: 89). Cinsel tacizin kadın işçilerin kişilik haklarına ve çalışma özgürlüklerine bir saldırı oluşturması ve bu sebeple bir cinsiyet grubunun diğerine kıyasla mağdur olması, cinsiyet ayrımcılığını da beraberinde getirmektedir (Bakırcı, 2000: 439; Özdemir, 2014: 89).

Cinsel taciz kavramı ilk kez Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Günümüzde de cinsel tacizi en geniş şekilde tanımlayan ve kabul eden ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir. Amerikan Hukukunda cinsel taciz, cinsiyet temeline dayalı bir ayrımcılık olarak nitelendirilmektedir (Özdemir, 2014: 92).

Amerikan mahkemelerinin içtihatlarında genel olarak iki tür cinsel taciz şekli tanınmıştır. Bunlardan birincisi işçinin kariyerinde yükselmesi, ücretine zam yapılması ya da işten çıkarılmaması için maruz kaldığı cinsel taciz türüdür. Bu tür cinsel tacizde cinsel amaçlı bir tehdit veya karşılık söz konusudur ve “quid pro quo discrimination” olarak adlandırılmaktadır. İkinci tür cinsel taciz ise düşmanca çalışma ortamı (hostile work environment) yaratacak şekilde cinsel taciz eyleminin gerçekleştirilmesidir. Eğer cinsel içerikli söz veya davranışlar işçinin çalışma performansına etki ediyor, ahlak dışı, saldırgan, utanç verici veya düşmanca bir çalışma ortamı yaratıyorsa bu tür cinsel tacizden bahsedilmektedir. Düşmanca çalışma ortamı ise istenmeyen cinsel temas, dokunuş, söz veya tehditleri kapsamaktadır (Kelly ve Sinclair, 2000: 811; Özdemir, 2014: 93; “Quid pro quo”

ile “düşmanca çalışma ortamı” kavramlarından ne anlaşılması gerektiği ve bu kavramlar arasındaki farkların tartışılması hususundaki içtihatlar ile ayrıntılı incelemeleri için bkz.: *Menitor Saving Bank v. Vinson*, 477 U.S. (1986), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/477/57/case.html>, 10.03.2018; Brown, 1987: 477 vd.; Phillips, 1991: 1229 vd.; Bull, 1993-1994: 117 vd.; *Burlington Indus. Inc. v. Ellerth*, 524 U.S. (1998), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/524/742/case.htm>, 10.03.2018; Zinser, 1998-1999: 297 vd.; Hanley, 2004-2005: 259 vd.).

Avrupa Birliği Hukukunda ise 2002/73 sayılı Direktif, üye devletlerin cinsel tacizi cinsiyet temeline dayalı bir ayrımcılık olarak tanıyacaklarını düzenlemektedir. Direktifin 2. maddesinin 2. fıkrasında cinsel tacizin tanımına da yer verilmiştir. Direktife göre cinsel taciz, “İnsan onurunu ihlal etme amacına yönelen veya bu sonucu doğuran, istenilmeyen, her türlü cinsel nitelikte sözlü, sözlü olmayan veya cinsel nitelikte fiziksel ve özel olarak düşmanca, aşağılayıcı, utandırıcı ve saldırgan bir ortam yaratan davranış” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre cinsel tacizin üç temel unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki davranışın istenilmemesi, ikincisi bu davranışın insan onuruna aykırı olması ve üçüncüsü düşmanca, aşağılayıcı, utandırıcı ve saldırgan bir çalışma ortamıdır (Direktifin Türkçe metni için bkz.: https://www.csgb.gov.tr/media/2079/calismamevzuat-%C4%B1_abd.pdf, 217 vd., 11.02.2018; Direktifin İngilizce metni için bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:269:0015:0020:EN:PDF>, 11.02.2018).

Hukukumuzda genel olarak cinsel taciz ile ilgili kanuni düzenlemelerin Avrupa Birliği Hukuku ile uyum gösterdiğini söyleyebiliriz. Avrupa Birliği ile uyum süreci kapsamında 2002/73 sayılı Direktifteki cinsel taciz tanımı ve unsurlarının hukukumuz açısından da göz önünde bulundurulması gerektiği kuşkusuzdur.

C. Psikolojik Taciz (Mobbing)

“Mobbing” terimi, etimolojik olarak “kararsız kalabalık” anlamına gelen Latince “mobile vulgus” teriminin kısaltılması olan “mob” kökünden gelmektedir. “Mob”, “kaba ve düzensiz hareket eden rastgele insan kalabalığı” olarak tarif edilmektedir (The New Webster Encyclopedic Dictionary of The English Language, 1980: 541). “Mobbing” terimi, çalışma ilişkilerinden önce hayvan ilişkilerine dair bazı davranışları tarif etmek amacıyla kullanılmıştır (<http://www.leymann.se/English/11120E.HTM>, 04.10.2017). İnsan ilişkileri bakımından mobbing terimi ise 1986 yılında İsveçli psikiyatrist Heinz Leymann tarafından kullanılmıştır (Ünal, 2013: 19; Arslan Ertürk, 2014a: 287-288).

Leymann, işyerinde psikolojik tacizi (mobbing), “*Bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, düşmanca ve ahlak dışı yöntemlerle sistematik bir biçimde uygulanan psikolojik bir terördür*” şeklinde tanımlamıştır. Leymann’a göre, psikolojik terör niteliğindeki bu davranışlar aralıklı olarak veya uzun bir süre devam etmelidir. “Aralıklı olarak” ifadesi ile kast edilen, davranışın istatistiksel olarak en az haftada bir kez tekrarlanması; “uzun bir süre devam etmesi” ile anlatılmak istenen ise davranışın en az altı ay sürmesidir (<http://www.leymann.se/English/frame.html>, 04.10.2017).

İşyerinde psikolojik taciz, fail ve mağdur kim olduğuna göre üç ayrı başlık altında sınıflandırılabilir. Aynı seviyedeki çalışma arkadaşları arasında ortaya çıkan psikolojik taciz, dar anlamda psikolojik taciz veya yatay psikolojik taciz olarak nitelendirilmektedir. İşverenin işçiye veya üstün asta yaptığı psikolojik taciz ise düşey psikolojik taciz (bossing) olarak adlandırılmaktadır. Daha az rastlanmakla birlikte, işçinin işverene ve astın üste yönelttiği dikey psikolojik taciz de söz konusu olabilmektedir (Şen, S., 2009: 51; Büyükkılıç, 2012: 80; Ünal, 2013: 24; Arslan Ertürk, 2014a: 294; Yardımcıoğlu, 2016: 5).

İşyerinde psikolojik tacizin unsurlarından ilki davranışın tekrarlanması ve sürekliliğidir. İşyerinde psikolojik taciz, fail ile mağdur arasında gelişen ve sadece bir defaya mahsus olarak meydana gelip biten bir terör türü değildir (Tınaz ve diğerleri, 2008: 26 vd.; Arslan Ertürk, 2014a: 296, 298; Çelik ve diğerleri, 2017: 328; Süzek, 2018: 420). Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın ve Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun raporuna göre, işyerinde psikolojik tacizi zamansal açıdan inceleyen araştırmalarda sürecin en az altı ay ve genelde ortalama on beş ay sürdüğü, bu sürecin kalıcı etkilerinin ise yirmi dokuz ile kırk altı ay devam ettiği belirtilmiştir (İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu, 2011: 6, 16). Kanaatimizce, her somut olayın özelliğine göre işyerinde psikolojik tacizin hangi sürede ve ne kadar tekrarlanarak ortaya çıktığının ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

İşyerinde psikolojik tacizin varlığı için aranması gereken bir diğer koşul ise mobbing niteliğindeki davranış ile bezdirme amacının güdülmesidir. Mobbing niteliğindeki davranışın tekrarlanması ve sürekliliği tek başına işyerinde psikolojik tacizin kabulü için yeterli değildir. Ayrıca bu davranışın, mağdurun bezdirilmesi amacını da taşıması gerekir (Ünal, 2013: 25; Arslan Ertürk, 2014a: 295, 296; Yardımcıoğlu, 2016: 5-6). Fakat belirtilmelidir ki, organizasyon bozukluğunun olduğu bir işyerinde çalışanların verimini arttırmak ya da onları disipline etmek amacıyla yapılan davranışların işyerinde psikolojik taciz olarak nitelendirilmemesi ge-

reker. Zira böyle bir durumda mağdurun bezdirilmesi amacı mevcut değildir (Büyükkılıç, 2012: 82; Ünal, 2013: 25; Arslan Ertürk, 2014a: 296; Yardımcıoğlu, 2016: 6; Yarg. 22. HD. T. 13.06.2013, E. 2013/12343, K. 2013/14238, <http://www.kazanci.com>, 10.03.2018).

Psikolojik taciz (mobbing), esasında bilinen ve eski bir kavram olmasına rağmen hukukumuzda açık bir kanuni düzenlemeye ancak 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun yürürlüğe girmesiyle kavuşulmuştur. “İşçinin kişiliğinin korunması” başlığını taşıyan TBK m. 417 hükmü bu açıdan oldukça önemli bir maddedir. TBK m. 417/1 hükmüne göre, “İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür”.

Ayrıca 6701 sayılı Kanunun m. 2/1, g hükmünde “işyerinde yıldırma” kavramı ele alınmış ve tanımı yapılmıştır. Hükmüne göre işyerinde yıldırma, bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanılarak kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıktırmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemler olarak ifade edilmiştir (6701 sayılı Kanun kapsamında psikolojik tacize ilişkin hükümlerin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz.: Arslan Ertürk, 2012b: 47 vd.).

TBK m. 417 hükmü işvereni, işçinin kişiliğini korumak, kişiliğine saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük kuralına uygun bir düzeni sağlamakla yükümlü tutmuştur. Bu kapsamda işveren bakımından, işyerinde işçilerin psikolojik taciz ve cinsel tacize maruz kalmalarını engelleme yükümlülüğü yanında, taciz mağdurlarının daha fazla zarar görmemeleri için önlem alma yükümlülüğü de öngörülmüştür. TBK m. 417 hükmü uyarınca işverenin bu yükümlülüklerinin ihlali, işçinin kişiliğini koruma borcuna aykırılık teşkil edecek ve işverenin sözleşmeden doğan sorumluluğunu gündeme getirecektir.

D. Sosyal Medya Aracılığıyla Gerçekleşen Şiddet

Gelişen teknoloji ve internet alt yapısı sayesinde hayatımızın önemli bir parçasını da sosyal medya araçları oluşturur hale gelmiştir (Sosyal medya kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Edosomwan ve diğerleri, 2011: 79 vd.; Kaya, 2015: 277 vd.). Günümüzde bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar ve hatta akıllı saatler yoluyla kolaylıkla bireyler arası iletişim kurulabilmekte, çeşitli sosyal medya siteleri aracılığıyla kişiler arası etkileşimde bulunulabilmektedir. Bu durum iş ilişkilerinde de sosyal medyanın etkisini kaçınılmaz kılmaktadır. Sosyal medya kulla-

nımının iş ilişkileri ve özellikle de iş sözleşmesinin feshi üzerindeki etkisi ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacak genişlikte olduğundan çalışmamızda sadece işyerinde şiddetin sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilmesine dair Yargıtay kararlarını incelemekle yetineceğiz.

Artan sosyal medya kullanımının bir sonucu olarak işyerinde şiddet sosyal medya araçlarıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin, işyerinde cinsel tacizin sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilebilmesi mümkündür. Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 12.10.2015 tarihli ve E. 2015/20326, K. 2015/28093 sayılı kararına konu olayda, tersanede çalışmakta olan bir erkek işçi, aynı işyerinde tercümanlık yapan bir kadın işçiye Facebook üzerinden "...çok cici ve tatlı birisin ve sıcak kanlısın, arkadaş olmak isterim seninle..." ifadelerini içeren bir mesaj göndermiştir. Kadın işçinin şikayeti üzerine erkek işçinin iş sözleşmesi İş K. m. 25/II, c hükmü doğrultusunda haklı nedenle derhal feshedilmiştir. Yerel mahkeme bu sözleri taciz niteliğinde görmeyerek, Facebook'un amacının zaten insanların birbirleriyle iletişim kurmasını ve arkadaş olmasını sağlamak olduğunu, ayrıca kadın işçinin site üzerinden kendisine mesaj gönderen kişileri engelleyebileceğini belirtmiştir. Ancak Yargıtay, yerel mahkemenin bu kararını bozarak evli olan erkek işçinin daha önce hiçbir sosyal ilişkisinin bulunmadığı bir kadın işçiye bu içerikte bir mesaj göndermesinin kadın işçide huzursuzluk yarattığını, iş akışını bozduğunu ifade etmiştir. Yargıtay bu sözleri cinsel taciz kapsamında değerlendirerek erkek işçinin iş sözleşmesinin haklı nedenle derhal feshini hukuka uygun bulmuştur (Yarg. 9. HD., T. 12.10.2015, E. 2015/20326, K. 2015/28093, <http://www.kazanci.com>, 05.05.2018).

İşyerinde sözlü şiddetin de sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilebilmesi mümkündür. Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin bir kararında, Twitter hesabı üzerinden işyerindeki insan kaynakları departmanında çalışan diğer işçilere hakaret eden işçinin iş sözleşmesinin feshi haklı bulunmuştur (Yarg. 9. HD., T. 26.9.2017, E. 2016/22368, K. 2017/14208, <http://www.kazanci.com>, 06.05.2018).

İşyerinde yaşanan fiziksel şiddetin kayda alınarak sosyal medya aracılığıyla yayılması da mümkündür. Örneğin, Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 30.6.2014 tarihli ve E. 2014/8373, K. 2014/22213 sayılı kararına konu olayda, bir işçi mesai saatleri içinde işyerinde çalışan başka bir işçinin üzerine ketçap, mayonez, hardal ve kova ile su dökmüş, bu davranışları kameraya kaydetmiş ve bu görüntüleri çeşitli sosyal paylaşım sitelerinde paylaşmıştır. Yüksek mahkeme kararında, bu davranışların bir bütün halinde değerlendirildiğinde işyerinde olumsuzluklara sebebiyet verdiğine, işyeri çalışma düzenini bozduğuna, bu sebeple işverenden iş

ilişkinin sürdürülmesinin beklenemeyeceğine ve yapılan feshin geçerli olduğuna hükmetmiştir (Yarg. 9. HD., T. 30.6.2014, E. 2014/8373, K. 2014/22213, <http://www.kazanci.com>, 05.05.2018).

III. İŞYERİNDE ŞİDDETE KARŞI BAŞVURULABİLECEK HUKUKİ YOLLAR VE UYGULANACAK YAPTIRIMLAR

A. İş Sözleşmesinin Feshi

İş Kanunu m. 24 hükmü, işçi tarafından iş sözleşmesinin haklı nedenle derhal feshini düzenlemektedir. İş K. m. 24/II, b hükmü, “*İşveren işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunursa*” işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshedebileceğini hüküm altına almıştır. Aynı şekilde, İş K. m. 24/II, c hükmünde “*İşveren işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı sataşmada bulunur veya gözdağı verirse*” ve İş K. m. 24/II, d hükmünde “*İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa*” iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshedebileceği ifade edilmiştir. Açıkça psikolojik tacizden bahsedilmiş olmamakla birlikte İş K. m. 24/II hükmünde sayılan fesih nedenlerinin sınırlı sayıda olmaması, psikolojik tacizin “*Ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri*” kapsamında değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, işyerinde psikolojik tacize uğrayan işçinin de iş sözleşmesini haklı nedenle derhal feshedebilme hakkı bulunmaktadır.

İşyerinde şiddetin işçiden işverenine yönelmesi ya da işverenin iki veya daha fazla işçisi arasında gerçekleşmesi halinde işveren, İş K. m. 25/II hükmü kapsamında bu işçi veya işçilerin iş sözleşmelerini haklı nedenle derhal feshedebilecektir. İşçi tarafından gerçekleştirilen ve şiddet içeren eylem İş K. m. 25/II, b, c ve d bentlerinde düzenlenen nitelikte ağır değil ve işçi iş güvencesi kapsamındaki bir işçi ise iş sözleşmesinin geçerli nedenle feshedilmesi de söz konusu olabilecektir.

Bu noktada kısaca 12/10/2017 tarih ve 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile getirilen zorunlu arabuluculuk uygulamasına da değinmeliyiz. 7036 sayılı Kanun ile esasında iradi olan ve ancak tarafların anlaşması ile başvurulabilen arabuluculuk uygulaması iş ilişkilerinde dava şartı haline getirilmiştir. Bunun sonucu olarak kanuna, bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı ve tazminatı ile işe iade talebiyle açılan davalarda, arabulucuya başvurulmuş olması bir zorunluluktur (7036 sayılı Kanun m. 3/1). Ancak belirtilmelidir

ki, iş kazası veya meslek hastalığından kaynaklanan maddi ve manevi tazminat ile bunlarla ilgili tespit, itiraz ve rücu davaları hakkında zorunlu arabuluculuk uygulaması söz konusu olmayacaktır (7036 sayılı Kanun m. 3/3).

Zorunlu arabuluculuk sisteminin bir gereği olarak, örneğin, işyerinde iş arkadaşlarından birine hakarete bulunduğu gerekçesiyle iş güvencesi kapsamındaki bir işçinin iş sözleşmesi feshedilmiş ise bu işçinin artık işe iade talebiyle doğrudan iş mahkemesinde işe iade davası açabilmesi mümkün olmayacaktır. Bunun yerine, işe iade talebiyle arabulucuya başvurulması gerekecektir. Arabulucuya başvurulmaksızın doğrudan iş mahkemesinde dava açılması halinde ise 7036 sayılı Kanunun m. 3/3 hükmü doğrultusunda davanın usulden reddine karar verilecek ve İş K. m. 20/1 hükmü uyarınca kesinleşen ret kararının tebliğinden itibaren iki hafta içinde arabulucuya başvurulabilecektir.

B. Ayrımcılık Tazminatı İsteme ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna Başvuru Hakkı

Özellikle cinsel veya psikolojik taciz ya da işyerinde gerçekleşen şiddetin ayrımcılık temelli olması halinde ayrımcılığa maruz kalan işçi, İş K. m. 5 hükmünde düzenlenen dört aylık ücreti tutarındaki tazminatı ve bu ayrımcılıktan dolayı yoksun bırakıldığı haklarını talep edebilecektir.

Ayrıca 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu m. 17/5 hükmü uyarınca, işyerinde şiddete uğrayan ve bu yolla ayrımcılığa maruz kalan kişiler, İş Kanunu ve ilgili mevzuatında belirlenen şikayet usulleri izlendikten sonra herhangi bir yaptırım kararı alınmadığı takdirde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna başvurabilecektir. Kuruma başvuru illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da yapılabilir. Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz (6701 sayılı Kanun m. 17/1). Kurum başvuruları, başvuru tarihinden itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırır. Bu süre Başkan tarafından bir defaya mahsus olmak üzere en fazla üç ay uzatılabilir (6701 sayılı Kanun m. 18/1).

C. Çalışmaktan Kaçınma Hakkı

İşyerinde şiddet halinde işçinin başvurabileceği hukuki yollardan bir diğeri de çalışmaktan kaçınma hakkını kullanmaktır. Mevzuatımızda işçinin çalışmaktan kaçınma hakkı, TBK m. 408 hükmü ile 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 13 hükmü kapsamında düzenlenmiştir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun getirmiş olduğu düzenleme TBK m. 408 hükmüne göre daha özel niteliktedir. 6331 sayılı Kanunun m. 13/1 hükmünde, ciddi ve yakın tehlike ile karşı

karşıya kalan çalışanların iş sağlığı ve güvenliği kuruluna, kurulun bulunmadığı işyerlerinde ise işverene başvurarak durumun tespit edilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmesini talep edebileceği düzenlenmiştir. Hüküm doğrultusunda böyle bir durumda kurul acilen toplanarak, eğer işyerinde iş sağlığı ve güvenliği kurulu yok ise işveren derhal kararını verecek ve durumu tutanakla tespit edecektir. Karar, çalışana ve çalışan temsilcisine yazılı olarak bildirilecektir.

6331 sayılı Kanunun m. 13/2 hükmünde, iş sağlığı ve güvenliği kurulunun veya işverenin çalışanın talebi yönünde karar vermesi halinde çalışanın, gerekli tedbirler alınmaya kadar çalışmaktan kaçınabileceği ifade edilmiştir. Aynı şekilde maddede çalışanların, çalışmaktan kaçındığı dönemdeki ücreti ile kanunlardan ve iş sözleşmesinden doğan diğer haklarının saklı olduğu da açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple çalışmaktan kaçınma hakkını kullanan işçinin çalışmadığı bu dönemde ücretine ve diğer haklarına hak kazanacağı kuşkusuzdur.

Ayrıca önemle belirtilmelidir ki, 6331 sayılı Kanunun m. 13/3 hükmünde çalışanların ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olduğu durumlarda birinci fıkradaki usule uymak zorunda olmaksızın işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk ederek belirlenen güvenli yere gideceği ve bu hareketlerinden dolayı haklarının kısıtlanamayacağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla, işyerinde şiddetin faili işveren ise artık böyle bir durumda işçinin işverene yahut kurula başvuru zorunluluğunun olduğundan söz edilemez. İşçi bu prosedüre uymak zorunda olmaksızın çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilecek, çalışmaktan kaçındığı bu süre zarfında ücreti ile kanunlardan ve iş sözleşmesinden kaynaklanan diğer haklarına da hak kazanacaktır.

D. Maddi ve Manevi Tazminat Davaları ile Kişilik Hakkını Koruyucu Davalar

İşyerinde şiddete maruz kalan işçi, kişilik haklarının ihlal edilmiş olduğu gerekçesiyle sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine göre işverenden maddi ve/veya manevi tazminat isteyebilir (TBK m. 56, m. 58/1, m. 417/3; MK m. 25/3). Aynı şekilde somut olayın özelliklerine göre, Medeni Kanunun (MK) m. 25/1 ve m. 25/2 hükümleri doğrultusunda kişiliği koruyucu davalar olarak adlandırılan “saldırı tehlikesinin önlenmesi davası”, “saldırıya son verilmesi davası” veya “saldırının hukuka aykırılığının tespiti davası” açılabilecektir.

E. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Kapsamındaki Yaptırımlar

İşyerinde şiddet niteliğindeki söz ve davranışlar Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamındaki suç tiplerinden birini veya birden fazlasını oluşturabilir. Bu kapsamda hakaret suçu (TCK m. 125), ayrımcılık suçu (TCK m. 122), intihara yönlendirme suçu (TCK m. 84), kasten yaralama suçu (TCK m. 86, TCK m. 87), eziyet suçu (TCK m. 96), cinsel saldırı veya cinsel taciz suçu (TCK m. 102, TCK m. 105), cebir kullanma suçu (TCK m. 108), kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçu (TCK m. 123) gibi suçlar meydana gelebilir. Dolayısıyla, işyerinde şiddet failine ortaya çıkan suç tiplerine göre değişen cezai yaptırımların uygulanması da söz konusu olabilecektir.

SONUÇ

Şiddet kavramı, yaşamımızın birçok alanında olduğu gibi çalışma hayatında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İşyerinde şiddet, genellikle işyerinde fiziksel şiddet, sözlü şiddet, cinsel taciz ve psikolojik taciz şeklinde meydana gelmektedir. Bununla birlikte, gelişen teknoloji ve internet alt yapıları sayesinde sosyal medya araçları çalışma hayatımıza da sirayet etmiş ve bu durum beraberinde işyerinde şiddetin sosyal medya araçları vasıtasıyla gerçekleştirilmesini getirmiştir.

İşyerinde şiddete maruz kalan bireylerin başvurabileceği çeşitli hukuki yollar bulunmakta ve kuşkusuz bu sayede işyerinde şiddet failine farklı hukuki yaptırımlar uygulanabilmektedir. Bu kapsamda, iş sözleşmesinin derhal ya da geçerli nedenle feshi, İş K. m. 5 kapsamında ayrımcılık tazminatı isteme, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna başvurma, çalışmaktan kaçınma, maddi ve manevi tazminat davaları açma, kişiliği koruyucu davalara başvurma söz konusu olabilecektir. Ayrıca işyerinde gerçekleşen şiddetin Türk Ceza Kanunu kapsamında bir veya birden fazla suç tipini oluşturabilmesi de mümkündür. Bu durumda işyerinde şiddet failine TCK kapsamındaki çeşitli yaptırımların uygulanması söz konusu olabilecektir.

KAYNAKLAR

Arslan Ertürk, A. (2014a). İş Hukuku Boyutuyla Türkiye’de Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Dünyadan Örnekler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (Ali Rıza Okur’a Armağan)*. C. 20. S. 1 (Özel Sayı). 285-339.

Arslan Ertürk, A. (2012b). Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kanunu Tasarısı Taslağında Yer Alan Psikolojik Tacize İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi. *Sicil İş Hukuku Dergisi*. S. 27. 47-55.

Bakırcı, K. (2000). İşyerinde Cinsel Taciz ve Türk İş Hukukuna İlişkin Çözüm Önerileri. *Kamu-İş Dergisi*. C. 5. S. 3. 437-458.

Brown, R. R. (1987). The Supreme Court and Employer Liability for Supervisory Sexual Harassment: Menitor Savings Bank, FSB v. Vinson. *Journal of Law and Commerce*. Vol. 7. 477-498.

Bull, C. A. (1993-1994). The Implications of Admitting Evidence of a Sexual Harassment Plaintiff's Speech and Dress in the Aftermath of Menitor Savings Bank v. Vinson. *Ucla Law Review*. Vol. 41. 117-151.

Büyükkılıç, G. (2012). İş Hukuku Çerçevesinde İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Olgusunun Değerlendirilmesi. *Legal İSGHD*. S. 33. 66-71.

Centel, T. (2011). Türk Borçlar Kanunu'nda Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması. *Sicil İş Hukuku Dergisi*. S. 24. 13-18.

Çelik, N., Caniklioğlu, N. ve Canbolat, T. (2017). *İş Hukuku Dersleri*. Beta. İstanbul.

Dursun, S. ve Aytaç, S., (2011). İşyerinde Şiddet Davranışlarının Çalışanlar Üzerindeki Etkisi: Bir Uygulama. *TİSK Akademi*. C. 6. S. 11. 7-29.

Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D. ve diğerleri. (2011). The History of Social Media and Its Impact on Business. *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*. Vol. 16. 79-91.

Ergin, H. (2015). İşçinin İşyerinde Çalışan Diğer Bir İşçiye Sataşması Nedeniyle İş Sözleşmesinin İşveren Tarafından Feshi. *Sicil İş Hukuku Dergisi*. S. 34. 71-87.

Hanley, C. M. (2004-2005). A "Constructive" Compromise: Using the Quid Pro Quo and Hostile Work Environment Classifications to Adjudicate Constructive Discharge Sexual Harassment Cases. *University of Cincinnati Law Review*. Vol. 73. 259-291.

Kandemir, M. (2017). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Boyutuyla Psikososyal Riskler*. Legal. İstanbul.

Kaya, M. (2015). Sosyal Medya ve Sosyal Medyada Üçüncü Kişilerin Kişilik Haklarının İhlali. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. S. 119. 277-306.

Kelly, J. M. ve Sinclair, A. (2000). Sexual Harassment of Employees by Customers and Other Third Parties: American and British Views. *Texas Tech Law Review*. Vol. 31. 807-867.

Kocacık, F. (2001). Şiddet Olgusu Üzerine. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 2. S. 1. 1-7.

Leymann, H., Bullying, Whistleblowing. *The Mobbing Encyclopedia*. <http://www.leymann.se/English/11120E.HTM>. 4.5.2018 tarihinde erişildi.

Leymann, H., The Definition of Mobbing at Workplace. *The Mobbing Encyclopedia*. <http://www.leymann.se/English/frame.html>. 03.03.2018 tarihinde erişildi.

McQueen, A., Thatcher, S.V. (Ed.) (1980). *The New Webster Encyclopedic Dictionary of The English Language*. Avenel Books. New York.

Özdemir, E. (2014). *İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku*. Vedat Kitapçılık. İstanbul.

Phillips, M. J. (1991). Employer Sexual Harassment Liability Under Agency Principles: A Second Look at Menitor Savings Bank, FSB v. Vinson. *Vanderbilt Law Review*. Vol. 44. 1229-1272.

Sevimli, K. A. (2013). Türk Borçlar Kanunu m. 417 ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Işığında Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması. *Çalışma ve Toplum*. C. 1. S. 36. 107-148.

Süzek, S. (2018). *İş Hukuku*. Beta. İstanbul.

Şen, M. (2012). İşverenin İşçiyi Koruma ve Gözetme Borcu Kapsamında İşçinin Kişiliğinin Korunmasına Aykırılık ve Sonuçları (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 13.02.2012 Tarihli Bir Kararı Çerçevesinde). *Sicil İş Hukuku Dergisi*. S. 28. 129-139.

Şen, S. (2009). Psikolojik Taciz ve İş Kanunu Boyutu. *Çimento İşveren*. C. 23. S. 5. 46-68.

Tınaz, P., Bayram, F. ve Ergin, H. (2008). *Çalışma Psikolojisi ve Hukuki Boyutlarıyla İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*. Beta. İstanbul.

Tuncay Kaplan, E. (2011). Yeni Türk Borçlar Kanunu Hükümlerine Göre İş İlişkisinde İşçinin Kişilik Haklarının Korunması. *Sicil İş Hukuku Dergisi*. S. 24. 40-53.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın ve Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2011). *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu* (Yayın No. 6). Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları. Ankara.

Ünal, C. (2013). Karşılaştırmalı Hukuk Işığında İşyerinde Psikolojik Tacizin İşverenin İşçinin Kişiliğini Koruma ve Eşit Davranma Borcu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Legal İSGHD*. C. 10. S. 37. 15-73.

WHO. (2014). http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/. 12.03.2018 tarihinde erişildi.

Yardımcıoğlu, D. (2016). İşyerinde Psikolojik Taciz ve Başvurulabilecek Hukuki Yollar. *Türk Özel Hukuku ve Yargılamasındaki Güncel Problemler Sempozyumu*. (Yayınlanmamış bildiri). Afyon.

Yıldız, A.N., Kaya, M. ve Bilir, N. (2011). *İşyerinde Şiddet*. Türk-İş Yayınları. Ankara.

Zinser, L. M. (1998-1999). New Supreme Court Rules on Sexual Harassment Liability. *American Journal of Trial Advocacy*. Vol. 22. 297-309.

<https://www.csgeb.gov.tr>

<https://eurlex.europa.eu>

<http://www.kazanci.com>

<https://supreme.justia.com>

<http://www.tdk.gov.tr>

BİR ÖZEL İLGI TURİZMİ OLARAK EDEBİYAT TURİZMİ VE TÜRKİYE’NİN EDEBİYAT TURİZMİ POTANSİYELİ

Alpay Tırıl¹

ÖZET

Bildiride, bir özel ilgi turizmi olarak ele alınan edebiyat turizmi hakkında kavramsal bir tartışma yapılarak, Türkiye’nin edebiyat turizmi potansiyeli iç ve dış turizm bağlamında değerlendirmeye çalışılmıştır. Özel ilgi turizminin tartışılması, edebiyat-turizm ilişkilerine değinilmesi ve Türkiye’de edebiyat turizmine hizmet edebilecek bazı mekânların ele alınmasıyla çalışma tamamlanmıştır. Bu aşamada, sadece Türk edebiyatıyla ilişkili mekânlar incelenmemiş, uluslararası düzeyde edebiyat turizmine hizmet edebilecek bazı örneklerle de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel İlgi Turizmi, Edebiyat Turizmi, Kültür Turizmi.

LITERARY TOURISM AS A SPECIAL INTEREST TOURISM AND LITERARY TOURISM POTENTIAL OF TURKEY

ABSTRACT

In this paper, it was discussed the literary tourism as a kind of special interest tourism and evaluated Turkey’s literary tourism potential in the context of both domestic and international tourism. Discussing special interest tourism, literature-tourism relations and evaluating of some spaces which have potential of literary tourism in Turkey are the main parts of the paper. While the giving literary tourism cases, also were mentioned some international examples.

Keywords: Special Interest Tourism, Literary Tourism, Cultural Tourism.

GİRİŞ

Turizm, ilk uygulamaları tarihin erken dönemlerine uzanan bir olgu olmakla birlikte, endüstri ve refah toplumlarının ortaya çıkış sürecine koşut olarak gelişmiş ve kuramsal temelleri bu süreçte atılmıştır.

Kozak ve diğerleri (2015: 49), turizm olgusunun köklerini Sümer ve Fenike uygarlıklarına kadar götüren araştırmacıların olduğunu; Usta (2014: 30), turizmin ilkçağdaki erken örneklerinin; ekonomi, spor, inanç ve sağlıkla ilgili nedenlere dayandığını belirtmektedir. Turizm, kuşkusuz, ileri sürülen nedenler bağlamında

---

¹ Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
E posta: alpaytiril@yahoo.com

ilkçağın erken dönemlerine kadar ötelenebilecek bir olgu olmakla birlikte, alan yazınında sıklıkla belirtildiği gibi, olgusal dönüşümünü endüstri devrimi sonrasında yaşamıştır. Kozak ve diğerleri (2015: 54), turizmin, endüstri devrimi ile yaşanmaya başlayan gelişmelerle sıkı bir ilişki içinde olduğunu belirtmekte ve bunun sosyoekonomik nedenlerini tarihsel bağlamı içinde açıklamaktadır. Anılan dönüşümler, turizmin içerik değiştirerek kitleselleşmeye başlamasının ilk adımlarını beraberinde getirmiştir. Bu süreç, üretim-tüketim ilişkileri bağlamında ortaya çıkan toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak gelişmiştir.

Turizm, tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişle birlikte bağlam değiştirerek kitleselleşmeye başlamıştır. Turizmin yaygınlaşması ve kitleselleşmesi, modernizmle yakından ilintilidir. Giddens (2010: 9), modernizmi, on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine dayandırmaktadır. Yüksel (2004: 6), modernizmin dayandığı temel kavramın rasyonalizm olduğunu belirtmektedir. Sözü edilen rasyonelleşme, toplumsal yapının birçok alanında görülmüştür. Böylece modernizm, toplumları geleneksel yaşam biçimlerinden uzaklaştırarak tarihin önceki dönemlerine göre çok daha büyük dönüşümlere sürüklemiştir (Giddens, 2010: 12). Modern toplumun bu bağlamda dönüşmesi, toplumu oluşturan bireylerin benzeşmesi ve tek tipleşmesine neden olmuştur. Toplumsal zevk ve beğenilerin benzeşmesi, toplumsal alanların çoğu gibi turizmde de kendini göstermiş; modernizm öncesinin bireysel turizm hareketleri yerini kitlesel turizm hareketlerine bırakmıştır. Modernizmle birlikte toplumun tek tipleşmeye yönelmesi, turizmin de tek tipleşmeye yönelmesine neden olmuş ve kitle turizmi ortaya çıkmıştır.

Ritzer (2016: 47), rasyonel sistemlerin kaçınılmaz bir şekilde irrasyonel sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. Modernizm de süreç içinde kendi alternatifini yaratmış; postmodernizm, modernizme alternatif bir olgu olarak kendini göstermiştir.

Postmodernizm sözcüğünün başındaki “post” ön eki, modernizm sonrasına işaret eder. Kelimenin başındaki ön ekle belirtilen bu “sonra” ya da “öte”, eski uygulamaların yeni halleri ve yeni biçimleri olarak da algılanmaktadır. Postmodernizm tartışmalı bir kavram olmakla birlikte, genel kabule göre, modernizmin devamı olan, ancak ondan farklı bir dönemi işaret eder (Yüksel, 2004: 6). Giddens (2010: 49), postmodernizmi, modernizmin ötesine geçmekten çok, modernizmin daha iyi anlaşılması olarak görmenin doğru olacağını ifade etmektedir.

Modernizm, bir yandan toplumu oluşturan bireylerin benzeşikliğini sağlarken, açık toplumların görece özgürlüğü, bu benzeşik toplum yapısı içinde farklılıkları da ortaya çıkartmıştır. Modernizmin devamı ve bir anlamda anti tezi olarak ortaya çıkan postmodernizm, modernizm öncesi unsurları modernitenin getirdikleriyle harmanlayarak sosyolojik yapıyı etkilemiş, bireysel farklılıkları körüklemiştir. Bireysel farklılıkların yansımaları, birçok alanda olduğu gibi turizm alanında da kendini göstermiştir. Burada da, Giddens'in sözünü ettiği, modernizmi özümseyerek derinliklerine nüfuz edebilme süreci aranabilir.

Endüstri ve endüstri sonrası toplumlarda bireysel ilgi alanlarındaki farklılıkların turizmdeki yansımaları, "özel ilgi turizmi" terimiyle turizm kuramı içinde yer bulmuştur. Terimi oluşturan sözcüklerden de kolayca anlaşılabilirliği gibi, "özel ilgi turizmi", ilgi alanı çoğunluğun ilgisi dışına kayan "özel" bir grubun öznesi olduğu, bu yüzden de "kitle turizmi"nin dışında değerlendirilen bir eylem alanını ifade etmektedir.

Postmodern toplumlarda, turizm tüketiminin çeşitli nedenlere bağlı olarak çeşitlenmesi, kişisel özellik ve hobilere bağlı turizmi, kitle turizmine alternatif olarak ortaya çıkartmıştır. Özel ilgi turisti, kişisel ilgi ve ihtiyacına yönelik turistik ürün ve hizmetleri seçmektedir (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2009: 121).

Türksoy ve Özkan Yürük (2008: 256), özel ilgi turizmini, "*kesin belirlenmiş ilgilerini geliştirmek isteyen kişiler tarafından grup veya kişisel olarak yapılan turları içeren, tek bir konu üzerinde yoğunlaşan ihtisaslaşmış turizm şekli*" olarak tanımlamaktadır. Tanrısevdi ve Çavuş'a (2003: 10) göre özel ilgi turizmi, "*ilgileri belirli alanlarda yoğunlaşan ve yalnızca bu ilgileri tatmin etmek isteyen bireylerin, ilgilerini belirli bir bölge ve ya da destinasyonda karşılamak amacıyla yaptıkları seyahatler ya da bu seyahatlerin biçimi*"dir. Özel ilgi turisti, kitle turistinden farklı olarak, kişisel ya da grupla birlikte, aynı ilgiyi paylaşanlara hitap eden turizm etkinliklerine katılır. Yenilikçi, aktif, rasyonel, elit ve seçici olan özel ilgi turistleri; rekreasyona önem veren, çevreye karşı duyarlı ve korumacı olup bilinç düzeyi yüksek kimselerdir (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2009: 122).

"Alternatif turizm" olarak da anılan özel ilgi turizmi, doğrudan yapılan etkinliğin adıyla (kuş gözlem turizmi, av turizmi, botanik turizmi vb.) da adlandırılmaktadır. Çevresel kaygılar ve sürdürülebilirlikten pazar payını artırmaya, sektör içinde yeni nişler yaratmaktan yeni toplumsal merak ve eğilimleri doyurmaya kadar birbirinden çok farklı amaç ve/veya sorunlar nedeniyle son yıllarda adından çokça söz edilen özel ilgi turizmi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın da önem verdiği bir alandır. Ülkemizde turizmin çeşitlendirilmesi, Kültür ve Tu-

rizm Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye Turizm Stratejisi-2023” içinde, “Turizmin Çeşitlendirilmesi Stratejisi” başlığı altında yer almaktadır. Stratejide anılan ve “öncelikli olarak” geliştirilmesi hedeflenen alternatif turizm türleri ise, “sağlık turizmi ve termal turizm, kış turizmi, golf turizmi, deniz turizmi, ekoturizm ve yayla turizmi, kongre ve fuar turizmi”dir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 1). Daha bilinçli ve farklılıkların peşinde olan turistler için önemli bir alternatif olan özel ilgi turizmi, kitle turizminin olumsuzluklarını önlenmesinde de etkilidir. Özel ilgi turizminin turizm pazarı içindeki payının önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülmektedir (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2009: 141-142).

Türkiye Turizm Stratejisi’nde öncelik verilen alternatif turizm türleriyle “turizm ürününün çeşitlendirilmesi” ve böylece “turizm sezonunun bütün bir yıla yayılması” amaçlanmaktadır. Ancak stratejide öncelik verildiği belirtilen alternatif turizm türleri, kitle turizmi kadar olmasa da, yine de azımsanmayacak bir toplum kesimine hitap eder gibi görülmektedir. Bu makalede ele alınmak üzere seçilen konu olan “edebiyat turizmi” ise, daha dar bir çevrenin “özel ilgi” gösterebileceği türden bir alternatif turizm türü olup, özellikle Türkçe turizm yazınında çok fazla ele alınan bir konu değildir.

1. EDEBİYAT TURİZMİ

1.1. EDEBİYAT VE TURİZM İLİŞKİSİ

Sutherland (2016: 364), geleceğin edebiyat dünyasını tanımlarken; edebiyatın çoğalacağını, insanlara geleneksel yollar dışında farklı yollardan ve yeni paketler halinde ulaşacağını ön görmektedir. Edebiyat turizminin, Sutherland’ın öngörülerinde yer bulacak bir olgu olduğu düşünülmektedir.

Özdemir (2009: 32), turizm ve edebiyatın, farklı boyutları bulunan ve genellikle de birbirlerine oldukça uzak alanlar olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bu savın, yani edebiyat ile turizmin birbirlerine uzak alanlar olduğu önermesinin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinde yorum yapabilmek için, öncelikle, aralarındaki ilişkinin sorgulandığı iki kavramın tanımlanması gerektiği düşünülmektedir. Ancak kavramların tanımlanmasından önce, vurgulamak gerekir ki, son yıllarda turizm ile edebiyat arasındaki ilişki daha çok dillendirilir ve işlenir olmuştur. Bu ilişkinin varlığı ve aralarındaki bağların güçlü olması, turizm penceresinden bakıldığında görece olarak yeni yeni işlenmeye başlamış olsa da, edebiyat cephesinde çok daha eski olduğu, hatta dünya edebiyat tarihinin bilinen ilk örneklerinin, amaç ne olursa olsun, yolculuk imgesi üzerinden vücuda getirildiği söylenebilir. Dünyanın (bilinen) ilk destanı olan Gilgamesh Destanı, ölümsüzlük

arayışındaki Uruk Kralı Gilgamiş'in yolculuğu ve bu yolculukta yaşadıkları üzerinedir. Batı edebiyatlarının dayandığı en temel metinlerden biri olan Odyssea ise, Troya Savaşı'ndan dönen İthaka Kralı Odysseus'un eve dönüş yolculuğu ve bu yolculukta başından geçenleri anlatmaktadır. Dünyanın ilk yazılı metinlerinde yolculuk olgusunun yeri ve önemine işaret etmek üzere bu iki eser anılabilir. Yolculuk, edebi eserlerin temasını oluşturabildiği gibi, edebi eserler de okurlarını yolculuğa yönlendirebilir.

Özdemir (2009: 33), konuya gezi-okuma ilişkisi üzerinden değindiği bir makalesinde, okuma ile gezi arasındaki sıkı bağdan söz etmektedir. Özdemir'e göre, edebiyatın birey ve toplumun turizme yöneltmesinde doğrudan ve dolaylı işlevleri bulunmaktadır; okunan bir kitap, gezi için esin kaynağı oluşturabilir, diğer bir ifadeyle okuru turiste dönüştürebilir.

Edebiyat turizmi, kuşkusuz, kültür turizminin bir bileşeni olarak ele alınabilir. Kızılırmak ve Kurtuldu (2005: 102), kültür turizmini, eski sanat eserlerinin, tarihi yapıların, müzelerin, eski uygarlıkların ve onlara ait kalıntıların görülmesi amacıyla yapılan araştırma, keşif ve dini amaçlı seyahatler olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda yerel mimarlık eserleri ve özgün özellikler, kütüphaneler, yerel mutfaklar, festivaller ve fuarlar, tiyatro, sinema, müzik ve dans gibi gösteri sanatları, dil ve edebiyat eserleri ve alt kültürleri tanıma amacı güttüğü anılan yazarlar tarafından belirtmektedir. Bu tanım ve yaklaşım, "kültür" olarak adlandırılan kavramı "özel ilgi"nin merkezine oturtturarak, bu amaçla yapılan turizm etkinliklerinin çerçevesini gayet güzel çizmektedir. Ancak tanım ve içeriğine yönelik bilgiler değerlendirildiğinde, "kültür turizmi" olarak adlandırılan turizmin de son derece geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Bozkurt Güvenç, edebiyatın bir bileşeni olduğu kültür kavramının genişliğine, dikkat çektiği bir yorum ile işaret etmektedir. ABD'de henüz 1952 yılında yayınlanan bir antolojide kültürün 164 tanımı derlenmiştir. Bu derlemeyi eleştiren bir sosyal bilimci, "*bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa, onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerekir*" yorumunu yapmıştır (Güvenç, 2016: 121).

Birçok tanımı yapılan kültür, özetle, insan tarafından üretilen (maddi ve manevi) "herşey"dir. Bu geniş kapsamlı tanımı Karl Marx'ın deyişiyle aktarılsa, "*kültür, doğanın yarattıklarına karşı insanoğlunun yarattığı herşey*"dir (Güvenç, 2016: 128).

Geniş kapsamlı “kültür” kavramından, alt kümesi olan “edebiyat” kavramına geçerken, kuşkusuz edebiyatın ne olduğu ve ne işe yaradığı üzerine birkaç söz etmek gerekir. Nedir edebiyat, ne işe yarar?

Cemil Meriç, edebiyatı dar ve geniş anlamlarıyla ele almıştır. Meriç’e göre dar anlamıyla edebiyat, güzel yazılardır. Geniş anlamıyla ise, dil aracılığıyla insandan insana, kuşaktan kuşağa aktarılan insana dair ifadelerdir (Meriç, 1998: 20-21). Meriç’in, edebiyatın içeriği olarak gördüğü “insana dair ifadeler”, Jean Paul Sartre tarafından toplumsal gelişme ve ilerlemenin aracı olarak değerlendirilmektedir. Sartre, edebiyatçının görevini, “*yazarken değiştirmek, yazarken özgürleştirmek*” olarak görmektedir. Sartre, özgürlüğe erişebilmek için tek bir yol olduğunu, bu yolun, önce onu tanımakla başladığını söyledikten sonra, kitabın, bir araç gibi herhangi bir amaca varmanın bir yolu olmadığını, kendini okuyucunun özgürlüğü önüne bir amaç gibi çıkardığını belirtmektedir (Sartre, 2005: 56). “İnsanlık halleri”ni işleyen ve toplumun ışığı, aydınlanmanın ve ilerlemenin öncüsü olarak görülen edebiyatın yokluğunu ise, Mario Vargas Llosa şöyle değerlendirmektedir: “*Kitap okumayan, edebiyata el sürmemiş bir insanlık, kaba ve ilkel dili yüzünden ürkütücü, iletişim sorunları yaşayan bir sağır-dilsizler topluluğuna döner*” (Aktaş ve Atmaca, 2007).

Sutherland (2018: 17), edebiyatı, insan zihninin çevresindeki dünyayı ifade etme ve yorumlama yeteneğinin zirvesi olarak nitelendirmektedir. Yazara göre edebiyat, başka hiçbir şeyin başaramayacağı şekilde yaşamı zenginleştirerek insanı daha insan kılar.

Edebiyatı kavramsal yönüyle ele alıp edebiyat tanımlarını karşılaştırmalı olarak irdeleyen İsmet Emre, genelden özele birçok tanımı aktardıktan sonra, edebiyatın diğer yazılı metinlerden en önemli ayırt edicisinin estetik olduğunu belirtmektedir (Emre, 2006: 203).

Edebiyata dair söylenmiş ve söylenecek birçok sözden çıkartılabilecek sonuç, özetle, edebiyatın insan ruhu ve uygarlığı için bir rehber olduğu, beyinsel hazların tatmini ve aklın özgürleştirilmesine katkısı yanında, insanlığın ilerlemesi ve ortak değerlerin yaratılması yoluyla yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde hümanist, geçmişe, bugüne ve yarına ait değerlere sahip çıkan, doğaya ve yaşama saygılı bireylerin yetişmesini sağlayabilecek, böylece kendini ve insanlığı tanıyan, ideale yakın bir insan tipolojisine ulaşma yolunda önemli bir araç olarak kullanılabilir bir “insanlık sanatı” olduğudur.

Edebiyat, kültür turizminin konusu olabilecek her konuyu içerebileceği gibi, kültür turizmi kapsamındaki birçok alanı da içerebilir (deniz turizmi/deniz ede-

biyatı, doğa turizmi/doğa edebiyatı vb.). Bir anlamda insanın kendisine ve dünyaya, yani varoluşa tutulan bir aynadır. İnsanı ve insanın ilişkili olduğu herşeyi, dünü, bugünü ve yarını konuşurur. Goethe'nin (2006: 57), “*Konuşun benimle, taşlar, ey yüce saraylar, konuşun! / Sizler de bir şey söyleyin, yollar! Ve sen, ey deha, / Sen, kıpırdamayacak mısın hâlâ? / Evet, her şey ruh kazanmış senin kutsal duvarlarının ardında, / Ebedi Roma; hepsi de yalnızca bana karşı suskun.*” dizelerinde aktardığı suskun geçmişi konuşuran edebiyattır! Öyleyse edebiyat hayattır. Peki ya 21. yüzyıl insanının hayatında edebiyat ne kadar yer tutmaktadır? Kuşkusuz bu soruya verilecek yanıt, ülkeden ülkeye değişebileceği gibi, aynı ülkenin farklı kentlerinde, aynı kentin farklı semtlerinde, farklı sosyoekonomik gruplarda ve farklı yaşlarda birbirinden çok farklı olacaktır.

İstatistikler, Türkiye nüfusunun sadece % 4 kadarının kitap okuduğunu göstermektedir. 2016'da TÜİK tarafından yapılan bir araştırmaya göre, ortalama olarak günde altı saat televizyon izleyen, üç saat internete giren Türk insanı, kitap okumaya sadece bir dakika ayırmaktadır. Elde edilen verilere göre, Türkiye okuma alışkanlığında dünyada seksen altıncı sıradadır. Dünyada kitap için kişi başına yapılan ortalama harcama 1.3 Amerikan Doları iken Türkiye'de 0.25 Dolar'da kalmaktadır. Çocuklara kitap hediye edilme sıralamasında Türkiye 180 ülke içerisinde 140. sıradadır. Kişi başına düşen kitap sayısında son 60 yılda önemli bir artış olmadığı belirlenmiştir (Uras, 2016). Türk toplumunun ihtiyaç maddeleri sıralamasında kitap 1987 yılında 236. sırada yer alırken, 2014 yılında 235. sırada yer almıştır (Kakırman Yıldız, 2015: 94). Türkiye gibi edebiyatın geniş kitlelerin ilgisini çekmediği, okumaktan ve kitaptan uzak olduğu bir ülkede edebiyat turizmini gelişmemiş olması bir yana, adının anılmaması bile normal karşılanmalıdır.

Edebiyat tutkusunun geliştiği bireyler, edebiyatın büyülü dünyasının gerçek dünyadaki izdüşümlerine de genellikle ilgisiz kalamazlar. Edebi eserlerin geçtiği mekânlar ve bu mekânlarda yaşanan olaylar, edebiyata konu olan kişilerin yaşadığı mekânlar, edebiyatçıların yaşadığı kentler, semtler, evler, oteller, hatta mezarları ve bunlarla ilgili her türlü materyal edebiyat turizmine konu olabilmektedir.

Turizm, “*sürekli yaşanan yer dışında, ticari kazanç dışı nedenlerle yapılan ve yirmi dört saati aşan veya en az bir gecelemeden oluşan geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli tüketim olay ve ilişkilerinin bütünü*” olarak tanımlanmaktadır (Usta, 2014: 7). Bu tanım uyarınca turizm, bireylerin gündelik yaşamlarının dışına çıkmaları, bir anlamda rutin ya-

şamlarından kaçmalarını ifade etmektedir. Platoncu yaklaşımda edebiyatın gerçek hayattan uzaklaştırdığı iddia edilmiştir (Sutherland, 2018: 16). Bu görüşe göre, edebiyat da bir tür gündelik yaşamdan kaçış olarak görülebilir. Turizm de günlük yaşamdan bir kopuş olarak algılanabileceğine göre, mizahi bir yaklaşımla, edebiyat ve turizmin birlikteliğinin kendiliğinden ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu birliktelik, kuşkusuz mizahi yaklaşımların ötesinde bir derinliğe sahiptir.

Yazmak ve seyahat etmek, uygar insanın iki önemli özelliği olarak görülmektedir. Bu iki özellik, çağdaş insanın entelektüel gelişiminde büyük rol oynamaktadır (Ghetau and Esanu, 2011: 346). Türkçe’de sıklıkla yinelenen “çok okuyan” ve “çok gezen” ikilemi (belki de “birlikteliği” demek daha uygun olacaktır), bu iki olgunun entelektüel yaşamdaki önemini kadim kültürümüzde de vurgulandığını göstermektedir.

Edebiyat turizmi, çok temel bir yaklaşımla, kurgu metinler, yazarlar, okuyucular, kurgudaki mekânlar ve bu yerlere yapılan seyahatler ekseninde tanımlanabilecek bir turizm türüdür (Mansfield, 2015: 28). Bu tanım geliştirildiğinde; kurgu metinlerin mekânlarından ve karakterlerinden başlayarak metnin yazarının doğduğu, yaşadığı yerlere ve mezarına, oradan da kitapla ilişkilendirilebilecek nesne ve olaylara kadar geniş bir yelpazeye yayılabilir.

“Edebiyat turizmi” yerine “edebi miras turizmi” terimini kullanmayı yeğleyen Aliağaoğlu ve Narlı (2012: 4), edebi mekânları, edebi kişiler ve onların eserleriyle ilişkili alanlar; buradan hareketle, edebi miras turizmini, edebi mekânların turizm amacıyla tüketilmesi olarak tanımlamaktadır.

Mansfield (2015: 44-45), edebiyat turizmiyle ilişkilendirilebilecek yer, nesne ve olayları üç grupta sınıflandırmıştır. Buna göre; birinci grupta eserdeki yer ve karakterler, ikinci grupta yazarın doğum yeri, yaşadığı, çalıştığı, ziyaret ettiği ve vakit geçirdiği yerler, üçüncü grupta ise yazarın yaşamı, çalışmaları ve eserle ilgili materyaller, olaylar, filmler vb yer almaktadır.

“Edebiyat turizmi”nin anıldığı ve yapıldığı ülkelerin, genellikle köklü bir edebiyat geleneğine ve okuma alışkanlığına sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Elif Şafak, köklü bir edebiyat geleneğine sahip Prag’da karşılaştığı ve kendini şaşırttığı anlaşılan “edebiyat turistleri” hakkında şunları yazmıştır:

“Praglılar yaşadıkları şehir ile edebiyat ve sanatı etle turnak gibi ayırmaz bir ikili olarak görüyor. Sade buranın yerlileri değil, turistler de şehre böyle yaklaşıyor!”

Kafka'nın memleketi burası. Ve her yer Kafka'nın resimleriyle, biblolarıyla, yazılarıyla dolu.

Kafka'nın resmini taşıyan anahtarlıklar, kalemler, defterler, hatta çikolata, bisküvi ve şekerlemeler rafları dolduruyor. Onun kadar ünlü olmasa da diğer yazar ve şairler de bu yoğun ilgiden nasibini alıyor.

.....

Ertesi sabah Amerikalı bir turist çift ile tanışıyorum. Karı koca altmışlı yaşlardalar. İkisi de öğretmenmiş. Amerika'nın küçük bir kasabasından kalkıp da Prag'a gelmelerinin ardındaki hikmeti anlamaya çalışıyorum. "Edebiyat yüzünden buradayız" diyorlar.

Ne demek istediklerini sorduğumda, beni hayrete düşüren bir cevap alıyorum. "Bizler edebiyat turistiyiz!" Böyle bir kavram olduğunu bile bilmiyordum. Merakla bakıyorum yüzlerine. "Edebiyat turizmi diye bir şey var artık," diyor kadın bilmiş bir edayla. "Dünyanın bazı şehirleri edebiyat başkenti kabul ediliyor. Prag bunların başında. Biz de otobüslerle şehri dolaşp burada yaşamış edebiyatçıların evlerini, çalışma mekânlarını, takıldıkları kafeleri, yazılarında anlattıkları köprüleri ziyaret ediyoruz. Mola verdiğimiz yerlerde edebiyatçıların kitaplarından bölümler okuyor, aramızda tartışıyoruz...." (Şafak, 2009).

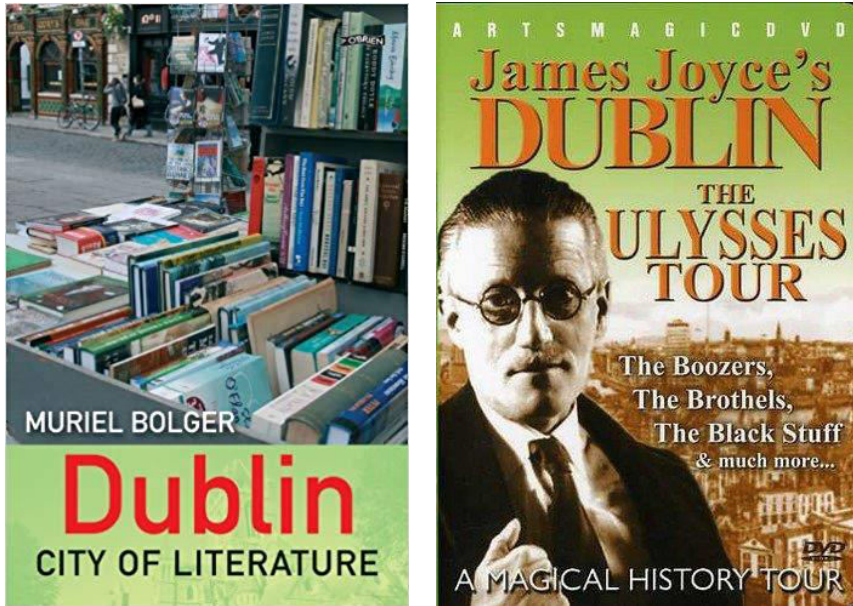
Uzunca bir süre dünyanın edebiyat ve sanat başkenti olarak anılmış olan Paris, birçok ünlü romancıya ev sahipliği yapmış olan Londra ve Dublin, Kafka'yla özdeşleştirilen Prag, Goethe ve Schiller'in yaşadığı Weimer, Alman edebiyatının büyük isimlerinin izlerinin sürülebileceği Berlin, Rus edebiyatının dekoru Saint Petersburg ve Moskova başta olmak üzere, dünyanın büyük kültür ve sanat merkezleri, edebiyat turizmi ile de adlarını duyurmaktadırlar. Bu kentlerle özdeşleşmiş büyük yazarların adını taşıyan turlar dahi düzenlenmektedir.

Ünlü edebiyatçıların yaşamlarını sürdürdüğü evlerin ve büyük edebi eserlerin geçtiği mekânların turistik bir çekicilik olarak sunulmasıyla, Kafka, Prag için bir pazarlama unsuru olurken (Şekil 1) (Şafak, 2009; Çeker, 2009; Beyinli Dinç, 2009), Londra'da "Charles Dickens Turu" ya da "Wirginia Wolf" turuna katılmak mümkündür. Dublin'de, "Ulysses" okurları için özel turlar vardır (Şekil 2). Saint Petersburg'da ise "Suç ve Ceza Turizmi" oluşmuştur (Şekil 3) (Çeker, 2009). Edebiyat turizmi, klasik edebiyat kadar çağdaş edebiyatla da ilgilenmek-

tedir. Oxford’da “Harry Potter Turu” düzenlenirken (Beyinli Dinç, 2009), uzun süre çok satan kitaplar listesinden inmeyen “Da Vinci Şifresi”nin geçtiği mekânların da turist akınına uğradığına dair basında birçok haber çıkmıştır. Romanın geçtiği şato, kilise ve diğer mekânlara turlar düzenlenmekte, hatta romana konu olan şatoda konaklanılabilmektedir (Bilgiç, 2004).

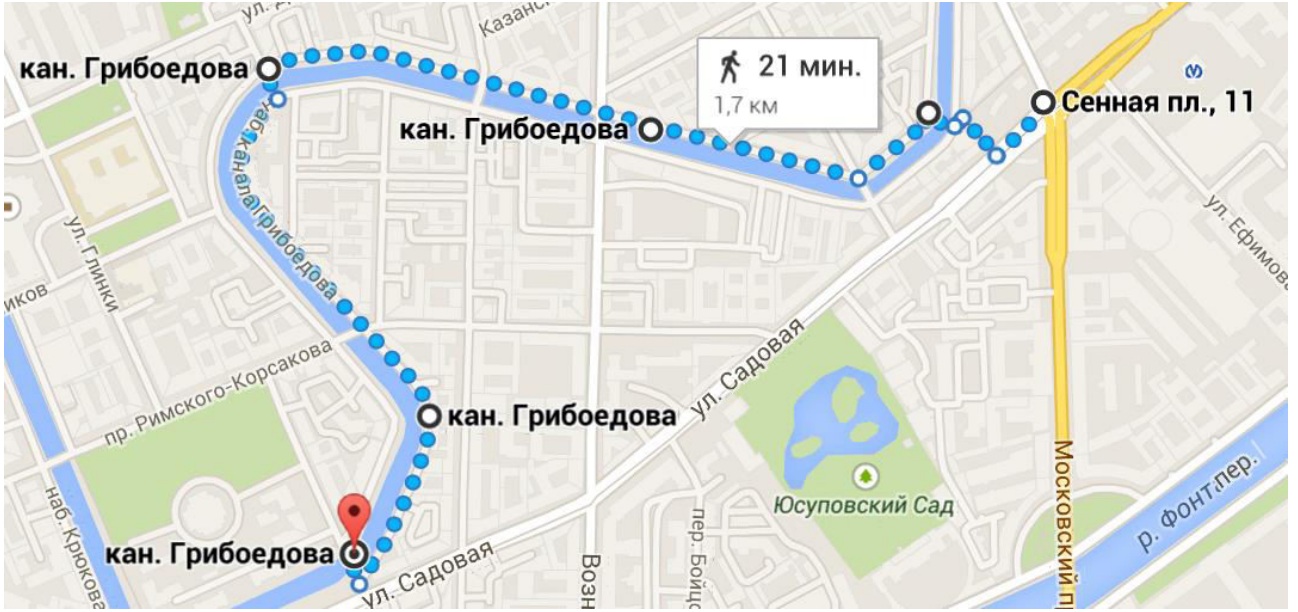

Şekil 1: Kafka, Prag’ı ziyaret eden edebiyatseverler için önemli bir turizm imgesidir (Fotoğraf, 11 Mayıs 2018 tarihinde <https://oddiviser.com> adresinden alınmıştır).

Şekil 2: Dublin’in bir edebiyat kenti olduğunu başlığına taşıyan bir kitap (solda) ve bunda büyük payı olan James Joyce’un büyük yapıtı Ulysses’i merkeze alan

bir kent turunun DVD'si (sağda) (Fotoğraflar, 11 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.amazon.com> adresinden alınmıştır).

Şekil 3: Saint Petersburg'da "Suç ve Ceza turu" (Fotoğraf, 11 Mayıs 2018 tarihinde <http://www.hofa.ru> adresinden alınmıştır).

Edebiyat turları bağımsız turlar olarak düzenlenebildiği gibi, kültür turizmine entegre edilebilmekte, kent veya bölge turlarının bir parçası olarak da sunulabilmektedir. Avrupa'da birçok kent turu içinde yazarların evleri ve yaşamlarını sürdürdükleri diğer mekânlar ziyaret edilirken, Almanya'da "Romantische Strasse" (Romantik Yol) adı verilen, eski yol güzergâhlarını kullanan kültür turları için de edebiyat mekânları da ziyaret edilmektedir.

Batıda edebiyat turizminin bir türü de, tiyatro gösterilerine olan talepte karşımıza çıkmaktadır. Londra'da tiyatro biletlerinin pahalılığı, İngiliz Edebiyatı'nın şaheserlerini seyretmek isteyen turistlerin talebine bağlanmaktadır (Çeker, 2009).

1.2. TÜRK EDEBİYATININ İZİNDE: İSİMLER VE MEKÂNLAR

Türk edebiyatı, çok zengin bir edebiyat olmakla birlikte, Türkçe'nin uluslararası bir dil olmaması ve Türkçe edebiyat eserlerinin başlıca Batı dillerine yeterince çevrilmemiş olması, Türkiye'de yabancılara yönelik bir edebiyat turizmi pazarı oluşturulmasını baştan engellemektedir. Bununla birlikte son yıllarda Türk edebiyatının başlıca yazarları ve eserlerinin dünyanın belli başlı dillerine çevrilmesi konusunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Yabancı turistlere yönelik

edebiyat turlarının düzenlenmesi, yabancı dillere çevrilen ve okunduğu ülkelerde ilgi gören yazarlar ve eserlerle başlatılabilir. Bu bağlamda Nobel ödüllü yazarımız Orhan Pamuk ve İstanbul teması ilk ele alınabilecek konulardandır. Yine Batı'da iyi tanınan Yaşar Kemal'in Çukurova'sı, Anadolu'su, gezi yazıları ve röportajlarında anlattığı yerler, Yaşar Kemal okumaları eşliğinde ziyaret edilebilir. "Ağrı Dağı Efsanesi"ni Ağrı Dağı'nın eteklerinde okumak ve tartışmak pek çok Batılı edebiyatsevere çekici gelecektir. Ayrıca Türkiye'de edebiyat turizmini kültürel turizmin diğer unsurları ile entegre ederek dış turizmin hizmetine sunulabilecek, dünya çapında bilinen ve okunan, Batı'da hayranları her geçen gün artan bir Mevlâna vardır. Başta Konya ve İstanbul olmak üzere, birçok kentteki Mevlevihaneleri içeren turlarla Mevlâna ve Mesnevi'nin izi sürülebilir.

Agatha Christie, Pierre Loti, Alphonse de Lamartine, Adam Mickiewicz vb., bir süre Türkiye'de yaşamış ve/veya eserlerinde Türkiye'yi konu etmiş Batılı gezgin ve yazarlar ile İzmirli Homeros gibi Batı'nın kültür ve edebiyat tarihinin miladı kabul edilen bir destan yazarının, yaşadığı yerler ve eserlerinde anlattığı mekânların izini sürmek, Strabon gibi Batı'da iyi bilinen eski çağ coğrafyacılarının rotalarını takip etmek, Türkiye'de Batılı turistlere yönelik bir edebiyat turizminin temellerinin atılmasını sağlayabilir.

Türkiye'de edebiyat turizminin dış turizm pazarına açılmasında dil ve kültürel farklılıklar, tanınmama ve anlaşılma sorunu gibi açmazlar kolay aşılabilecek gibi görünmemektedir. Diğer yandan, okuma oranının azlığı ve kitap satışlarının düşüklüğüne rağmen, az sayıda ve sosyokültürel düzeyi yüksek yerli turiste yönelik bir edebiyat turizmi arzının talebi artıracaklarını ve kültür çevrelerince desteklenip okullara kadar inerek yaygınlaştırılabilir.

Türkiye, özellikle 1950 ve 1980 sonrası olmak üzere, yaşadığı iki büyük sosyal ve ekonomik kırılma döneminde, kent ve yapı ölçeğinde, birçok ülkede bu kadar kısa zamanda görülmesi mümkün olmayan mekânsal dönüşüm geçirmiştir. Kentsel ve mimari mirasın büyük ölçüde yıkımına da neden olan bu dönüşüm nedeniyle, Türk edebiyatının mekânsal izlerini sürmek zorlaşmış, yer yer olanaksızlaşmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı kentsel ve mimari dönüşüm nedeniyle, Türk edebiyatının belli başlı kalemlerinin yaşadığı evler, oteller, edebi eserlerin yazıldığı ya da eserlerde anlatılan mekânlardan pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar arasında koruma altına alınarak müze olarak hizmet verenlerin sayısı ise daha da azdır. Son yıllarda artan bilinç ve ilgi düzeyine koşut olarak, ayakta kalmayı başarmış edebiyatçı evlerinin restore edildiği, bazıları günümüze ulaşamamış olsa

bile yerlerine yapılan yapılara geçmişte orada yaşayan edebiyatçıya dair bir plaket konulduğu gözlenebilmektedir.

Edebiyatçı evleri ve edebi eserlerin geçtiği mekânlar kadar, edebiyatçıların mezarları ve bir Türkiye gerçeği olarak, bazı edebiyatçıların “konuk edildiği” cezaevleri de edebiyat turizminin uğrak yerleri arasında değerlendirilebilir. Türkiye’de bu ilgi, edebi eserler üzerinden olmasa da televizyon dizileri üzerinden uyanmaya başlamıştır.

Her ne kadar Alper Çeker, aşağıdaki sözleriyle Türkiye’de, özellikle de İstanbul’da bir edebiyat turizminin geliştirilebileceği konusunda umutsuzluğa düşmüş olsa da, Türkiye’de, küçük ölçekli de olsa bir edebiyat turizmi geleneğinin yerleşebileceğini düşünülebilir:

“Benzer uygulamalar Türk Edebiyatı ve İstanbul için yapılamaz mı? Hemen yanıtlayalım, hayır! İstanbul’da doğmuş edebiyatçıların evlerine tabela çakılması mümkün değil, çünkü bu evlerin çoğu yıkılmış durumda. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Huzur romanında ya da Yahya Kemal’in şiirlerinde geçen yerleri dolaşmanız mümkün değil, çünkü buralar büyük tahribata uğramış. Örneğin Abdülhak Şinasi Hisar’ın kavramlaştırdığı “Boğaziçi Medeniyeti”, inşa edilen sahil yolu ile ortadan kalkmış. Yalılar ile deniz arasına giren yol, kayık-haneleri yok etmiş. Şeyh Galip’in, Tahir’ül Mevlevi’nin yetiştiği Yenikapı Mevlevihanesi de bırakın bir tabela asmayı, binayı korumakla yükümlü Vakıflar Genel Müdürlüğü görevlileri tarafından soyulmuş ve kundaklanmış. Bu örnekleri istediğimiz kadar uzatabiliriz.” (Çeker, 2009).

Çeker’in belirttiği gibi, günümüze ulaşan bir Yahya Kemal’in, bir Ahmet Hamdi’nin, bir Abdülhak Şinasi’nin, bir Orhan Veli’nin İstanbul’u olmadığı gibi, böyle bir İstanbul kalmasa da bir “edebiyat arkeolojisi” olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca Yahya Kemal’in betimlediği peyzajları yitiren İstanbul, Türkiye’de postmodern edebiyatın öncülerinden sayılan Orhan Pamuk’un, “Kara Kitap”, “İstanbul” gibi İstanbul üzerine kurulu eserlerinde geçen mekânları hâlâ büyük ölçüde barındırmaktadır. 1990 yılında yayınlandığında Türk edebiyat dünyasında büyük bir tartışma başlatan, övgülerle olduğu kadar yergilerle de karşılanan “Kara Kitap”ın izleğini oluşturan İstanbul mekânlarını içeren bir “Kara Kitap” turu henüz yapılmamıştır. Yazarın “Masumiyet Müzesi” adlı romanı ise, ilginç

bir pazarlama stratejisi ile bir müzeyle birlikte düşünülerek, sanki bir “edebiyat turizmi” altlığıyla birlikte geliştirilmiştir.

Yaşar Kemal’in Çukurova’sı ve eserlerinde geçen diğer mekânlar, yabancı okur kadar Türk okuru için de okumalar eşliğinde gezilebilecek yerlerdir. Çukurova, neden Yaşar Kemal ve Orhan Kemal turlarıyla birlikte de anılabilir.

İzmir ve Ege’de kentler, kasabalar, köyler, sahiller, Necati Cumalı, Halikarnas Balıkcısı, Attila İlhan, Tarık Dursun K., Yusuf Atılgan, Samim Kocagöz, Yaşar Aksoy, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Dido Sotiriyu vb. yazarlar okunarak gezdirilebilir. Bugün Türk turizminde bir “Bodrum” varsa, bu Bodrum’u edebiyatıyla yaratan Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı’dır. “Mavi Yolculuk”, Balıkcı’nın, Sabahattin Eyüboğlu’nun, Azra Erhat’ın hediyesi olarak görülmelidir. Ege, denizden ve karadan bu edebiyatçıların (eserleri) eşliğinde gezilerek özümsebilir. Ege, karadan ve denizden, Azra Erhat’ın “Mavi Yolculuk”, “Mavi Anadolu” kitaplarıyla, Oxford Üniversitesi mezunu bir tarihçi ve turist rehberi olan Halikarnas Balıkcısı’nın birbirinden değerli eserleriyle donanmış gezginleri beklemektedir.

Zengin Türk gezi edebiyatı, neden günümüz gezginlerine rehberlik etmesin? Anadolu, Trakya (ve bugün Türkiye toprakları dışında kalan coğrafya), Evliya Çelebi ile, İbn Battûta ile gezilebilir. Reşat Nuri Güntekin’in “Anadolu Notları” eşliğinde yapılacak bir kültür turunun, edebiyatseverlerin ilgisini çekeceği düşünülmektedir.

Edebiyatçıların evleri, bireysel geziler ya da kent turları içine entegre edilen edebiyat turizmi kapsamında halen en çok ziyaret edilen yerler arasındadır. Bu evlerden günümüze ulaşanların sayısı az olduğu gibi, yıkılmadan bugüne gelen evlerin sadece bir bölümü müze, kütüphane, kültür ve anı evi vb. biçimde değerlendirilmekte, ziyaretçileri ağırlamaktadır. Diğerlerine göre şanslı olan ve restore edilerek bu tür bir işlev verilen edebiyatçı evleri arasında şunlar sayılabilir:

- Aşiyân Müzesi: Tevfik Fikret’in 1906’dan, vefat ettiği 1915 yılına kadar yaşadığı Bebek’teki evi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı müze olarak hizmet vermektedir. Şairin mezarı da planını kendisinin çizdiği bu evin bahçesindedir (Şekil 4).

Şekil 4: Tevfik Fikret'in evi ve mezarı (Fotoğraf, Alpay Tırıl tarafından 23 Ocak 2015 tarihinde çekilmiştir).

- Sait Faik Abasıyanık Evi: Sait Faik'in bir süre yaşadığı Burgazada'daki evi, annesinin ölümünden sonra, 1964'de Darüşşafaka Vakfı tarafından müzeye dönüştürülmüştür.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar Evi: Yazarın 1912'den, vefat ettiği 1944 yılına kadar yaşadığı Heybeliada'daki evi, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından müzeye dönüştürülmüştür.
- Fazıl Hüsnü Dağlarca Evi: 2008 yılında kaybettiğimiz Fazıl Hüsnü Dağlarca, ölümünden önce Kadıköy'deki evini, *"Ben, yıllardır içinde yaşadığım, şiirlerimi yazdığım evimin ölümünden sonra yaşamaya devam etmesini istiyorum. Evimi alın ve yaşayan bir müze olarak düzenleyin. Bir bölümünde eşyalarım sergilensin, bir bölümü kafeterya haline getirilip gençlerin kitap okurken bir şeyler içebilecekleri bir yer haline getirilsin, işletmeciliğini belediye üstlensin."* (Emir, 2008) diyerek müze yapılmak üzere Kadıköy Belediyesi'ne bağışlamıştır.
- Mehmet Akif Ersoy Evi: Mehmet Akif'in Ankara'da Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşadığı ve İstiklâl Marşı'nı kaleme aldığı Taceddin Dergâhı, günümüzde Hacettepe Üniversitesi yerleşkesi içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı müze olarak hizmet vermektedir.
- Necati Cumalı Anı ve Kültür Evi: 2001'de yitirdiğimiz Necati Cumalı'nın Urla'daki (İzmir) evi Urla Belediyesi tarafından satın alınarak

Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla 2001'de kültür ve anı evi olarak açılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5: Necati Cumalı Anı ve Kültür Evi'nin dıştan ve içten görünümü (Fotoğraflar, Alpay Tırıl tarafından 26 Temmuz 2017 tarihinde çekilmiştir).

- Reşat Nuri Güntekin Çocuk Kütüphanesi: İzmir-Bozyaka'da Reşat Nuri Güntekin'in bir süre yaşadığı, "Çalılıkuşu" ve "Dudaktan Kalbe" romanlarını kaleme aldığı ev, Konak Belediyesi tarafından restore ettirilerek çocuk kütüphanesi olarak hizmete açılmıştır (Şekil 6). O tarihlerde bağlar ve bahçelerle kaplı Bozyaka, aynı zamanda "Dudaktan Kalbe" romanının geçtiği yerdir.

Şekil 6: Reşat Nuri Güntekin'in bir dönem kullandığı bağ evi, günümüzde çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf, Alpay Tırıl tarafından 24 Ocak 2018 tarihinde çekilmiştir).

- Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi: Diyarbakır-Suriçi'nde bulunan, Cahit Sıtkı'nın 1910'da doğduğu ev, 1973 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınıp onarıldıktan sonra aynı yıl müze olarak ziyarete açılmıştır.
- Namık Kemal Müzesi: "Vatan Şairi" olarak bilinen Namık Kemal'in Tekirdağ'daki evi, 1992'de yeniden yaptırılarak 1993'de müze olarak ziyarete açılmıştır.
- Can Yücel Evi: 1999'da kaybettiğimiz Can Yücel'in Datça'daki evi, "Can Evi" adıyla sadece araştırmacıların ziyaretine açıktır. Yücel'in mezarı da Datça'dadır.
- Rıfat Ilgaz Kültür ve Sanat Evi: Rıfat Ilgaz'ın Cide'de (Kastamonu) 1911 yılında doğduğu ev, Cide Belediyesi tarafından restore edilerek ziyarete açılmıştır.
- Orhan Pamuk, "Masumiyet Müzesi" romanının piyasaya çıkmasıyla eş zamanlı olarak, romanla ilintili bir müze açmış (Şekil 7); kitabı satın alanlara müzenin ücretsiz bileti de verilmiştir.

Şekil 7: İstanbul’da “Masumiyet Müzesi”, aynı adlı romanın müzesi olarak yazarı tarafından düzenlenmiştir (Fotoğraflar, Alpay Tırıl tarafından 11 Ocak 2016 tarihinde çekilmiştir).

Yukarıda başlıca örnekleri verilen, restore edilerek müze, kültür evi, anı evi vb. adlarla edebiyatçıların anılarını yaşatan evler kadar şanslı olmayan edebiyatçı evleri kat kat fazladır. Örneğin, Ahmet Muhip Dıranas tarafından, Sinop-Erfelek’te bir dağ köyü olan Karaoğlu’nda, ormanın kenarında yaptırılmış, iki katlı, ahşap bir dağ evi çürümektedir (Şekil 8). Dıranas’ın lirizmin doruklarında dolaşan şiirleri, ulu kestane ve kayınların arasından geçen dağ yollarından ulaşılan bu evin kayınlı ve göknarlı bahçesinde yakılmış bir kamp ateşinin çevresinde serin bir yaz akşamı okunması ve Sinop ve çevresindeki doğa ve kültür turlarıyla entegre edilmiş böyle bir turun düzenlenmesi sağlanabilir.

Şekil 8: Ahmet Muhip Dıranas'ın babasının köyünde yaptırdığı ev (Fotoğraf, Alpak Tırıl tarafından 2 Haziran 2017 tarihinde çekilmiştir).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi edebiyatçıların yaşadığı Beyoğlu'ndaki Narmanlı Han, yine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Orhan Veli'nin yaşadığı Ankara'daki Vakıf Apartmanı ve başta İstanbul olmak üzere değişik kentlerde henüz tamamen tahrip olmamış edebiyatçı evleri de “kültür ve anı evi” olarak edebiyatseverlerle buluşabilecekleri günleri beklemektedirler.

Kültür ve anı evleri yanında edebiyatçıların devam ettiği kafeler, son uykularını uyudukları mezarlar (Şekil 9), düşüncelerinden ötürü yattıkları cezaevleri, vb. kültür ve edebiyat turlarına katılması gereken mekânlardır. Bu bağlamda, Osmanlı'dan beri birçok edebiyatçının sürüldüğü Sinop kenti ve hükümlülerin gönderildiği (Eski) Sinop Cezaevi'nin potansiyelini anımsatmak yerinde olacaktır (Şekil 10). “Aldırma gönül aldırma” nakaratıyla dillerden düşmeyen bestesini herkesin bildiği “Mapushane Şarkısı”nı Sinop Cezaevi'nde kaleme alan Sabahattin Ali, Sinop Cezaevi'nin en bilinen mahkumlarından. Sinoplu Dıranas ve Sinop'u ziyaret eden gezginler dışında, kentin ve/veya cezaevinin zorunlu konukları olan Refik Halid Karay, Refii Cevat Ulunay, Ahmet Bedevi Kuran, Zekeriya Sertel, Sabahattin Ali, Kerim Korcan, Osman Deniz gibi edebiyatçı, gazeteci, siyasetçi ve darbeci askerlerle kentte savcı olarak görev yapan Berin Taşan gibi kalem erbabı sayesinde ki, Sinop şiir, öykü, roman, anı türlerinde Türk Edebiyatı'na en çok konu olan taşra kentlerindedir. Çağdaş yazınımızın güçlü sesi Nazlı Eray'ın Sinop'ta geçen bir romanının ve Sinop'tan bahseden yazıları-

nın olması da, gazeteci olan dedesinin Sinop'un zorunlu konuklarından olmasındandır.

Şekil 9: İstanbul'dan bazı edebiyatçı mezarları (Fotoğraflar, Alpay Tırıl tarafından 23 Ocak 2015 tarihinde çekilmiştir).

Şekil 10: Türk Edebiyatı'nın önemli bellek mekânlarından Sinop Tarihi Cezaevi (Fotoğraf, Alpay Tırıl tarafından 20 Ekim 2015 tarihinde çekilmiştir).

Sinop Cezaevi yanında, restore edilerek otel yapılan Sultanahmet Cezaevi de önemli bir edebiyat belleğidir (Şekil 11). Ömrünün bir bölümü, Sultanahmet, Bursa ve Çankırı Hapishanelerinde geçen Nazım Hikmet edebiyatında bu hapishanelerin yeri yadsınamaz.

Şekil 11: Türk Edebiyatı'nın bir diğer önemli bellek mekânı Sultanahmet Cezaevi günümüzde otel olarak hizmet vermektedir (Fotoğraflar, Alpay Tırıl tarafından 13 Mayıs 2018 tarihinde çekilmiştir).

Türkiye’de edebiyat turizmine konu olabilecek mekânlar, yaşamlarının belli bir dönemini Türkiye’de geçirmiş ve/veya Türkiye’yi yazmış yabancı edebiyatçılar üzerinden, özellikle bu kalemlerin ülkelerine yönelik turizm hareketliliği sağlamak amacıyla genişletilebilir. Bu bağlamda verilebilecek birkaç örnek arasında, Nobel ödüllü Şair Yorgo Seferis’in doğum yeri olan Urla (Şekil 12), ünlü Fransız yazarlar Pierre Loti ve Alphonse de Lamartine’nin Türkiye’deki yaşamları ve eserlerinin izlerinin sürülmesi, “İstanbul” adlı bir kitabı bulunan ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis’in İstanbul’unun keşfi, Agatha Christie’nin polisiye öyküsü “Doğu Ekspresinde Cinayet” eşliğinde yazarın İstanbul günlerinin aranması, yaşamını bir sürgün olarak İstanbul’da tamamlayan ve burada yaşadığı ev Polonya Hükümeti’nin girişimleriyle müze haline getirilen, Polonya’nın en önemli şairlerinden Adam Mickiewicz anılabilir. Bu örnekler; başka yazarlar, gezginler, onların Türkiye’deki yaşamları, yazıları, anıları, mektupları vb ile zenginleştirilebilir.

Şekil 12: Nobel ödüllü şair, Urla doğumlu Yorgo Seferis'in çocukluğunun geçtiği evdeki anı plaketi (Fotoğraf, Alpay Tırıl tarafından 26 Temmuz 2017 tarihinde çekilmiştir).

Yukarıdaki örnekler, önerilecek isimler ve mekânlar çoğaltılabilir. Ayrıca edebiyatın uzantısı olan sinema ve televizyon dizileri de edebiyat turizmini destekleyen unsurlar olarak ele alınabilir. “Asmalı Konak” dizisinin yayınlanmasından sonra Kapadokya’ya, “Parmaklıklar Ardında” dizisinin yayınlanmasından sonra Sinop’a gösterilen ilgi gözlerden kaçmamaktadır.

SONUÇ

Gerek Kültür ve Turizm Bakanlığı, gerekse turizm sektörü, Türkiye’de turizmi çeşitlendirme arayışları içindeyken, bakanlığın turizm dışındaki ayağını da birinci derecede ilgilendirecek “edebiyat turizmi” olanakları değerlendirilmeli, Milli Eğitim Bakanlığı, üniversiteler, yayınevleri, ilgili sivil toplum kuruluşları ve belediyeler ile işbirliği yapılarak deneme turları yapılmalıdır. İlk etapta edebiyat turizmi, daha geniş kapsamlı kültür turları içine yedirilip ilgi ölçüldükten sonra strateji geliştirilebilir.

Konu sadece turizm sektörünü ilgilendirmeyip, Türkiye’nin içine düştüğü eğitim ve kültür sorunsalını aşmada da faydalı olacağından tüm eğitim, kültür ve edebiyat çevrelerini ilgilendirmesine rağmen, şimdiye kadar bu konuda büyük çaplı bir girişimde bulunulmaması da ayrıca dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, S. (2009). Özel İlgi Turizmi. Detay Yayıncılık. Ankara.

Aktaş, B. ve Atmaca, E. (2007). Edebiyat Hudutları Bulandırır. Radikal. 14 Ocak 2007. 30 Temmuz 2010 tarihinde <http://www.radikal.com.tr> adresinden erişildi.

Aliğaoğlu, A. ve Narlı, M. (2012). Edebî Miras Turizmi ve Türkiye’de Edebî Mekânlar. Bilig. (60): 1-18.

Beyinli Dinç, G. (2009). Sonbahara “Edebiyat Turizmi” Yakışır! Yeni Ak-tüel. Sayı: 201. 1 Ekim 2009.

Bilgiç, E. (2004). Paris’te Son Moda “Da Vinci Turları”. Cumartesi Sabah. 2 Ekim 2004. 30 Temmuz 2010 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr> adresinden erişildi.

Çeker, A. (2009). Edebiyat Turizmi. Mostar. Sayı 54. Ağustos 2009.

Emir, S. (2008). Yazar Evleri ve Belediyeler. Türkiye. 15 Ocak 2008. 30 Temmuz 2010 tarihinde <http://www.turkiyegazetesi.com.tr> adresinden erişildi.

Emre, İ. (2006). Edebiyat ve Psikoloji (2. Baskı). Anı Yayıncılık. Ankara.

Ghetau L. and Esanu, L. V. (2011). Literary Tourism as a Promoter of Cultural Heritage. Transactions on Ecology and the Environment. (150): 345-353.

Giddens, A. (2010). Modernliğin Sonuçları (Çev: E. Kuşdil) (4. Basım). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Goethe, J. W., 2006. Yarat Ey Sanatçı (Çev: A. Cemal). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Güvenç, B. (2016). İnsan ve Kültür. Boyut Yayıncılık. İstanbul.

Kakırman Yıldız, A. (2015). Türkiye’de Okuma Alışkanlığı Kültürü için Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Anaokulu Kütüphanelerinin Gerekliliği. Milli Eğitim. (208): 90-105.

Kızılırmak, İ. ve Kurtuldu, H. (2005). Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi. (1): 100-120.

Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2015). Genel Turizm: İlkel-ler-Kavramlar (18. Baskı). Detay Yayıncılık. Ankara.

Mansfield, C. (2015). Researching Literary Tourism. Shadows Books. Bideford. United Kingdom.

Meriç, C. (1998). Kırk Ambar (Cilt 1). İletişim Yayınları. İstanbul.

Özdemir, N. (2009). Turizm ve Edebiyat. Milli Folklor. (82): 32-49.

Ritzer, G. (2016). Toplumun McDonalddlaştırılması-Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme (Çev: A. E. Pilgir) (4. Baskı). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Sartre, J. P. (2005). Edebiyat Nedir. Can Yayınları. İstanbul.

Sutherland, J. (2018). Edebiyatın Kısa Tarihi (Çev: T. Göbekçin) (2. Baskı). Alfa. İstanbul.

Şafak, E. (2009). Edebiyat Turizmi! Haber Türk. 22 Mayıs 2009. 30 Temmuz 2010 tarihinde <http://www.haberturk.com> adresinden erişildi.

Uras, G. (2016). Kitap Pazarı 2.2 Milyar Dolarlık Bir Pazar. Milliyet. 13 Kasım 2016. 16 Nisan 2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr> adresinden erişildi.

Usta, Ö. (2014). Turizm-Genel ve Yapısal Yaklaşım (4. Baskı). Detay Yayıncılık. Ankara.

Tanrısevdi, A. ve Çavuş, Ş. (2003). Özel İlgi Turizmi ve Özel İlgi Turizmi Kapsamında Kuşadası ve Çevresinde Var Olan Potansiyel Kaynaklar Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. *Anatolia*. 14 (1): 9-22.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). Türkiye Turizm Stratejisi-2023. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Türksoy, A. ve Özkan Yürük, E. (2008). Özel İlgi Turizmi. Turistik Ürün Çeşitlendirmesi (Ed: N. Hacıoğlu ve C. Avcıkurt). Nobel Yayın Dağıtım. Ankara. s. 255-273.

Yüksel, M. (2004). Modernite, Postmodernite ve Hukuk (2. Baskı). Siyasal Kitabevi. Ankara.

SATISFACTION OF THAI STUDENTS TOWARD MASTER'S DEGREE IN ECONOMICS (ENGLISH PROGRAM)

Sauwaluck Koojaroenprasit¹

ABSTRACT

Due to the opening of ASEAN Community and the integration of regional economies through the free movement of skilled labor in an English-mediated environment, the English program is part of Thai government's strategy for the country to thrive in the ASEAN Community.

The objectives of this study were to assess the graduate students' satisfaction toward microeconomics subject and their satisfaction toward Master's Degree in Economics (English Program) in the department of economics at Kasetsart university, Thailand. The methodology was a survey by collecting questionnaire and observation. The sample in this study was all six graduate students taking Microeconomics class. The survey found that most students lack of English proficiency because most of them had Bachelor's degree in Thai program. For Microeconomics class, students were very satisfied with the subject content, learning material, teaching method, teaching ability, caring of lecturer and lecturer-student relationship. Students were satisfied with the grade evaluation by quiz and class participation.

The most impressive thing was all lectures pay attention to teaching. Students was impressed with the method of evaluation final grade by the quiz and class participation.

Students suggested that the program should have a preparation course especially for those who did not have Bachelor's degree in economics. The reason for enrolling in this program because they expect a good job, want to boost their skills in English.

Keywords: Economics, English Program, Master's degree, Satisfaction, Thai Students

---

¹ Associate Professor, Ph.D. Department of Economics, Kasetsart University, Thailand

INTRODUCTION

Due to the opening of ASEAN Community and the integration of regional economies through the free movement of skilled labor in an English-mediated environment, the English program is part of Thai government's strategy for the country to thrive in the ASEAN Community. The higher education is strongly affected by ASEAN Community. This has increased the competition among higher education institutions to adopt English program strategy to attract as many students as possible satisfying current students' needs and expectation.

In 2016, the department of economics at Kasetsart University, Thailand has implemented a new program, Master's degree in economics (English Program). There were only six Thai students in the first academic year. There were only one student had Bachelor's degree in Tropical Agriculture (International Program) and the other student had Bachelor's degree in economics (English Program). All of them had to enroll three subjects in the 500 level, i.e., microeconomics, macroeconomics and quantitative method In the first semester. Each class met for 3 hours once a week during a 16 week semester.

Literature Review

Students' satisfaction as a short term attitude, resulting from an evaluation of a students' educational experiences (Elliott and Healy, 2001). Students' satisfaction can be defined as a function of relative level of experiences and perceived performance about educational service during the study period (Carey, et al, 2002). Students' satisfaction is a multidimensional process which is influenced by different factors.

According to Walker-Marshall & Hudson (1999), Grade Point Average (GPA) is the most influential factor on student satisfaction. Appleton-Knapp & Krentler (2006), Marzo-Navarro, et al (2005) identified two groups of influences on students' satisfaction in higher education as personal and institutional factors. Personal factors include gender, age, preferred learning style, employment, their GPA. Institutional factors include promptness of the instructor's feedback, quality of instructions, teaching style and clarity of expectation. According to Wikins & Balakrishman (2013), quality of lecturers, quality of physical facilities and effective use of technology were key determinant factors of students' satisfaction. Garel a-Aracil, A (2009), Kuh, G. & Hu, S. (2001) identified that students' satisfaction in higher education is influenced by lecturer-student relationship, interaction with fellow students, quality of classroom, quality of feedback,

course content, library facilities and learning materials. According to Douglas, J. et al. (2006) and Palacio, A. (2002), flexible curriculum, teaching ability, university status, caring of faculty, independence, campus climate, student centeredness are identified as major determinants of students' satisfaction in higher education.

Objective of the Study

The objectives of this study were to assess the graduate students' satisfaction in microeconomics subject and their satisfaction in Master's Degree in Economics (English Program).

RESEARCH METHODOLOGY

Sample

The sample in this study was six graduate students in Master's degree (English Program) in the department of economics, Kasetsart university. This English Program was the new program in the department of economics and these six students were the first group of this new program. The subject in this study was microeconomics a 500 level economics course. The class met for 90 minutes once a week during a 16 week semester. The reason to choose microeconomics subject in this study because I was the lecturer in this subject.

Data Analysis

A questionnaire survey and observation were used to assess the students' satisfaction. The questionnaire was divided into four parts. The first part probed for students' personal data. The second part inquired about students' satisfaction in microeconomics subject. The third part inquired about students' satisfaction in Master's Degree in Economics (English Program) and the final part was open-ended questions to elicit students' comments.

Questionnaire responses used a five-point Likert scale implemented to assess students' satisfaction toward microeconomics subject and their satisfaction toward Master's Degree in Economics (English Program).. The respondents answered, on this five-point Likert scale, indicating whether they were very unsatisfied, unsatisfied, moderate, satisfied or very satisfied by assigning weights. Then, a weighted average index (WAI) was applied to analyze students' satisfaction. Following (A. Black and Dean J. Champion, 1976), WAI has been computed using Equation (1).

$$I = (\sum s_i f_i) / N \quad (1)$$

where, $I = \text{WAI}$, such that $0 \leq I \leq 1$, s_i denotes the scale value at the i -th priority ranging from very unsatisfied, unsatisfied, moderate, satisfied to very satisfied, f_i denotes the frequency of the i -th priority and N is equal to the total number of observations = $\sum f_i$. WAI was used to transform the satisfaction of respondents from a nominal scale (very unsatisfied–very satisfied) into numeric scores. The scores were classified into five levels by providing weights, such as: 0–0.20 = very unsatisfied; 0.21–0.40 = unsatisfied; 0.41–0.60 = moderate; 0.61–0.80 = satisfied; 0.81–1 = very satisfied.

RESULTS

Students' Personal Data

There were 6 graduate students, 4 female and 2 male representing 66.67 percent and 33.33 percent of the students, respectively. The average age was 23.83 years. Half of the graduate students (3 students) had a Bachelor's degree in economics and the rest had a Bachelor's degree in applied mathematics, accounting, and tropical agriculture. There were only one student had Bachelor's degree in tropical agriculture (International Program) and the other student had Bachelor's degree in economics (English Program). Their undergraduate GPA was between 2.50 to 2.99.

Because this program is English program, we asked these graduate students to do their self assessment on their English proficiency as shown in table 1. All of the students thought their overall English skills and their listening had to improve. 83.33 percent of the students thought their speaking proficiency was poor. For their self assessment on writing, 50 percent of the students thought their writing was good.

Table 1 Students Self Assessment on Their English Proficiency

Student Self Assessment on Their English Proficiency	Level of Proficiency			
	Excellent	Good	Fair	Poor
1 Overall English skills	0	0	50.00	50.00
2. Listening	0	0	50.00	50.00
3. Speaking	0	0	16.67	83.33
4. Writing	0	50.00	33.33	16.67

Note: The number in table 1 represents percentage of students.

Students' Satisfaction in Microeconomics Subject

Microeconomics subject was one of the requirement subject they had to enroll. The class met for 90 minutes once a week during a 16 week semester. The lecture had the power point-handouts for the students. Table 2 showed the students' satisfaction in microeconomics subject. From table 2, students were very satisfied with the subject content, learning material, teaching method, teaching ability, caring of lecturer and lecturer-student relationship. Students were satisfied with the grade evaluation by quiz and class participation.

By observing, we found that all students were very pay attention to class. They were never absent. In the first few weeks, they answered the question by speaking in Thai but the lecturer did not allow. After they were familiar with the lecturer and their fellows, they tried to answer in English.

Table 2 Students' Satisfaction in Microeconomics Subject

Students' Satisfaction in Microeconomics Subject	Weighted Average Index (WAI)
1. subject content	0.83
2. learning material	0.87
3. teaching method	0.87
4. teaching ability	0.87
5. caring of lecturer	0.87
6. lecturer-student relationship	0.90
7. grade evaluation by quiz and class participation	0.73

Note: WAI: 0–0.20 = very unsatisfied; 0.21–0.40 = unsatisfied; 0.41–0.60 = moderate; 0.61–0.80 = satisfied; 0.81–1 = very satisfied

Students' Satisfaction in Master's Degree in Economics (English Program)

After they finished the first semester, they were very satisfied (WAI = 0.97) in Master's degree in economics (English Program). Before the year 2016, this Master's degree in economics was Thai program. We asked these graduate students about their opinions regarding whether the program should be in Thai or English program. Five students (83.33 percent) thought this Master's degree should be English program only one student who had Bachelor's degree in ac-

counting (Thai Program) was not sure that the program should be in Thai or English program.

For curriculum improvement, the students suggested that the program should have a preparation course especially for those who did not have Bachelor's degree in economics. The reasons for enrolling in this program because they expect a good job, want to boost their skills in English.

Students' Comments

The most impressive thing is that all lectures pay attention to teaching. Other impressive things such as the class size, kindness of the lecturers, academic advising.

They suggested that the program should have a preparation course especially for those who did not have Bachelor's degree in economics.

CONCLUSION

The objectives of this study were to assess the graduate students' satisfaction in microeconomics subject and their satisfaction in Master's Degree in Economics (English Program). A questionnaire survey and observation were used to assess the students' satisfaction. The sample in this study was graduate students in the department of economics, Kasetsart university.

For the students' satisfaction in microeconomics subject, the study found that students were very satisfied with the subject content, learning material, teaching method, teaching ability, caring of lecturer and lecturer-student relationship. Students were satisfied with the grade evaluation by quiz and class participation.

For their opinions regarding whether the program should be in Thai or English program. Five students (83.33 percent) thought this Master's degree should be English program only one student who had Bachelor's degree in accounting (Thai Program) was not sure that the program should be in Thai or English program.

The students commented that the program should have a preparation course especially for those who did not have Bachelor's degree in economics.

REFERENCES

A. Black., & Dean J. Champion. (1976). *Methods and Issues in Social Research*. John Wiley & Sons Inc.

Alber, S.R., & Nelson J, S. (2002). *Putting Research in the Collaborative Hands of Teachers and Researchers: An Alternative to Traditional Staff Development*. *Rural Special Education Quarterly*, 21(2).

Appleton-Knapp, S. & Krentler, K., (2006). "Measuring Students Expectations and their Effects on Satisfaction: the Importance of Managing Student Expectations". *Journal of Marketing Education*.

Carey, K., Cambiano, R. & De Vore, J., (2002). "Student to Faculty Satisfaction at a Midwestern University in the USA". *Higher Education Research and Development Society of Australasia (HERDSA)*.

Douglas, J., Douglas, A. & Barnes, B., (2006). "Measuring Student Satisfaction at a UK University". *Quarterly Assurance in Education*.

Elliott, K. & Healy, M., (2001). "Key Factors Influencing Student Satisfaction Related to Recruitment and Retention". *Journal of Marketing for Higher Education*.

Garel a-Aracil, A., (2009). "European Graduates' Level of Satisfaction with Higher Education". *Journal of Higher Education*.

Kuh, G. & Hu, S., (2001). "The Effects of Student-Faculty Interaction in the 1990s". *Review of Higher Education*.

Marzo-Navarro, M., Iglesias, M & Torres, M. (2005). "A New Management Element for Universities: Satisfaction with the Offered Courses". *International Journal of Educational Management*.

Palacio, A., Meneses, G & Perez, P., (2002). "The Configuration of the University Image and its Relationship with the Satisfaction of Students". *Journal of Educational Administration*.

Walker-Marshall, Albertine; Hudson, Cathie Mayes. (1999). "Student Satisfaction and Student Success in the University System of Georgia". AIR 1999 Annual Forum Paper.

Wikins, S. & Balakrishman, M. S., (2013). "Assessing Student Satisfaction in Transnational Higher Education". *International Journal of Educational Management*.

TOM STOPPARD'S *ARCADIA* AND THE QUEST FOR KNOWLEDGE

Mariem Souissi¹

ABSTRACT

The present paper brings attention to the importance of humanities in shaping a better world. Human sciences are a reliable means of order without which the human thinking might be even more disorderly than it is. The problem is to keep it in motion, to prevent the dominant realms of scientific thought of damaging the emotional attributes of human lives. Another problem is to make it yield to the critical crises of the modern austere world. Tom Stoppard's *Arcadia* reveals that it is only in the equation of love, that order can be found. The line between emotion and reason has been mirrored in the relationship between Thomasina and Septimus and arises out of the human emotions between the other characters especially Hannah and Bernard. The waltz scene engages the reader in an implicit dialogue between science and humanities. It comes to symbolize the healing effect of arts. Just right before her tragic death Thomasina dances with Septimus in a dance which proves that science and mathematics without love and humanities may lead to the tragic ending of the universe.

And, as the play shows it, the final scene of waltz intertwines the past and the present. It alternates between the pastoral past of romanticism and emotions and the present of technological progress to show us that knowledge is only complete when emotions and reason are matched. Accordingly, the future of chaotic behaviour in this ambiguous world, is not a random reality, it results from that conflict between reason and emotion. The victory of emotion at the end of the play (the final dance between characters) proves that human sciences, ranging from music, poetry, drama, paintings etc, have been always in motion and thanks to them one's humanity is fulfilled . Arts and emotions illuminate and heal the suffocating patterns underlying the chaotic human life. As a "science play" entwined with a unique love story, Tom Stoppard's *Arcadia* intends to highlight the fact that the peculiar nature of the human self can be only mirrored in the realm of the artistic thought. Needless to say, that even the power of scientific thinking can be truly achieved through active human sciences. In this respect, this paper will examine and highlight the duality of reason and emotions in Tom Stoppard's *Arcadia*. It will shed lights on their ultimate relation to the

---

¹ Sousse, Tunisia 4041, mariemsouissi@hotmail.fr

mobility of humanities reflected in the themes and language of the play. To deal with these ideas in a thorough way, I will analyze the play in the light of a thematic study.

Keywords: Humanities, motion, science, emotions, art, ambiguity.

INTRODUCTION

The line between reason and emotion allows us to reconstruct our cognitive knowledge and convert a flawless reasoning process. The people, who lose that connection between the emotional sides of knowledge and the strong indications of the brain, often find themselves unable to sort out the truth of things. *Arcadia* by Tom Stoppard serves as an homology that articulates the ramification which arises out of the connection between sciences and humanities. Humanities, then, are a useful tool for any quest of knowledge. Indeed, Tom Stoppard makes it clear that no matter which scientific technique is applied, only an emotional dealing with the subject matter could unveil its hidden and ambiguous realities. *Arcadia* is a play about knowledge and how the quest for knowledge cannot be achieved, unless one can make a connection between sciences and emotions. It plays a crucial role in “the theme of knowledge. In addition to acting as a symbol of knowledge, it allows Stoppard to identify a different view of knowledge, but one which is in keeping with the scientific debate of the play” (Purse, 151). For him, if knowledge does not fit into the scientific realm, it is not knowledge. Indeed, a thematic study of the play proves that.

In addition to that, for Tom Stoppard “the world of knowledge is about people, ‘why does scientific progress matter more than personalities,’ he demands. A great poet is always timely. A great philosopher is an urgent need. There is no rush for Isaac Newton” (Purse 151). The realm of truths cannot be reached without poetry, arts, music, philosophy and writings. Thereafter, Thomasina, the heroine of the play, finds an enormous difficulty to come out with a spectacular equation as far as the existence of God is concerned. As she runs through the mental attributes of the Newtonian theory, she dismisses the humanitarian sides of the scientific knowledge. This duplicates the process by which Septimus, her Tutor, answers her question about carnal love. Septimus knows that his student does not believe in emotions and intuition when knowledge is concerned, that’s why his answer was at first very ridiculous and absurdly literal.

THOMASINA: Septimus, what is carnal embrace?

SEPTIMUS: Carnal embrace is the practice of throwing one's arms around a side of

beef. (1.1)

This answer did not convince Thomasina, that's why she asked for more explanation. This tells us a lot about Thomasina as well as Septimus. Septimus has a sense of humour and he deeply knows that an absurd answer will arise Thomasina's emotional objection. As the conversation develops Septimus sense of humour and sexy talk develop to give Thomasina a convincing answer. Sex becomes his central subject which arises the disgust of Thomasina and underlines her rigidity. By going completely off scientific intelligence, Septimus becomes less smart when things are related to his beloved. This proves that there should be equilibrium between scientific equations and emotional attributes, no one should exceed the other, and otherwise the truth will be shattered. Septimus loses his smartness when it comes to Thomasina. Septimus tendency to take Thomasina's questions with too much emotion blinds him to what a truth is

THOMASINA: No marks?! Did you not like my rabbit equation?

SEPTIMUS: I saw no resemblance to a rabbit.

THOMASINA: It eats its own progeny.

SEPTIMUS: (Pause) I did not see that. (2.1)

Because her focus is the making of knowledge rather than the making of art, Thomasina is so rigid when it comes to emotions. She thinks that knowledge should be purely scientific and this is actually what leads to her tragic death.

Connections between scientific knowledge and literature take many forms. In *Arcadia*, Tom Stoppard uses the chaos theory and relates it to some pieces of artistic works. The uses of chaos within the literary field unveil the importance of humanities in the quest for knowledge. In fact, "chaos theory does not represent the first attempt to use science to study literature, but it enjoyed a tremendous vogue during the 1990s" (kellert, 20). *Arcadia*'s structure is a chaotic one. The scenes in the plays alternate between two periods of time, the early nineteenth century and the present day. The critic John Fleming points out that the scenes are "a non-linear system- they alternate between the early nineteenth century and the present day. The last scene intermingles both time periods" (qtd in Purse 143). Fleming asked Stoppard about this choice of structure and Stoppard argued that "the play mimics the way an algorithm goes through bifurcations into chaos" (143). In a very fathomable way the structure of the play duplicates

the scientific theory of chaos. As if Stoppard wanted to say that science and literature are the two facets of the same coin, the “coin” of knowledge. In keeping with the chaos theory in the last scene proves that “within chaos there are elements of order” (143). This order flourishes when scientific knowledge meets the literary and the artistic spheres.

Stoppard is aware of this observation; old and new science should be equally understood through a literary explanation. Thomasina’s anticipation of the law of thermodynamics failed because she was unable to use art to clarify the ambiguity between these sciences. In other words, knowledge is not merely a scientific emblem. In *Arcadia*, Knowledge takes many forms and means various things. In the play “there are three elements of research being undertaken: Valentine is researching the grouse records in the game books, Hannah is looking through ‘Lady Croom’s garden books’ in order to identify the hermit who lived in the garden; and Bernard is trying to prove his theory that Byron killed Chater in a duel at Sidley Park, the outcome of which, then, forced him to leave England in a hurry. Rather like chaos theory itself research is about recovering information from fields of data” (149). The truth of things should be looked for, through an eclectic research which combines the scientific as well as the literary and even the religious or the spiritual. Bernard cannot prove that Byron killed Chater basing his research on numbers or dates only; he had to dig behind the roots of the quarrel between Chater and his wife. When the additional or rather the accidental materials are excluded from any research or quest of knowledge, information even if they are scientifically proven restrain any production of authentic conclusions. Any act of research “particularly historical research [...] is an act of bifurcation between the present and the past” (149). It is worth mentioning that nothing can be as efficient as literature in uncovering the often ambiguous relation between the past and the present. Bernard “has found a book with three letters in it (Past) which leads him to formulate a theory (Present) which requires further corroboration in the form of a letter Lady Croom has written to her husband (Past) which causes Bernard to need proof (present) of Byron’s presence at Sidely Park” (150). Stoppard points out that there is a ‘good’ knowledge and a ‘bad’ knowledge and, thus, a bad knowledge is the one that ignores the essential components of authentic information.

In the final scene it becomes clear that chaos emanates from an inappropriate use of knowledge, especially when it comes to sexual desire. In the previous scenes, Bernard seduced Hannah into sex in London. Valentine, too, was eager

to have a sexual intercourse with Hannah. Thomasina “kisses Septimus full on the mouth that her feelings have gone far beyond the respect a pupil should have for her tutor” (Purse 147). All of these sexual attractions boosted that chaotic ending. These attractions are metaphorically the elements of the chaos theory and the ultimate cause behind Thomasina’s tragic death burned in the heat. In fact sex is “both the metaphor for the heat that is lost but it also turns out to be the element-the butterfly effect- which undermines the determinism of the Newtonian process” (147).

Tom Stoppard resorts to sexuality in order to undermine the Newtonian explanation of determinism. There are numerous instances in the play which underline the humanitarian side of any scientific theory. In other words, the observation of the characters’ sexuality sheds light on the fact that a new explanation is required as far as the Newtonian theory is concerned. Actually, “heat was the first thing which didn’t work that way. Not like Newton. [...]Sex turns out to be the butterfly effect” (148) that abolishes any sort of determinism. It is according to the smallest instances of the butterfly effect that heat works in the play. In the final scene, Thomasina enters the stage carrying a candlestick which reminds the reader that she dies in a fire the night before her seventeenth birthday. In addition, “the great library of Alexandria is burned, as are the hermit’s papers upon his death, Septimus letters which were to be opened in the event of his death and Byron’s letter in front of Lady Croom. The heat from Noakes’ engine is real, too, although its dissipation only reinforces the metaphor behind the second law of thermodynamics” (149). In a clever way, the play suggests that in a world which lingers on the Newtonian theory to decipher the codes of any knowledge, desire and sexuality proves that a butterfly effect can change a whole set of information.

In the first scene, Septimus teaches Thomasina about the Newtonian Physics, particularly, the heat death implicit in Newton. Thomasina’s observations and questions are ahead of her time as she does not stick to the simplistic predictable laws of physics and tries to use her wit to explain things differently. The young Thomasina is clearly a genius mathematician who does not notice any predictable order to the universe and hence does not agree with the Newtonian theory. She argues that “in Newton’s universe, equations can run in either direction-forward or back. But there is one equation that runs only one way: heat turns cold. The same thing is happening everywhere, all the time: it’s called the second law of thermodynamics” (Gale 22). Many years after her tragic death, Han-

nah finds her notebooks and asks Valentine to explain Thomasina's equations to her. Valentine is a mathematician too, and he is highly aware of Thomasina's cleverness. He explains that "when Thomasina was doing maths it had been the same maths for a couple of thousands years, classical, and then for a century after Thomasina. Then maths left the real world behind, just like modern art, really" (22). Thomasina was ahead of her age and offered the real world of maths a revolutionary equation that combines the efficiency of science and the critical observation of humanities. If Thomasina was not a bibliophile who gives an unparallel importance to reading, she wouldn't have that incredible wit.

It is worth mentioning that Septimus was thrilled by her discoveries and that might be the only reason why he fell in love with her. How can we understand the universe? With a new kind of maths which takes into consideration the new dynamic systems of the real world. This is the conclusion; one can get from the witty observations of Thomasina. The reader realises that "she didn't have the maths, not remotely. She saw what things meant, way ahead, like seeing a picture [...] and she knew that if she was right she could help us escape from the trap laid by Newton-of a predictable determined universe shorn of free will and doomed to freeze; with the day-to-day unpredictability of chaos theory determinism leaves the road at every turn" (22). Thomasina succeeded in producing an equation that tugs at the heart as well as the mind, thus, she was able to be ahead of her time.

As the actions of the plays rebounds back and forth in time, Stoppard expounds beautifully the relation between truth and history. In fact, "the difference between historical truth and historical accuracy becomes evident throughout *Arcadia*" (Baker 221). According to Tom Stoppard, historical truth is not concerned with whether events have really happened but it does insist on what could have been happened. Truths involve the authenticity and genuineness drawn from the conclusions one can formulate based on a given set of information. Whereas historical accuracy is highly concerned with "facts that are provable or verifiable with direct, irrefutable evidence" (Baker 222). Throughout the course of the play, we notice that historical accuracy is difficult to achieve, simply because it's hard to collect all the parts of evidence to judge events and facts. We never have the complete picture of things, there is always something missing. Indeed, "some of the pieces may be missing. Letters may have been burned-whereas, historical truth allows Hannah to deduce that Septimus was the hermit in the painting (*The Sidley Hermit*), even though, she cannot prove it" (222). In other

words, our scientific proven knowledge of history is limited and hence, one should resort to literature and arts to complete the missing pieces of the historical picture. Besides, each character in the play has a limited knowledge, knowledge limited by their experience, time, place and also “by their egos [that is why] the truth is always shifting, even in the present. This is because there is no one truth. In the end, attaining complete veracity is impossible because diverse planes or perspectives are dependent on the characters’” limitations and pride” (Baker 237).

Ultimately, scientific knowledge is proven helpless as far as history is concerned. In the play Bernard discovers two different essays to Byron and “his discovery of the lines he added to English Bards. While Bernard is proven wrong in his unsubstantiated claims about the Byron-Chater duel to the death, these ‘discoveries’ will likely outlive him and bring him notoriety” (238). The reader, thus, cannot be sure if this discovery will go beyond the dishonour revealed in one of Hannah’s letter and in which she refutes his Byron-Duel claims. In this respect, “Bernard’s mortification exemplifies the nature of historical truth and accuracy as presented by Tom Stoppard in *Arcadia* and perhaps indicates how much stock should or (should not) be placed in scholarship” (238). In history, we need artistic and human models to inspire us while studying a given fact. In this context, science cannot create an ordered society that believes itself to be free without these models.

By means of a postmodern reading of the play, the reader will be able to deduce that the society suffers from a failure of communication. This lack of communication creates an abstruse knowledge which is unable to answer the increasingly endless questions. In very general terms, *Arcadia* gives us a hint of how the three researchers in the play, do currently go back to the books of their ancestors to explain or communicate anything science was unable to clarify. The three researchers are; Valentine, a mathematician and a member of the Croom family; Hannah a visiting freelance writer and Bernard a lecturer in English Literature. The common point between the three of them is that their theories are based on a cluster of a binary opposition whose common catalyst may be described as “order versus chaos” and “literature versus science”. As a result, the thematic texture of the play which connects these characters is described in this passage from an article written by the drama critic Heinz Antor:

We intend to show here that Stoppard presents various modes of approaching reality and making it meaningful, both from the arts and from

the sciences, and that he depicts a general development from a pre-modern or, one might even say, a classical belief in regularity, order, finite linear teleology and the existence of well-structured patterns to a postmodern and post-structuralist scepticism about these things and an awareness of irregularity, chaos, non-linearity, infinity and unstructured patternlessness or complexity. (qtd in Niederhoff 44)

Arcadia parallels between the changes that the architecture of the garden went through and the changes in science. In this context, it is worth mentioning that in the play, the garden underwent a change from “a formal Italian design with trees cut into geometric shapes, to an English landscape created by Capability Brown, and finally to picturesque and Gothic wilderness” (42). This interesting change in the architecture unveils the disorderly traits of the new science. In other words, arts and literature should be intrigued by this change to establish an order within this disorder. Hannah, the “garden” Historian is intrigued by this mystery of architecture so that she starts digging deeply behind the story of the hermit and hermitage. In this respect, science and architecture could be a catalyst for innovations in history and arts. Actually, Septimus Hodge is the lunatic that Hannah is interested in. After the death of his pupil and beloved Thomasina, Septimus goes mad and spends the rest of his life in the hermitage. Indeed, the principles of order and disorder seem to gain ground in the dichotomy between science and art.

To conclude, the working of intellectual and scientific discoveries in Stoppard’s *Arcadia* suggests that within the current disorder of the modern world, one should pay attention to arts and humanities as a creator of order. Humanities, literature in particular, are what may point out the misunderstandings, the interruptions and the flaws of scientific discoveries. Surely, the echo of the literary answer carries beyond the immediate scientific context to meet the challenges of the human soul which is more difficult to understand than the mathematics equations of all times. It is true that Stoppard’s *Arcadia* has been considered as a play of science, but what is very interesting about it is the genius connection that Stoppard establishes between arts and science. He wanted to prove that without arts no scientific discovery is able to solve the complicated nature of the human being.

REFERENCES

- Stoppard, Tom. *Arcadia*. London: Faber and Faber, 2008.
- Baker, William. *The Real Thing: Essays on Tom Stoppard in Celebration of this 75th Birthday*. London: Cambridge Scholars Publishing, 2013.
- Fleming, John. *Tom Stoppard's Arcadia*. London: Continuum International Publishing Group, 2008.
- Gale. *A Study Guide for Tom Stoppard's Arcadia*. London: Drama for Studies, 2008.
- H, Kellert. *Borrowed Knowledge: Chaos Theory and the Challenge of Learning Across Disciplines*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2008.
- Purse, Niguel. *Tom Stoppard's Plays: Patterns of Plenitude and Parsimony*. London: Chester Academic Press, 2009.
- Niederhoff, Burckhardt. "Fortuitous Wit: Dialogue and Epistemology in Tom Stoppard's *Arcadia*". London: *Connotations: A Journal for Critical Debate*. Vol1, 2011.